

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

СКОМАРОВСЬКИЙ ВЛАДИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 338.439:[658.5:330.34](477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ЯК БАЗИСУ
ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 051 «Економіка»

05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 /В. В. Скомаровський/

Науковий керівник
Козловський Сергій Володимирович
доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Вінниця – 2026

АНОТАЦІЯ

Скомаровський В. В. Забезпечення продовольчої безпеки як базису економічної стійкості України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка» – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2026.

У дисертації розроблено теоретико-методичні положення, практичні рекомендацій з забезпечення продовольчої безпеки України.

У першому розділі «Теоретико-методичні аспекти забезпечення продовольчої безпеки держави» встановлено, що продовольча безпека України – інтегрована складова національної безпеки, що поєднує економічні, соціальні, екологічні та політичні виміри й має стратегічну мету: гарантовану фізичну та економічну доступність якісної їжі для всіх громадян через збалансоване внутрішнє виробництво, інвестиційно-інноваційний розвиток аграрного сектору, модернізацію інфраструктури й державно-приватне партнерство за виваженої політики імпортозаміщення та захисту внутрішнього ринку.

В умовах війни й гібридних загроз критичними є безперервність логістики й виробництва, стійкість критичної інфраструктури, кіберзахист та інституційна спроможність швидко управляти ризиками; відтак пріоритетом виступає цілісна державна система, що одночасно зміцнює обороноздатність, підвищує ресурсоефективність сільського господарства, підтримує інновації та людський капітал. Базовий пріоритет політики – продовольче самозабезпечення, яке реалізується через відновлення виробничого потенціалу, імпортозаміщення, адресну підтримку підприємств аграрного сектору і розвиток інтеграційних форм у сільському господарстві. Ефективність забезпечує територіально цілісний підхід: узгоджене використання природних, трудових, матеріально-технічних, інвестиційних та інформаційних ресурсів із раціональним розміщенням виробництва на сільських територіях. Водночас акцент

зміщується до стійкості й адаптивності: потрібні механізми швидкого реагування на кризи, зниження імпортозалежності, підвищення якості продукції та стабілізація виробництва попри економічні, кліматичні, соціальні й воєнні шоки.

Результативність продовольчої політики визначають рівень самозабезпечення, рівномірність просторового розміщення виробництва, розвиненість інфраструктури та дієві механізми ризик-менеджменту; для діагностики пропонується застосування показників просторової концентрації (коефіцієнт Джині) і коефіцієнта продовольчої стійкості. З огляду на комплекс загроз (бідність, незбалансоване харчування, цінова волатильність, геополітичні й природні шоки, монополізація ринку, деградація ресурсів) необхідне адаптивне державне регулювання, гармонізоване зі стандартами ЄС, на принципах єдиної методології, цілісності процедур, законності та інформаційної інтегрованості, із безперервним моніторингом, прогнозуванням і швидким реагуванням – як підґрунтя стійкого розвитку аграрної сфери та зростання добробуту.

У другому розділі «Стан і тенденції розвитку економічно стійкої системи продовольчої безпеки» доведено, що у 2020-2025 рр. глобальна продовольча безпека перебуває під стійким багатофакторним тиском (демографія, цінова волатильність, дефіцит ресурсів, втрати/відходи, збої ланцюгів, кліматичні екстремуми), посиленням геополітичними шоками, насамперед війною в Україні. Актуальною лишається чотиривимірна рамка ФАО (наявність, доступ, стабільність, споживання/якість) у зв'язку з індикаторами ЦСР-2 та GFSL. Порівняння показує різні траєкторії стійкості: ЄС утримує її завдяки інтегрованим політикам (CAP, Farm-to-Fork, EFSCM), у США у 2022-2023 рр. зросла домашня продовольча небезпека, Китай зберігає низький PoU за наявності уразливих груп. Світова динаміка 2020-2023 рр. означила відкат за ЦСР-2; для України – погіршення частини показників при збереженні базової спроможності завдяки швидкій координації, диверсифікації логістики та підтримці виробників. Ключовий висновок: потрібен перехід від «реактивного» до ризик-орієнтованого, міжсекторального управління – уніфікація моніторингу з

підходами ФАО та міжнародними індексами; зміцнення ланцюгів постачання (інфраструктура, стратегічні резерви, диверсифікація маршрутів); таргетовані соціальні інструменти доступу до їжі; скорочення втрат і збалансоване ресурсокористування; цифровізація аграрного сектору та інвестиції в інновації й локальне виробництво в екологічних межах. Це необхідна умова повернення на траєкторію ЦСР-2 і підвищення продовольчої стійкості України.

Профіль України за GFSI-2022 (57,9 бала; 71-ше місце) демонструє асиметрію: відносно вищі виміри економічної доступності (66,6) та якості/безпеки (71,3) поєднуються зі слабкими місцями у наявності (48,1) та стійкості й адаптації (43,5), що підвищує чутливість системи до шоків і стримує відновлення економіки. Після 2022 р. структурні зсуви – скорочення посівів (~20 %), спад виробництва зернових/зернобобових, звуження кормової бази, різке зниження поголів'я ВРХ і свиней (за відносної стабільності птицевництва) та багаторазове падіння вилову риби – послабили внутрішнє забезпечення білковими продуктами й підсилили роль імпорту. Водночас сектор показав адаптаційний потенціал: після піку 2021 р. і спаду 2022 р. у 2023 р. зафіксовано часткове відновлення валової продукції при домінуванні рослинництва (70-73 %) і високій частці прибуткових виробників.

Фізична доступність продовольства в Україні структурно вразлива: попри >13-разове зростання сукупних доходів домогосподарств у 2005-2022 рр. зі стабільною часткою оплати праці (42-47%), купівельну спроможність «з'їдають» інфляційні хвилі (піки 2015 та 2022 рр.), що підтримує надвисоку частку споживчих витрат (>89 %) і значний тягар витрат на харчі (44-53 %, особливо в селах). Додатковий тиск формує волатильність ІСЦ на харчі та цін у рослинництві/тваринництві: навіть уповільнення 2023 р. не нейтралізувало ризики недотримання медико-фізіологічних норм (скорочення споживання молочних продуктів, риби, картоплі та овочів, низьке споживання фруктів/ягід). Необхідний узгоджений пакет рішень: випереджальне зростання реальних доходів; індексація виплат за фактичною інфляцією та вартістю продовольчого кошика; наближення прожиткового мінімуму до реальних витрат;

антиінфляційні заходи у харчовому сегменті; підтримка внутрішнього агрови-робництва та укріплення стійких ланцюгів постачання. Сукупно це підвищить фізичну та економічну доступність їжі й наблизить виконання цілей сталого розвитку у сфері продовольчої безпеки.

У третьому розділі «Концептуальні моделі забезпечення продовольчої безпеки та економічної стійкості» доведено, що ефективність державного регулювання продовольчої безпеки в умовах зовнішніх ризиків залежить від узгодженості багаторівневого управління. SWOT-оцінка показує: вирішальними є не стільки «фізичні» ресурси, скільки логістична стійкість, рівень переробки, енергетична безпека, демографічні тренди та екологічні обмеження. Критичні ризики (розірвані ланцюги постачання, інфраструктурні ушкодження, мінування, дорожчі енергоносії, кадровий дефіцит, «провали ринку» якості) мають нейтралізуватися політикою, сфокусованою на ліквідації «вузьких місць» і впровадженні індикаторної системи моніторингу за чотирма вимірами (наявність, доступ, використання, стійкість). Пріоритети: баланс підтримки на користь малих і середніх виробників із жорсткою екологічною умовністю; структурні проєкти – розмінування, відновлення логістики, модернізація зберігання та переробки, розвиток зрошення й відновлювальні джерела енергії; поєднання механізації/цифровізації з розвитком людського капіталу; запровадження ризик-менеджменту.

Удосконалено поняття «продовольча стійкість держави» – це такий рівень забезпечення продовольством, за якого завдяки вітчизняному виробництву та імпорту з країн із узгодженою аграрною політикою гарантується фізична й економічна доступність харчових продуктів в обсязі, не меншому за внутрішній попит. Введення індикатора «продовольча напруженість» (частка імпорту у внутрішньому споживанні з поділом за джерелами) дає можливість вимірювати мінімально допустиму імпортозалежність і керувати ризиками, балансуючи між лібералізмом і протекціонізмом. Еволюція торгівлі 2000-2025 рр. – перехід від сировини до глибокої переробки – показала, що стійкість експортного профілю визначається інституційними режимами (COT, ПВЗВТ з

ЄС) і логістикою: покращення умов торгівлі зміцнює платіжний баланс і боргову спроможність, погіршення – підвищує «продовольчу напруженість» та витрати на критичний імпорт. Звідси потреба інтеграції боргової, торговельної й індустріальної політик: прискорення переробки й експорту з високою доданою вартістю; таргетування імпортних позицій; розвиток «зелених» логістичних коридорів; активна торговельна дипломатія; децентралізація частини боргових інструментів під регіональні експортні проєкти. Керована рамка «торгівля – борг – продовольча безпека», вирівняна з ЦСР 2, 8, 9, 12, 13 і 17, підвищує операційну, економічну та соціальну стійкість у період тривалих зовнішніх шоків.

На основі емпіричних результатів за 2016-2023 рр. для України та міжкраїнної вибірки 2022 р. доведено, що продовольча стійкість формується через взаємодію трьох взаємопов'язаних контурів: зовнішньоторговельного, боргового та інституційно-доходного. Встановлено, що поліпшення умов торгівлі на 1% асоціюється з приростом гарантованого боргу на 69,51 млн дол. США, що інтерпретується як розширення кредитоспроможності для фінансування заходів продовольчої безпеки за одночасної потреби у борговій обачності. Двофакторна регресія для 32 країн показала, що зростання GDP per capita та політичної стабільності є комплементарними драйверами підвищення GFSI. 1000 дол. до доходу на особу додає $\approx 0,144$ бали GFSI, а +1 перцентиль політичної стабільності додає 0,056 бали до GFSI.

Структурний аналіз позиціює Україну як «аутлаєр»: за низького GDPpc і дуже низької стабільності GFSI помітно відстає від тренду, тоді як приклад Китаю демонструє коригуючу роль цілеспрямованої державної політики. Сукупно це означає, що для підвищення GFSI Україні критично поєднати: (i1) покращення умов торгівлі через зсув до експорту з більшою доданою вартістю та диверсифікацію ринків/логістики; (i2) узгоджену боргову політику, яка використовує «позитивні» ToT без накопичення вразливостей; (i3) прискорення зростання доходів і відновлення інституційної/політичної стабільності. Саме така інтегрована рамка «ToT – борг – доходи/інституції» є найбільш

ефективним важелем для стійкого підвищення продовольчої безпеки та прогресу за ЦСР-2 і ЦСР-17.

Ключові слова: продовольча безпека, інновації, продовольча напруженість, національна безпека, аграрний сектор, ризики, потенціал, економічна стійкість, сталий розвиток, управління ризиками, цілі сталого розвитку, стратегія, кореляційно-регресійний аналіз, економічна безпека, агропродовольча сфера.

ABSTRACT

Skomarovsky V. V. Ensuring Food Security as the Foundation of Ukraine's Economic Sustainability. – Qualification scientific work with the manuscript copyright.

The dissertation for gaining a scientific degree of the Doctor of Philosophy in Economics in the specialty 051 – Economics (05 Social and Behavioral Sciences) – Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2026.

The dissertation develops theoretical and methodological provisions and practical recommendations for ensuring Ukraine's food security.

In chapter one «Theoretical and Methodological Aspects of Ensuring the State's Food Security» it is established that Ukraine's food security is an integrated component of national security that combines economic, social, environmental, and political dimensions and has a strategic goal: guaranteed physical and economic access to quality food for all citizens through balanced domestic production, an investment- and innovation-driven development of the agrarian sector, infrastructure modernization and public-private partnerships, alongside a prudent policy of import substitution and protection of the domestic market.

Under conditions of war and hybrid threats, uninterrupted logistics and production, the resilience of critical infrastructure, cybersecurity, and institutional capacity for rapid risk management are decisive; therefore, the priority is a holistic state system that simultaneously strengthens defense capability, increases resource efficiency in agriculture, and supports innovation and human capital. The basic

policy priority is food self-sufficiency, implemented through the restoration of production capacity, import substitution, targeted support for agrarian enterprises, and the development of integration forms in agriculture. Effectiveness is ensured by a territorially integrated approach: coordinated use of natural, labor, material and technical, investment, and information resources with the rational spatial allocation of production in rural areas. At the same time, the emphasis shifts toward resilience and adaptability: mechanisms are needed for rapid crisis response, reducing import dependence, improving product quality, and stabilizing production despite economic, climatic, social, and wartime shocks.

The effectiveness of food policy is determined by the level of self-sufficiency, the evenness of spatial distribution of production, the development of infrastructure, and effective risk-management mechanisms; for diagnostics, the use of indicators of spatial concentration (Gini coefficient) and the coefficient of food resilience is proposed. Given the complex set of threats (poverty, unbalanced diets, price volatility, geopolitical and natural shocks, market monopolization, resource degradation), adaptive state regulation harmonized with EU standards is required – based on the principles of unified methodology, procedural integrity, legality, and information integration – with continuous monitoring, forecasting, and rapid response as the foundation for sustainable development of the agrarian sector and rising welfare.

In chapter two «The State and Trends in the Development of an Economically Resilient Food Security System» it is demonstrated that in 2020-2025 global food security has been under persistent multifactor pressure (demography, price volatility, resource scarcity, food loss/waste, supply chain disruptions, climatic extremes) amplified by geopolitical shocks, primarily the war in Ukraine. The FAO four-dimensional framework (availability, access, stability, utilization/quality) remains relevant in connection with SDG-2 indicators and the GFSI. Cross-country comparison shows different resilience trajectories: the EU maintains resilience thanks to integrated policies (CAP, Farm-to-Fork, EFSCM); the United States recorded increased household food insecurity in 2022-2023; China keeps low PoU while vulnerable groups persist. The 2020-2023 global dynamic signaled backsliding on SDG-2; for

Ukraine, some indicators worsened while baseline system capacity was preserved thanks to swift coordination, logistics diversification, and producer support. The key conclusion: a shift from «reactive» to risk-oriented, cross-sectoral governance is needed – unifying monitoring with FAO and international indices; strengthening supply chains (infrastructure, strategic reserves, route diversification); targeted social instruments for food access; reducing losses and ensuring balanced resource use; digitalization of the agrarian sector and investment in innovation and local production within environmental limits. This is a necessary condition for returning to the SDG-2 trajectory and enhancing Ukraine's food resilience.

Ukraine's GFSI-2022 profile (57.9 points; 71st place) shows asymmetry: comparatively higher dimensions of economic access (66.6) and quality/safety (71.3) combine with weaknesses in availability (48.1) and stability & adaptation (43.5), which heighten system sensitivity to shocks and constrain economic recovery. After 2022, structural shifts – ~20% reduction in sown area, declines in grain/pulse output, a narrowed feed base, a sharp drop in cattle and swine numbers (with relative stability in poultry), and a multiple decrease in fish catch – undermined domestic provision of protein products and increased the role of imports. At the same time, the sector showed adaptive potential: after the 2021 peak and the 2022 slump, 2023 recorded a partial recovery of gross output with crop production still dominant (70-73%) and a high share of profitable producers.

Physical access to food in Ukraine remains structurally vulnerable: despite more than a thirteen-fold increase in household total incomes in 2005-2022 with a stable wage share (42-47%), purchasing power has been eroded by inflationary waves (peaks in 2015 and 2022), sustaining an extremely high share of consumer expenditures (>89%) and a heavy food-expenditure burden (44-53%, especially in rural areas). Additional pressure stems from volatile CPI for food and price indices in crop and livestock production: even the slowdown in 2023 did not neutralize the risks of failing to meet medico-physiological consumption norms (declining consumption of dairy products, fish, potatoes, and vegetables, low intake of fruits/berries). A coordinated package is needed: outpacing growth of real incomes;

indexation of transfers by actual inflation and the cost of the food basket; aligning the subsistence minimum with real expenditures; anti-inflation measures in the food segment; support for domestic agricultural production and stronger, resilient supply chains. Together, this will raise physical and economic access to food and bring achievement of the sustainable development goals in food security closer.

In chapter three «Conceptual Models for Ensuring Food Security and Economic Resilience» it is shown that the effectiveness of state regulation of food security under external risks depends on the coherence of multi-level governance. SWOT assessment indicates that decisive factors are less «physical» resources than logistics resilience, processing depth, energy security, demographic trends, and environmental constraints. Critical risks (broken supply chains, infrastructure damage, landmine contamination, higher energy costs, labor shortages, and «market failures» in quality) must be neutralized by policies focused on eliminating bottlenecks and introducing an indicator system for monitoring across the four dimensions (availability, access, utilization, stability). Priorities include: rebalancing support in favor of small and medium producers with strict environmental conditionality; structural projects – demining, logistics restoration, modernization of storage and processing, development of irrigation and renewables; combining mechanization/digitalization with human-capital development; and implementing risk management.

The concept of «state food resilience» is proposed – as a level of food provision at which, thanks to domestic production and imports from countries with aligned agricultural policy, physical and economic access to food is guaranteed in volumes not less than domestic demand. Introducing the indicator of «food strain» (the share of imports in domestic consumption, disaggregated by sources) enables measurement of minimally acceptable import dependence and risk management, balancing liberalism and protectionism. The evolution of trade in 2000-2025 – from raw commodities to deeper processing – shows that export-profile resilience is shaped by institutional regimes (WTO, DCFTA with the EU) and logistics: improving terms of trade strengthens the balance of payments and debt-servicing capacity, while deterioration increases «food strain» and the cost of critical imports. Hence

the need to integrate debt, trade, and industrial policies: accelerating processing and exports with higher value added; targeting import positions; developing «green» logistics corridors; active trade diplomacy; and decentralizing part of debt instruments to regional export projects. A governed «trade-debt-food security» framework, aligned with SDGs 2, 8, 9, 12, 13, and 17, enhances operational, economic, and social resilience amid prolonged external shocks.

Based on empirical results for Ukraine (2016-2023) and a 2022 cross-country sample, it is shown that food resilience emerges from the interaction of three inter-linked circuits: external trade, debt, and institutional-income. It is established that a 1% improvement in terms of trade is associated with a USD 69.51 million increase in government-guaranteed external debt – interpreted as expanded creditworthiness to finance food-security measures, while requiring debt prudence. A two-factor regression for 32 countries shows that growth in GDP per capita and political stability are complementary drivers of higher GFSI: +USD 1,000 in per-capita income adds ≈ 0.144 GFSI points, and +1 percentile of political stability adds 0.056 points GFSI.

Structural analysis positions Ukraine as an outlier: with low GDP per capita and very low stability, its GFSI lags markedly behind the trend, whereas China's case demonstrates the corrective role of targeted state policy. Taken together, this means that to raise GFSI, Ukraine must combine (i1) improved terms of trade via a shift toward higher value-added exports and diversified markets/logistics; (i2) a coordinated debt policy that leverages “positive” terms of trade without accumulating vulnerabilities; and (i3) accelerated income growth and restoration of institutional/political stability. Such an integrated «ToT – debt-income/institutions» framework is the most effective lever for sustainably increasing food security and advancing SDGs 2 and 17.

Keywords: food security, innovation, food security tensions, national security, agricultural sector, risks, potential, economic resilience, sustainable development, risk management, Sustainable Development Goals, strategy, correlation and regression analysis, economic security, agri-food sector.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у виданнях включених до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)

1. Козловський С. В., Гнідова Б. О., Скомаровський В. В., Мохар Д. О. Проблеми розвитку аграрної галузі в умовах війни в Україні. *Агросвіт*. 2024. № 11. С. 83-93. URL: <http://dx.doi.org/10.32702/2306-6792.2024.11.83> (журнал категорії «Б»). *Особистий внесок полягає у розробці теоретико-методичних положень розвитку аграрної галузі в умовах війни.*
2. Козловський С. В., Скомаровський В. В., Солоненко Ю. В., Довгалюк Ю. С. Оцінка стійкості економічного розвитку України в умовах війни. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 9. С. 78-82. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.9.78> (журнал категорії «Б»). *Особистий внесок полягає у розробці концептуальних заходів з підвищення стійкості економічного розвитку України.*
3. Козловський С. В., Скомаровський В. В. Продовольча безпека як основа економічної безпеки держави в умовах війни. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 15. С. 87-94. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.15.86> (журнал категорії «Б»). *Особистий внесок полягає у визначенні критеріїв та факторів продовольчої безпеки та чинників, що визначають глобальні продовольчі проблеми.*
4. Скомаровський В. В. Оцінка стану продовольчої безпеки України. *Ефективна економіка*. 2025. № 10. URL: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.10.129> (журнал категорії «Б»).
5. Козловський С. В., Скомаровський В. В. Моделювання оцінки факторів впливу на стан продовольчої безпеки та досягнень Цілей сталого розвитку. *Економіка і організація управління*. 2025. № 4(60). С. 84-95. URL: <http://doi.org/10.31558/2307-2318.2025.4.8> *Особистий внесок полягає у розробці концептуальної моделі оцінки факторів впливу на стан продовольчої безпеки.*
6. Скомаровський В. В. Державне регулювання системи продовольчої безпеки в аспекті економічно стійкої моделі розвитку. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2026. № 1(19). С. 109-

123. URL: <https://doi.org/10.32750/2026-0110> (журнал категорії «Б»).

***Наукові праці, які засвідчують апробацію
матеріалів дисертації:***

1. Скомаровський В. В., Чеботок В. В., Пушненко А. С. Підходи визначення сутності стійкості економічних систем // *Сталий розвиток економіки, підприємств та суспільства* [Електронний ресурс]: матеріали II Між-нар.наук.-практ. конф., Івано-Франківськ, 10-11 квітня 2025 р. Львів: Ви-давець Кошовий Б.-П.О., 2025. 1023 с. С. 122-124. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15383186> *Особистий внесок полягає у ви-значенні наукових підходів з розгляду категорії «економічна стійкість».*
2. Скомаровський В. В. Структурно-логічна схема забезпечення продоволь-чої безпеки в умовах глобальної нестабільності // *Наука, освіта і суспіль-ство в умовах змін: виклики та інновації*: збірник тез доповідей міжнато-родної науково-практичної конференції. Кременчук: ЦФЕНД, 2025. 256 с., С. 128-132. URL: <https://www.economics.in.ua/2025/10/10.html>
3. Скомаровський В. В. Державне регулювання системи продовольчої без-пеки держави в аспекті економічно стійкої моделі розвитку // *Особливо-сті інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий про-стір*: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції, 12 гру-дня 2025 р. Київ: МДУ, 2025. 118 с., С. 25-29. [https://mu.edu.ua/storage/MSU/pages/conferences/2025/Особливості інтег-рації країн у світовий економічний та політико-правовий простір.pdf](https://mu.edu.ua/storage/MSU/pages/conferences/2025/Особливості_інтег-рації_країн_у_світовий_економічний_та_політико-правовий_простір.pdf)
4. Скомаровський В. В. Стан фізичної доступності продовольства для насе-лення України // *Економіка, фінанси, облік та право в умовах глобалізації: сучасний стан, тенденції та перспективи*: збірник тез доповідей міжнато-родної науково-практичної конференції. 24 лютого 2026 р. Житомир: ЦФЕНД, 2026. 129 с. С. 31-34. <https://www.economics.in.ua/2026/02/24.html>

5. Скомаровський В. В. Принципи забезпечення продовольчої безпеки у контексті реалізації цілей сталого розвитку // *Економіка України в умовах війни: виклики, ризики та можливості*: збірник матеріалів круглого столу. 05 червня 2026 р. Чернігів: НУ «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2026, 80 с. С. 35-38.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	17
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	34
ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	34
1.1. Еволюція теоретичних уявлень та економічний зміст системи забезпечення продовольчої безпеки держави	34
1.2. Економічна стійкість та сталий розвиток як результативність системи продовольчої безпеки	53
1.3. Продовольча безпека як основа економічної безпеки держави: критерії, фактори, ризики та особливості управління	73
Висновки до першого розділу.....	93
РОЗДІЛ 2 СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНО СТІЙКОЇ СИСТЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ	97
2.1. Аналіз міжнародних підходів та стану забезпечення продовольчої безпеки у світі.....	97
2.2. Оцінка стану продовольчої безпеки України.....	118
2.3. Стан фізичної доступності продовольства для населення України.....	138
Висновки до другого розділу	158
РОЗДІЛ 3 КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ.....	163
3.1. Державне регулювання системи продовольчої безпеки держави в аспекті економічно стійкої моделі розвитку	163
3.2. Вплив міжнародної торгівлі та державного боргу в системі забезпечення економічної стійкості та продовольчої безпеки.....	181
3.3. Моделювання оцінки факторів впливу на стан продовольчої безпеки та досягнення Цілей сталого розвитку	195
Висновки до третього розділу.....	216
ВИСНОВКИ.....	221
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	228
ДОДАТКИ.....	251
Додаток А Аналіз поняття продовольча безпека.....	252

Додаток Б Модель продовольчої безпеки держави	253
Додаток В Визначення економічної стійкості	254
Додаток Д Глобальний індекс продовольчої безпеки	256
Додаток Е Індикатори Цілі сталого розвитку № 2 Програми ООН.....	261
Додаток Ж Показники продовольчої безпеки України.....	262
Додаток К Доступність продовольства для населення України	267
Додаток Л Комплекс дій із забезпечення продовольчої безпеки в Україні	272
Додаток М Фактори впливу на стан продовольчої безпеки України	278
Додаток Н Список опублікованих праць за темою дисертації.....	280
Додаток П Довідки про впровадження результатів дисертації.....	282

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АС	Аграрний сектор
АПК	Агропромисловий комплекс
ВВП	Валовий внутрішній продукт
ВРХ	Велика рогата худоба
ВДЕ	Відновлювані джерела енергії
ГМО	Генетично модифіковані організми
ЄС	Європейський Союз
ІСЦ	Індекс споживчих цін
КІУТ	Кількісний індекс умов торгівлі
МВФ	Міжнародний валютний фонд
НРК	Найменш розвинені країни
ОЕСР	Організація економічного співробітництва та розвитку
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПВЗВТ	Поглиблена та всеосяжна зона вільної торгівлі між Україною та ЄС
ФАО	Продовольча та сільськогосподарська організація ООН
СОТ	Світова організація торгівлі
СУРПБ	Системи управління ризиками продовольчої безпеки
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
ТНК	Транснаціональні корпорації
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦСР	Цілі сталого розвитку
ЦІУТ	Ціновий індекс умов торгівлі
САР	Common Agricultural Policy
ERS	Economic Research Service
EFSA	European Food Safety Authority
EFSCM	European Food Security Crisis Preparedness and Response Mechanism
EGD	European Green Deal
F2F	Farm to Fork Strategy
FIES	Food Insecurity Experience Scale
GFSI	Global Food Security Index
HDI	Human Development Index
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change
IUCN	International Union for the Conservation of Nature
PoU	Prevalence of Undernourishment
ToT	Terms of trade (умови торгівлі)
EIU	The Economist Intelligence Unit
USDA	U.S. Department of Agriculture
VIF	Variance Inflation Factor
WHO	World Health Organization

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Вплив глобалізаційних процесів на забезпечення продовольчої безпеки України зростає внаслідок соціальної, економічної, демографічної та політичної нестабільності, серйозних кліматичних впливів, а також у зв'язку з повномасштабною війною розпочатою агресором проти України з 24.02.2022 року. У сукупності глобальна нестабільність і відсутність продовольчої безпеки можуть створити замкнене коло проблем, оскільки дефіцит продовольства призводить до збоїв на світовому ринку, що, у свою чергу, спричиняє подальше зниження доступності продуктів харчування та ще більші внутрішні порушення в окремих країнах. Наразі світ переживає черговий період нестабільності та зростання цін на продукти харчування, подібний до попередніх періодів, пов'язаних із перебоями в постачанні під час пандемії Covid-19, коли високий рівень бідності та нерівність у доходах зробили здорове харчування недоступним для декількох мільярдів людей у світі. Зростання цін на продукти харчування, паливо та добрива пов'язане зі збільшенням рівня бідності у короткостроковій перспективі, навіть якщо економічна безпека держави може виграти від підвищення цін у довгостроковій перспективі.

У контексті збройної агресії проти України продовольча безпека набула стратегічного значення, оскільки забезпечення населення якісними продуктами харчування стало не лише соціальним пріоритетом, а й фактором національної безпеки. Порушення логістичних ланцюгів, скорочення обсягів виробництва та експорту сільськогосподарської продукції, а також зростання цін на продукти й ресурси створюють загрозу для економічної стійкості країни.

Продовольча безпека є одним із ключових чинників сталого соціально-економічного розвитку будь-якої держави. Рівень забезпечення населення країни продуктами харчування є основним показником життєздатності соціально-економічної системи та ефективності державного управління. Саме таке

бачення викладено у стратегічному документі «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», ухваленому у 2015 році Генеральною Асамблеєю ООН. Однією з 17 проголошених цілей сталого розвитку є ліквідація голоду, забезпечення продовольчої безпеки, покращення харчування та сприяння сталому розвитку сільського господарства, на досягнення якої спрямовані зусилля світової спільноти [1].

Зниження загроз продовольчій безпеці є актуальним завданням як для держави, так і для суб'єктів господарювання, зокрема підприємств і галузей аграрного сектору. Це зумовлено тим, що продовольчі ризики знижують рівень прибутковості багатьох учасників агропромислового виробництва. Положення суб'єктів господарювання втрачає стійкість під впливом прямих або опосередкованих загроз, а також ризиків виникнення нових. У результаті виникають додаткові або критичні матеріальні й фінансові втрати.

Забезпечення продовольчої безпеки України пов'язане з низкою проблем, характерних для багатьох країн, що розвиваються, а саме: нерівністю доходів населення, триваючою урбанізацією та пов'язаною з цим деградацією сільських територій, суттєвим дисбалансом у структурі харчування громадян, що призводить до зростання захворювань, зумовлених харчовими чинниками, та іншими викликами. Стійке виробництво продуктів харчування всередині країни має вирішальне значення для задоволення зростаючих потреб у продовольстві в умовах змін клімату та дефіциту природних ресурсів. У такій ситуації важливо розглядати новітні харчові та сільськогосподарські технології, які потенційно сприяють підвищенню рівня продовольчої безпеки та безпеки харчування, а також інновації в політиці управління природними ресурсами, кліматичній та енергетичній політиці, системах біобезпеки, питаннях права власності та колективних діях, що можуть призвести до зміцнення продовольчої безпеки та стійкості держави.

В умовах війни та стрімкого розвитку цифрових технологій, спостережувані еволюційні процеси призвели до змін ринкових законів і бізнес-процесів. Аграрний сектор України потребує перебудови та якнайшвидшої адаптації

до нових умов, створення нових ланцюгів постачання, логістичних рішень тощо, що вимагає оптимізації всіх взаємопов'язаних і взаємозалежних процесів у галузі. За цих умов формування ефективної державної політики в галузі продовольчої безпеки виступає базисом для стабілізації економіки, підтримки аграрного сектору, збереження експортного потенціалу та забезпечення добробуту населення. Тема дослідження є особливо актуальною в умовах післявоєнного відновлення України та в контексті інтеграції у європейський продовольчий простір.

Обрана тема дисертаційного дослідження полягає у вивченні проблем забезпечення продовольчої безпеки в контексті аналізу ефективності економічної системи в умовах глобальної нестабільності та ризику. Теоретичні та практичні аспекти продовольчої безпеки та стійкості економіки на рівні регіону, країни та в глобальному масштабі знайшли відображення в наукових працях таких вчених: Артеменко Л., Бабич М. М., Береговий В. К., Берест М., Борщевський П. П., Байдала В. В., Бурлака О. М., Бурда А. І., Вдовіченко М. О., Гасуха Л. О., Гойчук О. І., Гребенюк М., Дем'яненко С., Дороніна О. А., Журавківський Є. С., Калетнік Г. М., Кіреєва Е. А., Клочко В. П., Козловський С. В., Козловський В. О., Кочетков О. В., Крупка М., Лупенко Ю. О., Лушпаєв С. О., Лимар В. В., Мазур Г. Ф., Малік М. Й., Мельник А., Микитюк В. М., Міщенко В. В., Миценко І. М., Пабат О. В., Пасхавер Б., Плаксов В. А., Поліщук А. П., Поліщук Н. В., Радченко Г., Риковська О., Саблук П. Т., Сеперович Н. В., Скидан О. В., Сегеда С. А., Стежко Н. В., Сторчак С. Г., Самофалова М. О., Тернавська І. Б., Фраєр О., Шевченко А. А., Шелемко В. Т., Шинкарук В. І., Шкурат М. Є., Шубравська О. В., Ячук О., Чечель О. М., Чаянов О. В., Asselah H., Babar Z., Bai Y., Barber E., Bezner-Kerr R., Bloomfield M., Brown L. R., Chailinor A. J., Chambers R. G., Chhetri N., Christina M. Pollard, Colman D., Conway G., David Ricardo, Disdier A.-C., Dolan E. G., Dorfman R., Floro M. S., Fontagné L., Fourier C., Ghosh S., Gundersen C., Hasbach W., Henri Saint-Simon, Howden S. M., Hicks J. R., Jean-Baptiste Say, Jones A. D., Karmakar S., Krugman P. R., Latruffe L., Leamer E. E., Lobell D. B., Malik A., Maltus T. R., Mitchell W. C.,

Muange E. N., Nordhaus W. D., Odoms-Young A., Owen R., Pellizzoni L., Quesnay F., Rabbitt M. P., Samuelson P. A., Smith M. D., Solow R. M., Thomas More, Zhu L., Zreik M.

Водночас сучасна економічна наука потребує подальшого поглиблення методологічного аналізу функціонування системи продовольчої безпеки, механізмів управління загрозами та ризиками, зокрема через функціонування організаційного, економічного та інших механізмів в парадигмі забезпечення економічної стійкості держави. Швидко змінні зовнішні умови, в яких необхідно підтримувати збалансованість і економічну ефективність, ставлять нові дослідницькі завдання та зумовили вибір теми, мети й завдань дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Донецького національного університету імені Василя Стуса: «Стратегія розвитку складних соціально-економічних систем в новій економіці» (номер державної реєстрації 0122U201632, 2023-2024 р.) – в межах якої автором обгрунтовано, інституційно-економічні засади державного регулювання системи продовольчої безпеки України в контексті економічно стійкої моделі розвитку.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка теоретичних, методичних і практичних рекомендацій щодо забезпечення продовольчої безпеки як базису економічної стійкості держави в парадигмі сталого соціально-економічного розвитку.

Відповідно до визначеної мети в дисертації були поставлені та вирішені наступні завдання:

- дослідити еволюцію теоретичних та концептуальних уявлень та економічний зміст системи забезпечення продовольчої безпеки держави як системоутворювальний чинник національної безпеки держави;
- визначити теоретико-методологічні положення економічної стійкості та концепції сталого розвитку як факторів формування моделі забезпечення

продовольчої безпеки держави;

- розвинути методологічний базис та наукові підходи до визначення та оцінювання стану продовольчої безпеки, її критеріальні ознаки, ризики та моделі управління;
- ідентифікувати та оцінити стан продовольчої безпеки у світі, визначити тенденції та шляхи її забезпечення;
- оцінити стан продовольчої безпеки України за основними макроекономічними та міжнародними показниками суспільного розвитку;
- систематизувати фактори стану фізичної доступності продовольства для населення України, класифікувати проблеми та розробити пропозиції з покращення даного стану;
- обґрунтувати інституційно-економічні засади державного регулювання системи продовольчої безпеки України в контексті економічно стійкої моделі розвитку та запропонувати практичні інструменти її посилення;
- розвинути теоретико-методичні зміст категорій «продовольча стійкість держави» і «продовольча напруженість». Визначити вплив міжнародної торгівлі та державного боргу на економічну стійкість і продовольчу безпеку України;
- розробити та емпірично перевірити кореляційно-регресійну модель, яка кількісно оцінює вплив умов торгівлі й зовнішнього гарантованого державою боргу, а також ВВП на душу населення та рівня політичної стабільності на стан продовольчої безпеки й прогрес у досягненні Цілей сталого розвитку.

Об'єктом дослідження є система продовольчої безпеки держави як складова стійкого економічного розвитку.

Предметом дослідження є умови та організаційно-економічні відносини в системі забезпечення продовольчої безпеки та стійкого соціально-економічного розвитку держави.

Методологічна, теоретична та емпірична база дослідження. Теоретичною базою дослідження стали наукові праці відомих українських і зарубіжних вчених, які займаються проблемами продовольчої безпеки, створення стійких ресурсних ланцюгів і забезпечення рівня задоволеності населення продовольством; експертні дослідження щодо зміцнення продовольчої безпеки України, соціально-економічних і політичних заходів реагування на глобальні зміни, моделей регулювання розподілу ресурсів, що відображають український і зарубіжний досвід у відповідній галузі; звіти та методичні рекомендації та чинні нормативно-правові акти України у межах досліджуваної тематики.

Методологічну базу дослідження становить сукупність загальнонаукових підходів із застосуванням абстрактно-логічного, монографічного та статистичного методів, методів порівняння і класифікації, прогностичного моделювання, експерименту, контрасту, спрощення образів та інших. У процесі дослідження застосовувалися методи статистики, кореляційно-регресійного аналізу й прикладної аналітики, контент-аналіз і метод графічної інтерпретації, що дозволило забезпечити наукову обґрунтованість, комплексність і достовірність результатів дослідження.

Емпіричну базу дослідження становлять дані Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства економіки України, Державної служби статистики України, інформаційно-аналітичних матеріалів Європейського союзу (ЄС), Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), Міжнародного валютного фонду (МВФ), Організації Об'єднаних Націй (ООН), Світового банку, засобів масової інформації та інтернет-ресурсів, монографій і наукових статей вітчизняних і зарубіжних вчених.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в розробці теоретико-методичних підходів і рекомендацій щодо вдосконалення системи продовольчої безпеки України на основі заходів, спрямованих на скорочення втрат продовольства, підвищення ефективності та надійності продовольчої системи. Комплексна реалізація зазначених заходів дозволить

забезпечити належну продовольчу безпеку України в умовах глобальної нестабільності та забезпечити стійкий економічний розвиток держави.

Основні наукові результати, що репрезентують новизну здійсненого дослідження, полягають у наступному:

вперше

- побудовано й емпірично верифіковано інтегровану кореляційно-регресійну модель, яка кількісно поєднує ціновий індекс умов торгівлі із динамікою зовнішнього гарантованого державою боргу та станом продовольчої безпеки: встановлено статистично значущий прямий зв'язок «ціновий індекс умов торгівлі → гарантований борг» ($r = 0,71$; $D = 0,51$), оцінено граничний ефект (підвищення ціновий індекс умов торгівлі на 1% асоціюється зі зростанням гарантованого боргу на 69,51 млн дол. США). Синтезовано двофакторну модель оцінювання глобального індексу продовольчої безпеки для вибірки (GFSI) з 32 країн, що дозволяє кількісно пов'язати економічний добробут і політичну стабільність із продовольчою безпекою та операціоналізувати внесок торговельної політики й боргової динаміки у досягнення ЦСР-2 та ЦСР-17. Встановлено, що зростання ВВП на душу населення на 1000 USD асоціюється з підвищенням глобального індексу продовольчої безпеки на 0,144 бали, а підвищення політичної стабільності на 1 перцентиль – з підвищенням глобального індексу продовольчої безпеки на 0,056 бали;

удосконалено:

- методичний підхід до аналізу еволюції теоретичних засад продовольчої безпеки, який інтегрує історичний, соціально-економічний та політичний аспекти формування цієї категорії. Вітчизняні та зарубіжні наукові підходи були систематизовані та виокремлені в окремі концептуальні групи залежно від специфіки визначення продовольчої безпеки. Запропоновано двоаспектний підхід до визначення продовольчої безпеки, що дозволяє краще враховувати фізіологічні потреби населення, економічні можливості

країни, а також вплив глобальних ризиків, включаючи воєнні та інформаційно-цифрові загрози. Доведено, що продовольча безпека України є одним із важливих напрямів забезпечення національної безпеки країни, однією з основ збереження її державності та суверенітету, важливим елементом демографічної політики, необхідною умовою реалізації стратегічного національного пріоритету – підвищення якості життя громадян шляхом гарантування високих стандартів життєзабезпечення та можливості стійкого розвитку національної економіки. Обґрунтовано перехід до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку аграрного сектору України та необхідність інтеграції сучасних технологічних рішень і державно-приватного партнерства для зміцнення національної продовольчої безпеки в умовах глобальної нестабільності;

- теоретико-методичні положення продовольчої безпеки як ключового структурного компонента економічної та національної безпеки держави на основі багаторівневої системи оцінювання та управління ризиками, що дозволяє систематизувати критерії, чинники та загрози з урахуванням сучасних викликів, зокрема наслідків війни, кліматичних змін та економічної нестабільності. Визначено, що державна аграрна політика є складовою соціально-економічної політики, що реалізується державою і яка спрямована на стійкий розвиток аграрного сектору. Сформульовано, що під пріоритетною агропродовольчою політикою розуміється організація діяльності, яка спрямована на якнайшвидше досягнення довгострокових і короткострокових цілей та забезпечення стійкого продовольчого самозабезпечення. Запропоновано систему індикаторів для оцінки просторової рівномірності аграрного виробництва із застосуванням коефіцієнтів Джині та продовольчої стійкості, а також розроблено базові принципи формування сучасної системи управління ризиками продовольчої безпеки, що базуються на інтеграції методів прогнозування, моніторингу та оперативного реагування на можливі загрози;

- теоретичні положення формуванні цілісної багаторівневої моделі державного регулювання продовольчої безпеки в умовах децентралізації, що інтегрує інституційно-правові, економічні, соціальні та екологічні інструменти й безпосередньо прив'язує їх до чотирьох вимірів продовольчої безпеки (наявність, доступ, використання, стійкість). На відміну від фрагментарних підходів, у роботі концептуалізовано: узгоджений механізм розподілу повноважень між центральним і місцевим рівнями з посиленням контролем виконання рішень; методичне поєднання діагностики «провалів ринку» якості харчових продуктів із SWOT-аналізом детермінант (логістика, енергоресурси, демографія, інституції, екологічні ризики), що дає змогу ідентифікувати «вузькі місця» ланцюга вартості; політико-управлінський пакет, який одночасно адресує структурні обмеження (розмінування, відновлення логістики та переробки, зрошення, «холодний ланцюг») і підвищує адресність підтримки виробників. Сукупно це утворює нову, внутрішньо узгоджену рамку державного управління, здатну підвищити операційну стійкість продовольчої системи в умовах геоекономічних шоків;
- зміст категорії «продовольча стійкість держави» як цільового стану забезпечення харчовими продуктами за рахунок комбінації внутрішнього виробництва та імпорту з країн із узгодженою аграрною політикою, а також удосконалено категорію «продовольча напруженість» як співвідношення імпорту до внутрішнього споживання з розподілом за джерелами постачання. Сформульовано науково-методичні аспекти цілісної аналітичної рамки, що вперше в українському контексті безпосередньо пов'язує параметри міжнародної торгівлі (умови торгівлі, структура експорту/імпорту, логістичні маршрути) та боргове навантаження держави з показниками економічної стійкості й продовольчої безпеки. Методично новою є інтеграція таймлайн-аналізу зовнішньої торгівлі 2000-2025 рр. із діагностикою інституційних зсувів (СОТ, ПВЗВТ з ЄС, тимчасові обмеження ЄС), логістичних переорієнтацій та зрушень до глибшої переробки у єдину індикаторну

систему моніторингу, що дозволяє кількісно пов'язати умови торгівлі з платіжним балансом, валютними резервами та спроможністю обслуговувати зовнішній борг. Теоретично обґрунтовано компромісну політику між лібералізмом і протекціонізмом у межах концепції «продовольчої стійкості», а також запропоновано сценарний підхід до оцінювання боргової стійкості з точки зору ризиків для продовольчої безпеки та узгодження із відповідними Цілями сталого розвитку. Сукупно це формує нову прикладну основу для оптимізації імпортозалежності, нарощення доданої вартості експорту та підвищення боргової й продовольчої стійкості держави;

набули подальшого розвитку:

- теоретико-методологічний підхід до визначення взаємозв'язку продовольчої безпеки, економічної стійкості та сталого розвитку держави в умовах глобальної нестабільності, що дозволило виокремити ключові пріоритети та умови їх реалізації з урахуванням комплексного впливу управлінських, соціальних, демографічних і екологічних факторів. Систематизовано понятійний апарат економічної науки в частині визначення категорій «продовольча безпека», «економічна стійкість» та «сталий розвиток», уточнено їх взаємозалежності та впливи на соціально-економічну стабільність держави, що створюють теоретичні передумови для формування збалансованої аграрної політики. Набуло подальшого розвитку методичне забезпечення визначення пріоритетів агропродовольчих систем у контексті концепції сталого розвитку, які базуються на системності, адаптивності, пріоритеті самозабезпечення, обґрунтуванні інноваційного підходу та стійкості економічних систем в умовах кризових ситуацій, зокрема війни в Україні та інших глобальних викликів;
- теоретико-методичні засади ідентифікації глобальних загроз продовольчій безпеці з урахуванням нових детермінант 2020-2025 рр. (воєнно-геополітичні шоки, насамперед війна в Україні, ланцюгові ефекти глобалізації й цифровізації, кліматичні екстремуми, дефіцит води, втрати/відходи харчів)

та їхнього впливу на доступність і цінову волатильність. Концептуально інтегровано підходи ФАО (чотири напрями: наявність, доступність, стабільність, споживання) з індексом GFSI (EIU) і рамкою ЦСР-2, що забезпечує коректну міжнародну та національну порівнянність оцінок; уточнено зміст блоку «наявність» корупції як значущого критерію ранжування країн. Обґрунтовано необхідність гармонізації української системи моніторингу з методологією ФАО/GFSI/ЦСР для верифікації рівня захищеності. Емпірично інтерпретовано глобальну динаміку: спад середнього світового GFSI у 2018-2020 рр. із частковим відновленням у 2021-2022 рр.; країноспецифічно підтверджено стале зростання Китаю, відносне зниження США та різке падіння України у 2022 р. як наслідок воєнно-логістичних шоків. Систематизовано інституційні відповіді ЄС (EFSA/EFSCM, CAP, «Farm to Fork», ЄЗК) як практичні механізми підвищення стійкості продовольчих систем у кризових умовах;

- процедура систематизації оцінки продовольчої безпеки за логікою «сильні сторони – слабкі сторони – рекомендації», що дозволяє безпосередньо пов'язати виявлені проблеми (низька наявність, слабка стійкість, диспропорції ринку, імпортозалежність) із конкретними управлінськими діями; конкретизація пріоритетів державної підтримки через рекомендовані заходи: формування стратегічних резервів, відновлення інфраструктури транспортування і зберігання, інвестиції в агротехнології та підготовку кадрів, скорочення імпорту, розвиток логістики, підтримка фермерів; деталізація структурних акцентів виробництва: домінування зернових як сильна сторона проти дефіциту овочевих і кормових культур та скорочення тваринництва й рибної галузі як ключових вузьких місць; ув'язка підсекторних особливостей із політикою: підтримка тваринництва (молочного скотарства, білкової продукції), розвиток аквакультури, диверсифікація посівів і розширення переробки/зберігання для зменшення імпортозалежності; обґрунтування ролі фінансових результатів агропідприємств (висока частка прибуткових у 2012-2023 рр.) як ресурсу для модернізації й підвищення

- адаптивності продовольчої системи; ув'язка ризиків (війна, логістичні обмеження, цінові та валютні коливання, епізоотичні загрози) з інструментами реагування (страхова підтримка та стабілізаційні фонди, узгодження економічної й аграрної політики, зміцнення внутрішнього ринку);
- методичний підхід для оцінки фізичної доступності продовольства та прямого переходу до дій в Україні; конкретизація заходів: забезпечити зростання реальних доходів шляхом випереджального зростання заробітних плат відносно інфляції; розробити механізми індексації соціальних виплат та пенсій з урахуванням фактичної інфляції та вартості продовольчого кошика; підвищити прожитковий мінімум до рівня, що відповідає реальним споживчим витратам; зменшити імпортозалежність критичних харчових продуктів через підтримку внутрішнього виробництва та розвиток агропереробки; у кризові періоди запроваджувати цільову адресну допомогу для найбільш вразливих груп населення; підтримувати макроекономічну стабільність та стримувати інфляційний тиск; створити систему регулярного моніторингу доступності продовольства та динаміки цін; розвивати політику, що сприяє підвищенню продуктивності праці та інвестиціям у високотехнологічні сектори; запровадити механізми стабілізації цін на внутрішньому ринку; для рослинництва – інвестувати в зберігання та переробку, щоб зменшити вплив сезонних і світових цінових коливань; для тваринництва – підтримувати виробників через субсидії на корми та енергоносії, а також стимулювати відновлення експорту; забезпечити баланс аграрної політики між експортним потенціалом і доступністю продовольства на внутрішньому ринку як умову досягнення цілей стійкого економічного розвитку.

Теоретичне та практичне значення роботи. Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає у прирості та розвитку теоретичних підходів і методологічних основ економічної політики України, спрямованої на покращення продовольчого забезпечення в умовах глобальної нестабільності, розширенні наукового знання щодо зниження цінової волатильності на

продовольчих ринках, у системі інтегральної оцінки продовольчої безпеки та якості життя населення, а також у розробці інструментів прийняття управлінських рішень у сфері продовольчої політики держави. На методологічному рівні робота синтезує чотиривимірний підхід ФАО (наявність, доступ, використання, стабільність) із композитними індексами (GFSI) та вводить нові аналітичні інструменти. Теоретично значущою є також інтеграція трьох контурів формування стійкості – зовнішньоторговельного, боргового та інституційно-доходного: продемонстровано причинно-наслідкові зв'язки між умовами торгівлі, борговою динамікою та рівнем продовольчої безпеки, а також комплементарну роль доходів і політико-інституційної стабільності в детермінації GFSI. Запропонована ризик-орієнтована парадигма державного регулювання (єдність методології, процедурна цілісність, інформаційна інтегрованість) теоретично конкретизує механізми переходу від реактивного до превентивного управління в агропродовольчих системах, включно з логістичною та кіберстійкістю, і узгоджує їх із європейськими нормативними режимами. Дослідження поглиблює теорію продовольчої безпеки, поєднуючи системний і просторовий підходи з інституційною економікою та теорією міжнародної торгівлі і задають універсальний каркас для подальшого теоретичного моделювання стійкості в умовах воєнної та глобальної турбулентності.

Практична значимість дослідження полягає в наданні цілісної прикладної рамки, яку держава, громади та бізнес можуть оперативнo використати для підвищення продовольчої та економічної стійкості України в умовах війни й повоєнного відновлення. Обґрунтовано перехід від доктрини «самодостатності» до концепції «продовольчої стійкості», що поєднує збалансоване внутрішнє виробництво з керованим імпортом, інвестиційно-інноваційну модель розвитку агросектору, модернізацію інфраструктури та державно-приватне партнерство. Запропоновано індикаторний інструментарій (коефіцієнт продовольчої стійкості, показники просторової концентрації, «продовольча напруженість»), який дозволяє вибудувати єдину систему моніторингу, прогнозування і швидкого реагування, узгоджену з підходами ФАО та індексом GFSI.

Результати трансформуються у конкретні політики: антикризові протоколи (диверсифікація логістики, стратегічні резерви, агрострахування, кіберзахист, демінування), таргетована підтримка виробників із фокусом на малий і середній бізнес, зрошення та переробку, жорстка екологічна умовність і цифровізація. Соціальний блок рішень спрямований на підвищення доступності їжі через індексацію виплат за фактичною інфляцією, корекцію прожиткового мінімуму, програми продовольчої допомоги та зниження імпортозалежності за білковими позиціями. Інтеграція торговельної, боргової та індустриальної політик (зсув експорту до більшої доданої вартості, «зелені» коридори, активна торговельна дипломатія) разом із відновленням інституційної стабільності формує практичну «дорожню карту» повернення на траєкторію ЦСР-2 і довгострокового зміцнення продовольчої безпеки країни.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання її результатів у практичній діяльності органів державної влади при вдосконаленні методів і форм управління економікою, зокрема при розробці програмних і стратегічних документів, національних та галузевих програм і проєктів.

Результати дослідження можуть бути затребувані під час формування проєктів фундаментальних наукових досліджень, у межах експертно-аналітичної діяльності, а також при використанні сформованої теоретико-методологічної бази органами законодавчої та виконавчої влади України під час розробки стратегій розвитку та галузевого аналізу. Крім того, їх можна застосовувати у програмах підготовки та підвищення кваліфікації фахівців з економіки, менеджменту та органів державного управління.

Отримані в роботі результати, були використані у діяльності Департаменту міжнародного співробітництва та регіонального розвитку Вінницької обласної військової адміністрації при розробленні рекомендацій для регіональних програм продовольчої безпеки та стратегій сталого розвитку сільських територій у Вінницькій області (довідка від № 1579/0-1 від 16.10.2025). Результати дослідження використані Бюром економічної безпеки України, Територіальним управлінням БЕБ у Вінницькій області як науково-методичне

підґрунтя при підготовці пропозицій до державної політики в частині збалансування експортної орієнтації аграрного сектору з внутрішніми потребами, формування стратегічних резервів, посилення соціального захисту вразливих груп населення та інтеграції цілей продовольчої безпеки в загальноекономічну політику (довідка №23.1/09/11-60/2900-25 від 18.12.2025). Теоретичні положення щодо переходу до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку аграрного сектору України та необхідність інтеграції сучасних технологічних рішень і державно-приватного партнерства для зміцнення національної продовольчої безпеки в умовах глобальної нестабільності впроваджено у навчальному процесі КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти» (довідка № 01/21-451 від 31.10.2025). Положення дисертаційної роботи використані у навчальному процесі Донецького національного університету імені Василя Стуса при викладанні дисциплін «Національна економіка», «Економіка та організація інноваційної діяльності» (довідка № 34-26/12.0.24 від 15.04.2026).

Особистий внесок здобувача полягає у розкритті концептуальних засад та алгоритмів забезпечення продовольчої безпеки як фактору економічного розвитку та стійкості України. Наукові результати та висновки, які виносяться на захист, одержані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та методичні положення, результати дисертаційного дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях: «Сталий розвиток економіки, підприємств та суспільства» (Івано-Франківськ, 10-11 квітня 2025 р); «Наука, освіта і суспільство в умовах змін: виклики та інновації» (Кременчук, 10 жовтня 2025); «Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір» (Київ, 12 грудня 2025); «Економіка, фінанси, облік та право в умовах глобалізації: сучасний стан, тенденції та перспективи» (Житомир, 24 лютого 2026); «Економіка України в умовах війни: виклики, ризики та можливості» (Чернігів, 05 червня 2026).

Публікації. Основні положення та результати дисертації опубліковано у 11 наукових працях, з них: 6 статей у наукових виданнях, включених до

переліку фахових видань України (4 у співавторстві), 5 публікацій за матеріалами науково-практичних конференцій.

Обсяг та структура роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації – 288 сторінок, обсяг основного тексту дисертації становить – 210 сторінок. Дисертація містить: 19 таблиць, 51 рисунок, 11 додатків, список використаних джерел включає 241 найменувань на 23 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Еволюція теоретичних уявлень та економічний зміст системи забезпечення продовольчої безпеки держави

Основою соціально-економічного розвитку держави завжди було й залишається продовольче забезпечення населення. Важливість сільськогосподарського виробництва для розвитку країни відзначав французький економіст Франсуа Кене (1694-1774). На його думку, землеробство є основою всієї економічної сфери держави, а земля і природа – єдине джерело багатства суспільства. У його працях простежується ідея про те, що продовольство є не лише основою життєзабезпечення, а й умовою економічної та політичної безпеки нації [2].

Значний внесок у розвиток теорії продовольчої безпеки зробив один із засновників класичної політичної економії Адам Сміт (1723-1790), який розглядав продовольче забезпечення як одну з фундаментальних основ існування нації. Видатний учений XVIII століття також звернув увагу на таку особливість розвитку агропродовольчого ринку, як те, що з розвитком економіки ціни на сільськогосподарську продукцію зростають, тоді як ціни на промислові вироби природним чином знижуються [3].

Інший класик політичної економії Д. Рікардо (1772-1823) вбачав розв'язання проблеми забезпечення населення продовольством у сфері торгівлі шляхом організації імпорту зерна з-за кордону. Водночас Д. Рікардо підкреслював небезпеку залежності країни від іноземних поставок продовольства, особливо у разі війни, коаліції континентальних держав або впливу головного ворога держави. Д. Рікардо також передбачав можливість запровадження протекціоністських заходів, зазначаючи, що в умовах неврожаю в інших країнах

можна було б утримати в межах держави ту частину хліба, яка зазвичай експортувалася [4].

Слід зазначити, що в наукових працях засновників класичної політичної економії проблеми продовольчого забезпечення не розглядалися окремо, а сприймалися як явище, притаманне певному етапу економічного розвитку держави.

Одним із перших, хто виокремив проблему продовольчого забезпечення як самостійний предмет дослідження, був англійський священник і економіст Томас Роберт Мальтус (1766-1834), який застерігав, що неконтрольоване зростання чисельності населення Землі призведе до масового голоду. Т. Мальтус сформулював закон, згідно з яким населення Землі зростає в геометричній прогресії, а виробництво продовольства та інших засобів існування – в арифметичній прогресії [5], що згодом не підтвердилося на практиці.

Різно розкритикувавши погляди Т. Мальтуса, Карл Генріх Маркс (1818-1883) відповівши власною теорією, згідно з якою голод породжується не зростанням населення, а неправильним розподілом багатства [6]. Безперечним науковим досягненням К. Маркса для розвитку теорії продовольчої безпеки стало глибоке висвітлення механізму впливу суспільства на прискорення розвитку сільського господарства, зростання його інтенсивності та ефективності на основі розвитку промисловості й постачання в аграрний сектор промислової продукції, а також аналіз протидіючих соціально-економічних чинників. Ключовим фактором забезпечення населення продовольством К. Маркс вважав інтенсифікацію сільського господарства [6]. Це не втратило актуальності й сьогодні – у сучасній термінології йдеться про широке впровадження енергоефективних технологій і засобів механізації процесів рослинництва, створення екосистем управління сільськогосподарським виробництвом тощо [7, 8].

К. Маркс провів аналіз розвитку капіталізму в сільському господарстві, результатом якого стало твердження про тотожність економічних законів капіталізму для аграрного сектору й промисловості. Типові для індустріальних галузей явища – такі як переважання великого виробництва над дрібним,

процеси концентрації та централізації виробництва, розорення і зникнення дрібних виробників – характерні й для сільського господарства. Існування інституту приватної власності на землю К. Маркс розглядав як чинник, що зумовлює відставання аграрного сектору за темпами розвитку від промисловості [6].

У своїх міркуваннях К. Маркс дійшов висновку, що підвищення ефективності функціонування аграрного сектору є справою всього суспільства, оскільки від рівня розвитку сільського господарства залежить ступінь задоволення першої життєвої потреби – в харчуванні, а також те, яку частку суспільної праці можна буде спрямувати на розвиток інших сфер національного господарства [6].

Питання продовольчої безпеки посідає важливе місце в науковій спадщині українських учених, особливо з урахуванням аграрного потенціалу України як одного з ключових виробників продовольства у світі. З початку ХХ століття вітчизняні науковці активно формували науково-теоретичні засади продовольчого забезпечення як елементу національної безпеки, відображаючи трансформації соціально-економічного та аграрного укладу країни.

Розвиток аграрного виробництва завжди залишався пріоритетним напрямом наукових досліджень і в нашій країні. З цілої плеяди вчених першої третини ХХ століття слід виокремити ім'я О. В. Чаянова (1888-1937) [9]. Праці цього видатного науковця значною мірою визначили подальший розвиток цього наукового напрямку та державну політику продовольчого забезпечення на багато років уперед. Його основні дослідження були присвячені теорії та практиці сільськогосподарської кооперації й організації аграрного виробництва. У розробці своєї концепції О. В. Чаянов спирався на природні форми кооперації, тобто такі об'єднання її учасників, які виникають за добровільним бажанням сільськогосподарських виробників.

При цьому О. В. Чаянов виступав проти створення кооперативів «згори», проти їх одержавлення, та був прихильником поступового кооперування сільськогосподарського населення, оскільки був переконаний, що

підвищення ефективності можна досягти лише шляхом добровільного об'єднання, тобто щирої зацікавленості всіх учасників у результатах колективної праці [10].

У післявоєнний період вагомий внесок у дослідження аграрної політики зробив академік П. П. Борщевський (1936-2003), який аналізував структуру сільськогосподарського виробництва, продовольчий потенціал УРСР і розробляв моделі ефективного управління агропромисловим комплексом у контексті соціалістичної економіки [11].

У другій половині XX століття на перший план вийшли дослідження продовольчого балансу, планування аграрного виробництва і прогнозування рівня продовольчої забезпеченості населення. Значний внесок у цю сферу зробили вчені Інституту аграрної економіки НААН України, зокрема М. Й. Малик [12], Ю. О. Лупенко, Л. Г. Шестопаль [13], П. Т. Саблук [14]. У своїх працях вони досліджували вплив ринкових трансформацій на продовольчу безпеку, обґрунтовували необхідність державного регулювання аграрного сектору та формували наукові підходи до оцінки продовольчої самодостатності країни.

У XXI столітті актуалізувались дослідження, пов'язані з глобальними ризиками, змінами клімату, геополітичними загрозами та інтеграційними процесами, що впливають на продовольчу безпеку та стійкість розвитку. Вагомий внесок зробили такі вчені як О. В. Шубравська [15], Г. М. Калетнік [16, 17], С. В. Козловський [18, 19, 20] які у своїх працях зосереджуються на питаннях інноваційної діяльності, цифровізації, забезпеченні якості харчових продуктів, розвитку органічного виробництва, розвитку ринку біопалива та адаптації вітчизняного аграрного сектору до стандартів ЄС в контексті забезпечення стійкого економічного розвитку держави.

Отже, вітчизняна наука зробила вагомий внесок у розвиток теорії й практики продовольчої безпеки, забезпечуючи теоретичне підґрунтя для формування державної політики в аграрній сфері впродовж XX–XXI століть.

Актуальність вивчення питань продовольчої безпеки визначається її роллю в системі забезпечення економічної безпеки країни в цілому (рис. 1.1), яка включає в себе військово-економічну безпеку, фінансову, науково-технологічну, енергетичну, продовольчу, екологічну безпеку та інші її види.

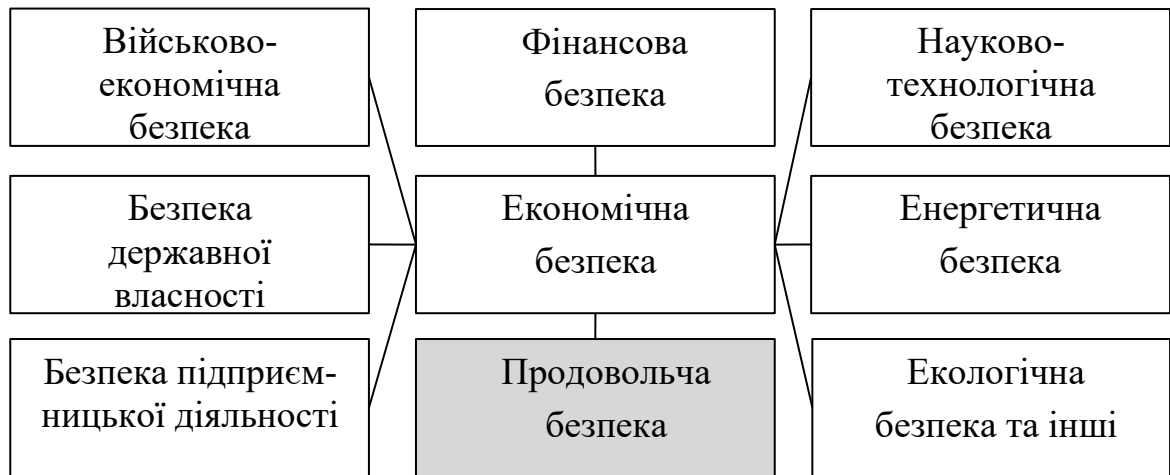


Рис. 1.1. Основні види економічної безпеки

Розроблено на основі [21, 22, 23]

Продовольча безпека України є одним із важливих напрямів забезпечення національної безпеки країни, однією з основ збереження її державності та суверенітету, важливим елементом демографічної політики, необхідною умовою реалізації стратегічного національного пріоритету – підвищення якості життя громадян шляхом гарантування високих стандартів життєзабезпечення.

Розглянемо, як тлумачать поняття «продовольча безпека» сучасні дослідники.

Так, на думку дослідниці О. І. Гойчук, у широкому розумінні національну продовольчу безпеку слід сприймати як стан економіки, а в вузькому – як здатність держави самостійно забезпечувати населення базовими харчовими продуктами, гарантуючи їх фізичну та економічну доступність незалежно від дії зовнішніх або внутрішніх загроз. Це, в свою чергу, має задовольняти харчові потреби кожного громадянина в належному обсязі, асортименті та якості, що сприяє збереженню здоров'я та розвитку особистості [24].

Загальновизнаним є підхід, згідно з яким держава вважається такою, що перебуває у стані продовольчої безпеки, якщо вона спроможна забезпечити населення повноцінним харчуванням у звичайних умовах та мінімально необхідним – у надзвичайних ситуаціях.

І. Б. Тернавська подає таке визначення: продовольча безпека – це безперервне забезпечення всіх соціальних груп якісними продуктами харчування відповідно до медично обґрунтованих норм, з урахуванням платоспроможного попиту та доступних цін. Це поняття тісно пов'язане з рівнем життя населення, стабільністю в суспільстві та зростанням добробуту [25].

Згідно з ще одним підходом, продовольча безпека держави є певним станом розвитку суспільних відносин, у межах якого впроваджуються правові, економічні, соціально-політичні, науково-технічні та інформаційні заходи, спрямовані на забезпечення доступності безпечних для здоров'я продуктів харчування, а також на протидію можливим надзвичайним продовольчим ситуаціям. Суб'єктами цих відносин є громадяни, юридичні та фізичні особи, держава; об'єктами – здоров'я населення та безпечні продукти. Основним змістом таких відносин є право громадян на продовольчу безпеку та обов'язок держави і суспільства його забезпечити [26].

Група науковців, серед яких І. Р. Михасюк, А. Ф. Мельник, М. І. Крупка, З. М. Залога [27], пропонує визначення, за яким продовольча безпека означає гарантоване забезпечення населення якісними харчовими продуктами. Її рівень залежить від стану агропродовольчого комплексу, політики державної підтримки, правового регулювання земельних відносин, форм власності та господарювання, а також від рівня доходів населення. Вона також впливає на генетичне здоров'я нації.

Б. Й. Пасхавер [28] акцентує на доступності та достатності продуктів харчування для всіх верств населення, підкреслюючи, що це має досягатися насамперед за рахунок вітчизняного агропродовольчого виробництва.

У свою чергу, М. В. Гребенюк [29] тлумачить продовольчу безпеку як досягнення державою продовольчої незалежності, її здатність протистояти

загрозам, а також забезпечувати стабільний і поступальний розвиток у сфері виробництва та споживання продуктів харчування.

Скидан О. В. [30] трактує продовольчу безпеку як еколого-економічний стан держави, за якого кожен громадянин забезпечений необхідною кількістю продуктів харчування належної якості й різноманіття, що сприяє підтриманню високого рівня фізичного та психічного здоров'я населення.

Чечель О. М. [31] розглядає продовольчу безпеку як рівень захисту продовольчих інтересів громадянина, суспільства і держави від будь-яких загроз. Такий стан дозволяє забезпечити повноцінне функціонування особи, економіки та промисловості, стабільне забезпечення всіх верств населення якісними продуктами харчування, а також ефективне реагування на кризові ситуації.

У тлумаченні Шубравської О. В. [32] продовольча безпека означає захищеність населення, зокрема соціально вразливих груп, за рівнем і якістю споживаних харчів. Досягнення цього стану вона пов'язує з подоланням трьох ключових викликів: стабільність обсягів продовольства, раціональна його структура з точки зору фізіології та безпечність продуктів.

Береговий В. К. [33] розглядає продовольчу безпеку країни чи регіону як частину глобальної економічної безпеки. На його думку, вона полягає у виробленні колективних та конструктивних підходів до подолання продовольчих і загальноекономічних дисбалансів, вирішення конфліктів та суперечностей у сфері національного продовольчого балансу, а також гарантування безперебійного постачання харчових продуктів населенню.

Кочетков О. В. і Марков Р. В. [34] пропонують оцінювати стан національної продовольчої безпеки за двома критеріями: по-перше, обсяги продовольства на ринку повинні перевищувати мінімальні потреби всього населення; по-друге, вартість рекомендованого раціону не має перевищувати доходи навіть найбідніших верств.

Дем'яненко С. І. [35] визначає продовольчу безпеку як забезпечення кожного громадянина постійним доступом до безпечних і доступних за ціною

продуктів харчування, які відповідають індивідуальним смакам і потребам, з метою підтримання активного та здорового способу життя.

На думку Миценка І. М. [36], продовольча безпека – це здатність вітчизняних виробників повністю забезпечити населення якісним і достатнім харчуванням, що відповідає науково обґрунтованим нормам. Такий стан гарантує соціально-політичну стабільність, сталий економічний розвиток і незалежність держави в умовах криз, стихійних лих чи воєн.

Шлемко В. Т. [37] описує продовольчу безпеку як такий рівень забезпечення населення харчовими продуктами, що гарантує соціально-політичну стабільність, національне виживання та розвиток, а також стійкий економічний поступ.

У своєму дослідженні Микитюк В. М. і Скидан О. В. [38] розглядають продовольчу безпеку як еколого-економічний стан держави (чи регіону), при якому всі громадяни мають доступ до якісних і безпечних продуктів у необхідному обсязі й асортименті. Такий стан підтримується за рахунок наявного ресурсу, потенціалу і сталих механізмів, переважно на основі внутрішніх можливостей держави, незалежно від зовнішніх впливів і за умови збереження екологічної стабільності.

Калетнік Г. М., Козловський С. В., Кіреєва Е. А., Підвальна О. Г. у праці [39] визначають що, тлумачення продовольчої безпеки, доцільно розглядати як такий стан, за якого продовольчі ресурси використовуються так, щоб забезпечити всі категорії населення продуктами харчування відповідної якості, на всій його території на рівні не нижчому мінімального споживчого кошика, для забезпечення активного й здорового способу життя, не залежно від впливу внутрішніх, зовнішніх та світових факторів.

Один із дослідників продовольчої безпеки, Пабат О. В. [40], підкреслює її значущу роль у системі економічної безпеки, зазначаючи, що вона становить одну з ключових її складових.

Сеперович Н. В. звертає особливу увагу на соціальний вимір продовольчої безпеки, розглядаючи її крізь призму забезпечення індивідуального

доступу до харчових продуктів для населення. На думку дослідниці, фізична доступність харчів означає стабільне та безперервне постачання продовольства в місця споживання в обсягах, необхідних для задоволення потреб людей. Економічна доступність, у свою чергу, полягає у можливості населення придбавати продукти відповідно до фізіологічних норм харчування з урахуванням чинної структури споживання, рівня цін, доходів, соціальних виплат і пільг. Цей показник залежить як від складу продуктового кошика і калорійності раціону, так і від купівельної спроможності громадян. Тому, на її переконання, соціально-економічна система держави має гарантувати продовольчу доступність для населення як у коротко-, так і в довгостроковій перспективі [41].

Продовольча безпека держави також значною мірою формується під впливом низки факторів, що належать до сфери соціальної політики. Їх умовно поділяють на дві основні групи [41].

Перша група охоплює постійні фактори, серед яких:

- наявність соціальних верств, що живуть за межею бідності та не мають достатнього сукупного доходу для придбання навіть мінімального набору харчових продуктів (згідно з розрахунками, у 2023-2025 році до цієї категорії належало близько 30 % населення України [42, 43]);
- існування населених пунктів, забезпечення яких продуктами неможливе виключно за рахунок ринкових механізмів через зовнішні обставини, зокрема відсутність транспортного сполучення;
- порушення балансу в раціоні харчування населення (наприклад, дефіцит йоду), що може спричинити загрозу здоров'ю нації або окремих її груп;
- недостатній контроль за якістю та безпечністю продуктів, що становить загрозу для життя і здоров'я людей;
- вичерпання природних ресурсів аграрного виробництва, що веде до зниження рівня продовольчого забезпечення країни.

До другої групи належать тимчасові фактори, такі як:

- коливання у сфері аграрного виробництва та ризики, пов'язані з природними катаклізмами, що здатні спричинити тимчасове зниження рівня продовольчої безпеки;
- залежність продовольчого забезпечення держави від зовнішніх умов, зокрема нестабільної ситуації на світових ринках і коливань валютних надходжень від імпорту;
- нестабільне зовнішньополітичне становище країни на міжнародній арені.

У сучасних умовах Україна в сфері розвитку агропромислового виробництва ставить перед собою такі завдання [44]:

- забезпечення конкурентоспроможності основних груп вітчизняної сільськогосподарської продукції;
- збільшення частки якісного насіння та племінного матеріалу;
- підвищення стійкості функціонування сільського та рибного господарства;
- зростання частки України у світовому експорті продовольства.

У дослідженні «Продовольча безпека України в умовах війни та пріоритетні напрями врегулювання її стану» [45] автори розглядають продовольчу безпеку як критичний компонент національної безпеки, що зазнала суттєвих змін через повномасштабне вторгнення. Ключовим змістом категорії продовольча безпека є система заходів, спрямованих на забезпечення стійкого, доступного і безпечного харчового забезпечення населення в умовах воєнного стану, із фокусом на регіональні диспропорції і функціональне відновлення агропродовольчого сектору.

У міжнародній практиці термін «продовольча безпека» використовується для оцінки стану продовольчого забезпечення як окремої країни, так і регіону або світу в цілому. За визначенням Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), продовольча безпека – це постійне забезпечення гарантованого доступу кожної людини до необхідного обсягу харчів для ведення активного і здорового життя [46].

Систематизація визначень продовольчої безпеки дозволяє виокремити два основні підходи, умовно названі ліберальним і класичним протекціоністським (рис. 1.2). Відсутність єдності у трактуванні цього поняття частково пояснюється його відносною новизною – вперше воно було введене в обіг у 1974 році Генеральною Асамблеєю ООН, яка схвалила «Міжнародні зобов’язання щодо забезпечення продовольчої безпеки у світі» [47].



Рис. 1.2. Підходи до трактування (визначення) продовольчої безпеки
Розроблено з використанням [47]

Ліберального підходу до забезпечення продовольчої безпеки, як правило, дотримуються зарубіжні економісти з економічно високорозвинених країн. Підхід «сировина в обмін на продовольство» слід визнати недалекоглядним, а в довгостроковій (а можливо, і в середньостроковій) перспективі – згубним, оскільки значна частина сировинних ресурсів України є обмеженою та вичерпною, тоді як потреба у продовольстві існуватиме завжди.

Цей підхід не є домінуючим у вітчизняній науці, адже в цілому відображає інтереси західних країн та має серйозний недолік – ідеалізацію світогосподарських зв’язків. Політичні події останніх років свідчать про те, що питання вільної міжнародної торгівлі нашими партнерами часто використовуються як інструмент риторики та (не завжди вдалої) маніпуляції [48, 49].

Класичний протекціоністський підхід не виключає участі в міжнародному обміні, розглядаючи її як вимушений і, за можливості, тимчасовий захід, проте безумовний пріоритет надає власному виробництву та внутрішньому ринку.

Згідно з міжнародними угодами, продовольча безпека передбачає такий економічний стан, за якого кожному забезпечується доступ до харчових продуктів, води та інших життєво важливих товарів у необхідному обсязі, якості й асортименті, що дозволяє зберігати здоров'я та забезпечувати фізичний і соціальний розвиток населення [50].

Міністерство сільського господарства США (USDA) [51] визначає продовольчу безпеку як постійний доступ усіх людей до достатньої кількості безпечної, повноцінної їжі для підтримки здоров'я. При цьому особлива увага приділяється соціальній прийнятності способів отримання їжі – без вдавання до незаконних чи неприйнятних дій, як-от крадіжка чи шахрайство.

До числа найпоширеніших варіантів визначення продовольчої безпеки серед зарубіжних дослідників можна віднести таке: «забезпечення гарантованого доступу всіх жителів у будь-який час до продовольства в кількості, необхідній для активного й здорового життя» [52, 53, 54], а також ситуацію, за якої всі люди мають «рівний фізичний та економічний доступ» до безпечного харчування в необхідному обсязі.

У зарубіжних джерелах [55, 56] серед найвідоміших підходів до визначення забезпечення продовольчої безпеки виділяють хронічну, тимчасову та потенційно небезпечну для життя ситуацію (надзвичайний стан), за якої населення країн повинне мати доступ до якісного харчування в достатній кількості.

Відповідно до проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року» [57] – «продовольча безпека – захищеність особи, яка полягає у тому, що особа в будь-який час має фізичну та економічну доступність до достатньої кількості безпечних харчових продуктів, що задовольняють її харчові потреби для ведення активного і здорового способу життя».

При розгляді питань правового регулювання продовольчої безпеки слід звернути увагу і на нормативно-правові акти міжнародного права (див. додаток А, табл. А.1), на основі яких формується система правового регулювання продовольчої безпеки в Україні. Національні нормативні акти спрямовані на

зміцнення ринкових відносин, мінімізацію несприятливих чинників та ефективне функціонування ринку з метою вирішення складних проблем у регулюванні місцевого ринку продовольства та забезпеченні продовольчої безпеки.

Отже, на сьогодні у науковому середовищі сформувалася значна кількість підходів до трактування поняття «продовольча безпека», кожен з яких акцентує увагу на різних її аспектах. На нашу думку, доцільно систематизувати ці підходи, розподіливши їх на чотири основні групи залежно від певних складових регіональної продовольчої безпеки (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Класифікація концептуальних підходів до розуміння терміну
«продовольча безпека»

Аспект	Підходи до визначення продовольчої безпеки	Автори
Соціально-фізіологічний	Визначають продовольчу безпеку на рівні окремої особи та суспільства, як можливість безперешкодного, безперебійного доступу населення до продуктів харчування відповідної якості та у відповідних до фізіологічних потребах.	Тернавська І.Б., Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В. Дем'яненко С. І., Калетнік Г.М., Козловський С.В., Кіреєва Е.А., Підвальна О.Г., Сеперович Н.В.
Державотворчий	Продовольча безпека визначається як економічна категорія, яка залежить від внутрішньодержавної політики та стану розвитку сільського господарства та відповідної інфраструктури.	Гойчук О.І., Михасюк І.Р., Мельник А, Ф. Крупка М.І., Залога З.М., Гребенюк М.В., Кочетков О.В. і Макарова Р.В., Миценко І.М., Шлемко В. Т., Пабат О.В.
Міжнародний	Розроблені на основі раціонального співвідношення між виробництвом власної продукції та допустимим для національної та продовольчої безпеки рівнем імпорту життєво незамінних груп товарів.	Береговий В.К., Шевченко А.А., Петренко О.П., Іванюк Н.С.
Екологотворчий	Висвітлюють підхід до питання продовольчої безпеки як до забезпечення продуктами харчування не лише у відповідних до фізіологічних норм кількостях, але і відповідної якості та безпечні для здоров'я індивіда та генофонду нації.	Скидан О.В., Микитюк В.М.

Розроблено з використанням [39, 58]

В умовах глобалізації посилюється глобальна нестабільність світової економіки, основними причинами якої є циклічність і стихійність світової ринкової системи. У більшості випадків нестабільність зумовлена глобалізацією

економіки, у зв'язку з чим глобальна нестабільність є наслідком глобалізації світової економіки. Із загостренням проблем бідності, фізичної та економічної доступності продовольства на перший план виходять питання якості, безпеки та доступності продуктів харчування.

Продовольча безпека є економічною категорією, яка гарантує захист продовольчого ринку держави або відповідного регіону. В умовах посилення зовнішніх ризиків і викликів глобальної нестабільності продовольча безпека країни має базуватися на збереженні природних ресурсів і максимальному самозабезпеченні основними продуктами харчування, що є найважливішим чинником збереження національного суверенітету. Наразі також актуалізується питання щодо продовольчих запасів і контролю світових цін на харчові продукти.

Припускаючи досягнення синергетичного ефекту безпеки споживання в системі національної економічної безпеки як результат інтегральної взаємодії суспільства, підприємництва та держави, важливо розглянути: формування парадигми безпечного споживання в умовах війни в Україні; створення умов для модернізації агропромислового комплексу в контексті глобальної нестабільності; удосконалення інститутів забезпечення продовольчої безпеки на регіональному, національному та міжнародному рівнях системної ієрархії.

Можна стверджувати, що продовольча безпека є однією зі стратегічних складових національної безпеки держави, забезпечення якої визначається як основний пріоритет політики України. Лише розвиток власного виробництва дасть змогу забезпечити продовольчу незалежність та стійкість розвитку національної економіки.

Комплексність дослідження поняття продовольчої безпеки полягає в охопленні великого масиву різнопланової інформації (економічної, технічної, галузевої, правової тощо), питань забезпечення сталого розвитку [1] економіки в умовах системних трансформацій, інституційних, інвестиційних і торговельних сегментів, суміжних галузей економіки, що перебувають у тісному зв'язку з регіональною продовольчою системою загалом, яка включає виробництво,

переробку, розподіл і споживання харчових продуктів, експорт, ланцюги постачання сільськогосподарської продукції в межах досліджуваної проблематики, а також кластерного аналізу впливу блокчейн-технологій [59, 60, 61] на розвиток секторів національної економіки.

Особливе місце продовольчій безпеці приділяється як складовій частині системи економічної безпеки країни [22, 62]. Продовольче забезпечення має першочергове значення для формування економічної основи функціонування всієї країни та збереження і примноження здоров'я населення світу.

При цьому низка інших науковців [63, 64] пропонують можливу градацію тлумачення цього поняття на: надбезпеку, виключення голоду, захист потреб населення, безперебійне забезпечення продуктами харчування, стійкість. Дефіцит продовольства може супроводжуватись стихійними глобальними лихами, різноманітними соціальними й економічними кризами, а також кардинальними змінами в країні та між країнами.

Для економіки ЄС характерна політика виробництва, розподілу та споживання продуктів харчування, а також засобів виробництва. У ЄС аграрна політика спрямована на розширення обсягів виробленої продукції. Так, проведена з 1998 року реформа аграрної політики Європейського Союзу передбачала дотримання таких заходів [65]:

1. Зменшення бюджетних витрат на аграрну політику на 70%;
2. Гарантовані мінімальні ціни на низку продуктів харчування;
3. Збільшення компенсаційних виплат і пільг для фермерів;
4. Зростання витрат на управління навколишнім середовищем;
5. Скасування обмежень на виробництво та переробку зерна.

Усі наведені заходи були спрямовані на зниження цін на продовольчі товари та підвищення якості сільськогосподарської продукції, що сприяло експорту без субсидій і швидкому реагуванню на споживчі вподобання.

Серед найпоширеніших підходів до забезпечення продовольчої безпеки в зарубіжній практиці можна виокремити необхідний рівень забезпечення населення продовольством, який досягається шляхом імпорту продукції від

низки провідних міжнародних виробників харчових товарів, при цьому значно знижуються тарифи та нетарифні бар'єри на переміщення продовольства, а також скорочується рівень державного втручання.

Такий підхід характерний для країн із сприятливими кліматичними умовами для розвитку аграрного сектору та стабільною фінансово-економічною ситуацією. До таких країн належать США, Канада, Австралія. Водночас низка інших країн відзначається прямим субсидуванням агропромислового комплексу, як правило, через квотування імпорту основних продуктів харчування, однак при такому підході потрібні значні фінансові витрати з державного бюджету. У той же час для більш ранніх етапів розвитку продовольчої політики було характерне зосередження уваги на проблемах наявності продуктів харчування та самозабезпечення.

На основі аналізу різних підходів до дефініції категорії «продовольча безпека» в українській та зарубіжній економічній науці нами було проведено всебічну класифікацію підходів до продовольчої безпеки – рис 1.3.

Економічна сутність продовольчої безпеки країни полягає у досягненні незалежності держави, у забезпеченні населення фізично та економічно доступним продовольством для ведення активного й здорового способу життя, а також у постачанні сільськогосподарської сировини для галузей економіки, які її потребують.

Аналіз представлених підходів до продовольчої безпеки дозволив нам розглядати продовольчу безпеку як комплексну систему, що включає безліч взаємопов'язаних елементів. Державна політика є пріоритетним напрямом у забезпеченні продовольством. Без стабільного забезпечення населення продуктами харчування практично жодна країна в сучасному світі не може уникнути залежності від інших.

У результаті аналізу всебічної класифікації підходів до продовольчої безпеки нами пропонується двоаспектний підхід до розгляду цієї категорії.

Згідно з першим аспектом, продовольчу безпеку можна розглядати як засіб забезпечення фізіологічних потреб населення, його здоров'я та

збереження нації. При цьому рівень споживання населення визначає загальне соціально-економічне забезпечення продовольством, а також економічний розвиток.

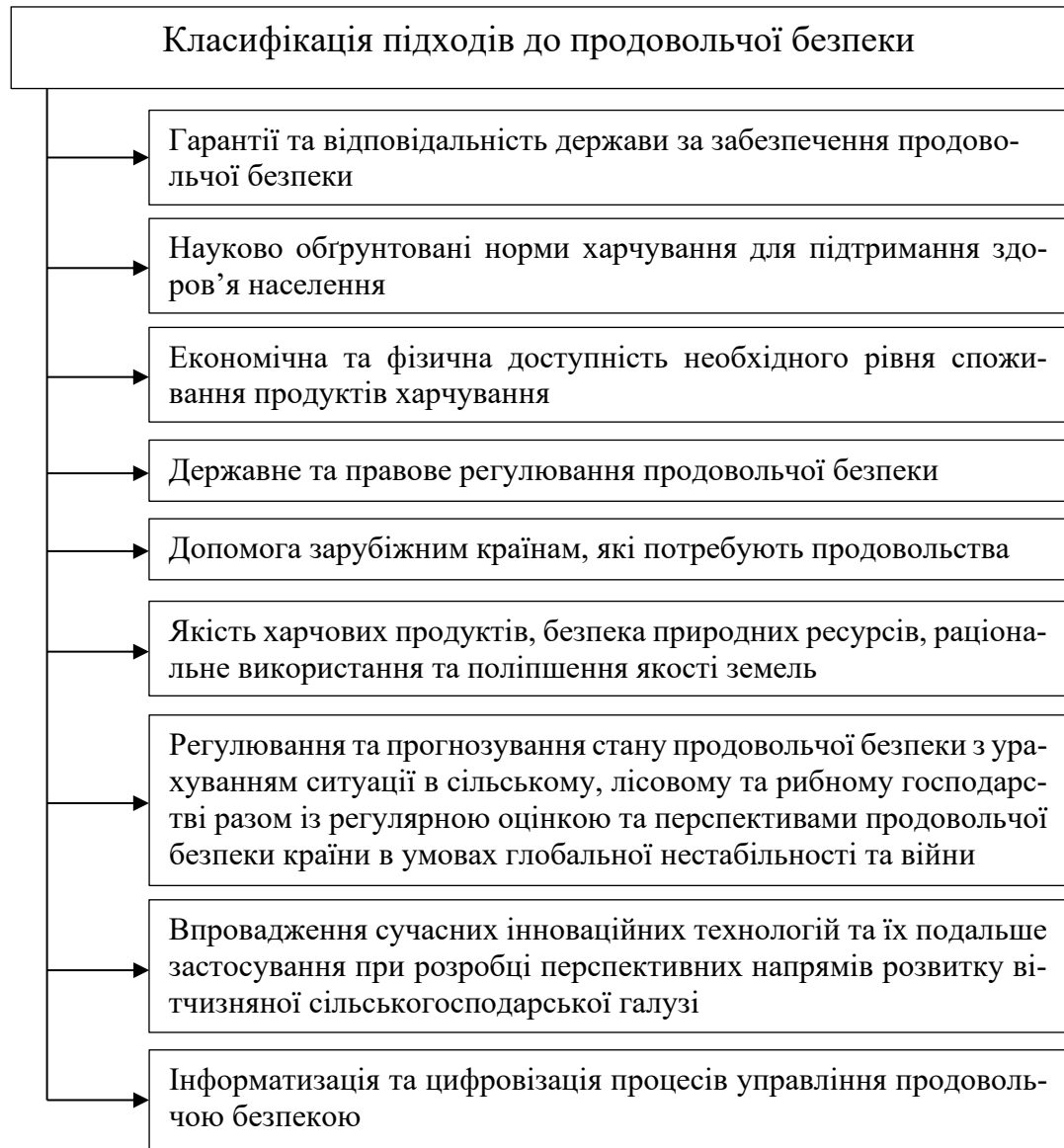


Рис. 1.3. Всебічна класифікація підходів до продовольчої безпеки

Власна розробка

З іншого боку, зниження темпів зростання вітчизняного виробництва становить серйозну загрозу та вимагає посилення заходів підтримки сільгоспвиробників, а також переходу країни до політики імпортозаміщення, що відображає відповідальність держави за забезпечення продовольчої безпеки.

Останнім часом усе більше уваги науковців і практиків приділяється проблемі продовольчої безпеки в умовах глобальної нестабільності. Вважаємо, що це зумовлено тим, що соціально-економічний розвиток країни, різноманітні чинники та критерії, що характеризують взаємозв'язки та напрями впливу в контексті забезпечення продовольчої безпеки, її соціальна, економічна, політична та демографічна стабільність значною мірою залежать від рівня продовольчого забезпечення держави.

На рис. 1.4 продовольча безпека представлена як системоутворювальний чинник національної безпеки. Роль продовольчої безпеки в умовах глобальної нестабільності залишається недостатньо вивченою та потребує уточнення й конкретизації. Особливого значення у даній класифікації набувають такі показники як воєнна та інформаційно-цифрова безпека.

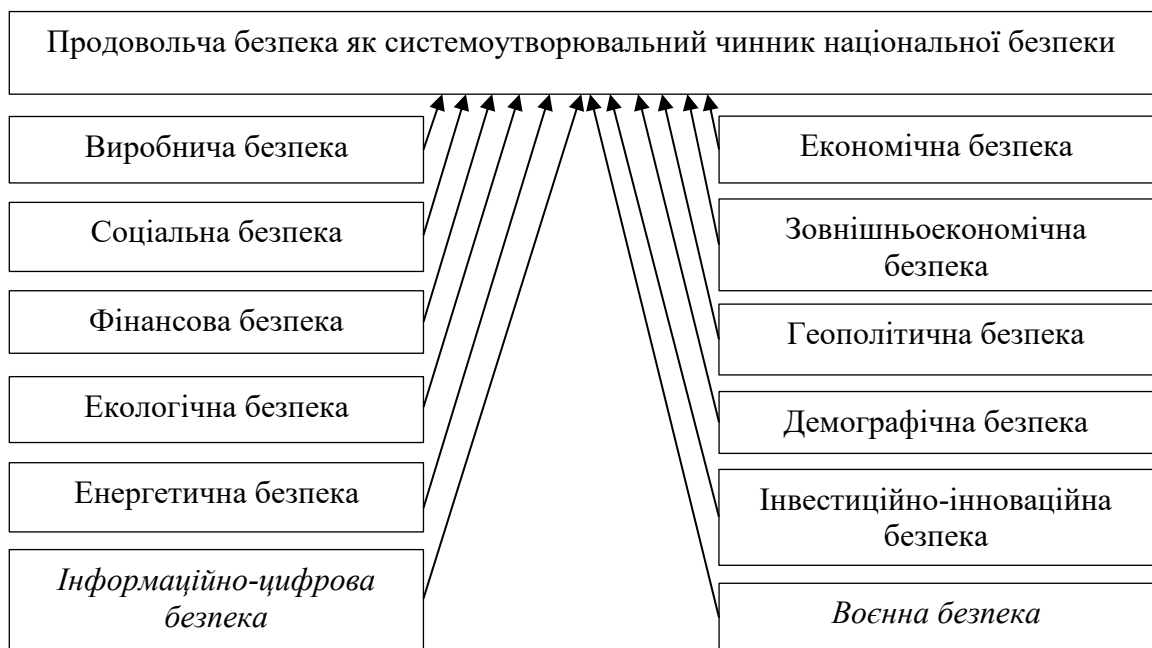


Рис. 1.4. Продовольча безпека як системоутворювальний чинник національної безпеки

Власна розробка

Воєнна та інформаційно-цифрова безпека посідають ключове місце в системі забезпечення продовольчої безпеки України, особливо в умовах збройної агресії та гібридної війни. Воєнні загрози безпосередньо впливають на стабільність аграрного виробництва, знищують інфраструктуру, ускладнюють

доступ до земельних і водних ресурсів, що веде до порушення продовольчих ланцюгів. Забезпечення воєнної безпеки є передумовою збереження контролю над територіями, сільськогосподарськими активами та логістичними коридорами.

Інформаційно-цифрова безпека є не менш важливою складовою, адже сучасні інформаційні атаки, маніпуляції з даними про обсяги виробництва чи запаси продовольства, а також кібератаки на критичні системи управління можуть призводити до дестабілізації продовольчих ринків, паніки серед населення та зниження довіри до державних інституцій. Надійний інформаційно-цифровий захист дозволяє забезпечити оперативний обмін даними, прогнозування кризових явищ та ефективне управління ресурсами в умовах надзвичайних ситуацій.

Вважаємо, ключовим інструментом забезпечення продовольчої безпеки країни є підвищення ефективності функціонування аграрного сектору. Окрім того, важливим напрямом підвищення рівня самозабезпечення України продуктами харчування виступає активізація процесів імпортозаміщення. Для зміцнення продовольчої безпеки необхідно не лише розвивати вітчизняне виробництво, але й нарощувати несировинний експортний потенціал, що має ґрунтуватися на впровадженні інновацій в агропромисловий сектор.

Перехід до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку сільського господарства створить умови для забезпечення продовольчої безпеки держави у довгостроковій перспективі. Також доцільним є використання інструментів державної політики боротьби з бідністю, зокрема — адресної продовольчої допомоги соціально вразливим верствам населення, та моделі спільної аграрної політики на міжнародному рівні.

Забезпечення ефективного функціонування системи продовольчої безпеки держави безпосередньо залежить від: стійкості підсистеми забезпечення; структурних змін в аграрному секторі; інвестиційної політики; формування підсистеми технічного забезпечення; удосконалення податкового законодавства; організації банківського обслуговування; створення товарних запасів

матеріально-технічних засобів; діючої системи страхування урожаїв і майна підприємств аграрного сектору; науково-інформаційного забезпечення та цифровізації процесів створення продукту від виробництва до споживання.

Модель продовольчої безпеки України, складену на основі праць [17, 22, 66] наведено у додатку Б, рис. Б.1. На основі моделі продовольчої безпеки держави (рис. Б.1) можна зробити висновок, що продовольча безпека – це багатокомпонентна система, яка охоплює економічні, екологічні, технологічні та соціально-політичні аспекти. Вона визначається здатністю вітчизняних виробників забезпечити населення якісним і безпечним харчуванням навіть в умовах надзвичайних ситуацій. У структурі моделі чітко виокремлено об'єкти (виробничі й природні системи) та суб'єкти (органи влади, виробники, споживачі), що взаємодіють у процесі гарантування продовольчої безпеки. Особливу увагу приділено загрозам – передусім війні, руйнуванню агросектору, втраті державного управління та деградації природних ресурсів. Такий підхід дає змогу комплексно оцінювати вразливості продовольчої системи та формувати стратегії її сталого функціонування в умовах сучасних викликів.

Таким чином, еволюція поняття продовольчої безпеки та підходів до її забезпечення сучасними авторами часто розглядається як лінійний процес розвитку, під час якого поступово з'являються додаткові параметри.

З точки зору формування єдиного визначення продовольчої безпеки з урахуванням впливу ризиків, загроз і тимчасових етапів невизначеного стану економіки в умовах глобальної нестабільності ми спробували дослідити різні погляди на природу продовольчої безпеки.

1.2. Економічна стійкість та сталий розвиток як результативність системи продовольчої безпеки

Наукове обґрунтування розв'язання проблеми забезпечення продовольчої безпеки, економічної стійкості та сталого економічного розвитку спонукає

до необхідності приросту наукових знань в економічній науці, яке позитивно вплине на якість життя населення держави.

Найважливішими умовами та пріоритетами при цьому, на нашу думку, слід вважати економічну обґрунтованість прийнятих рішень, сумісність задекларованих цілей, системність, комплексність і логічну послідовність реалізованих завдань, які враховують реальні можливості економіки.

Розглянуті умови є придатними для визначення пріоритетів розвитку не лише аграрного сектору, а й розвитку системи продовольчого забезпечення на державному рівні. У цьому випадку доцільніше говорити про сталість таких систем, оскільки вони залежать не лише від макроекономічних параметрів, а й від впливу природно-кліматичних факторів.

Пріоритети слід розглядати з позиції реалізації найважливішої мети – забезпечення населення продовольством, що сприяє підвищенню якості життя. У зв'язку з цим продовольча безпека, яка ґрунтується передусім на здатності до самозабезпечення, є пріоритетним базовим завданням. Інші завдання, пов'язані з відновленням виробничого потенціалу, імпортозаміщенням продовольства, державною підтримкою підприємств агропромислового комплексу (АПК), розвитком інтеграції в сільському господарстві, є супутніми завданнями, що забезпечують реалізацію основного пріоритетного базового завдання.

Під час визначення пріоритетів розвитку АПК та агропродовольчих систем доцільно враховувати такі показники, як вплив управлінських, кредитних, соціальних, демографічних, екологічних ризиків; попит на продовольчі товари; узгодженість дій органів управління, які забезпечують можливість вирішення питань продовольчої безпеки; ступінь стійкості реалізованої агропродовольчої політики, спрямованої на розвиток підприємництва в даній сфері.

На нашу думку, ці показники можуть бути використані для обґрунтування пріоритетів забезпечення стійкості основних складових економічного розвитку: агропромислового комплексу, сільського господарства, системи

продовольчого забезпечення, економічної та соціальної підсистем. Таким чином, пріоритети орієнтовані на забезпечення стійкості систем різного рівня.

Слід зазначити, що відповідно до прийнятої у 1992 році концепції в Ріо-де-Жанейро на конференції під «сталим (в українському перекладі саме «сталим» а не «стійким») розвитком розуміється формування соціально орієнтованої економіки, яка ґрунтується на дбайливому використанні ресурсів та охороні природи і не наражає на ризик майбутні покоління у їхній здатності задовольняти власні потреби» [67].

У зарубіжних дослідженнях [68] поняття «сталий розвиток» розглядається в кількох напрямках: біологічному, екологічному та економічному, у межах яких існують суперечності, зумовлені різноспрямованістю розуміння сталості, а також невизначеними рівнями підтримання чи виснаження ресурсів економічного, біологічного або екологічного характеру.

До найбільш визнаних слід віднести визначення, в якому зазначається, що «...сталий розвиток – це не незмінний стан гармонії, а постійний процес змін, за якого ступінь використання ресурсів, напрями руху капіталів, технічний розвиток та інституційні зміни узгоджуються з нинішніми і майбутніми потребами. Цей процес є складним і не позбавлений перешкод. Вибір є неминучим. Тому в основі сталого та довготривалого розвитку лежить політична воля» [69].

Виходячи з цього визначення, сталого розвитку досягають шляхом певного невдоволення інтересів нинішнього покоління людей у частині зменшення споживання ресурсів і впливу на біосферу до фіксованого рівня. Це має супроводжуватися використанням сучасної техніки й технологій, ефективними управлінськими рішеннями. Саме це й зумовлює сталий розвиток, який передбачає необхідність перегляду пріоритетів розвитку, що стосуються економічних, соціальних, демографічних та інституційних аспектів.

Для системи продовольчого забезпечення, що складається з двох основних компонентів – імпорту продовольства та самозабезпечення, – екологічна стійкість має очевидне значення і визначається ступенем техногенного

навантаження на земельні ресурси. За неприйнятного рівня цього навантаження, в екологічно неблагополучних регіонах агропродовольча продукція стає неконкурентоспроможною. Це призводить до зростання імпорту продовольства, що негативно впливає на аграрну економіку. На нашу думку, стале продовольче самозабезпечення, яке є основою продовольчої безпеки, безпосередньо впливає на сталість соціально-економічного розвитку та економічну стійкість держави та залежить від реалізованої аграрної та економічної політики держави.

Досліджуючи сутність поняття «стійкість» економічних систем, слід зауважити, що цей термін зазнав тривалої та складної еволюції. Ще з давніх часів питання індивідуальної та суспільної стійкості привертало увагу науковців і мислителів. Перші спроби теоретично обґрунтувати можливість створення ідеальної гармонійної держави здійснювали такі давньогрецькі та східні філософи, як Конфуцій, Ксенофонт, Платон, Арістотель та інші [70, 71].

На нашу думку, процес вивчення проблеми стійкості економічних систем можна умовно поділити на кілька напрямів і етапів.

Перший етап охоплює період ранніх класичних досліджень (до XIX століття) і представлений утопічними ідеями таких мислителів, як Т. Мор [72], А. Сен-Сімон [73], Ш. Фур'є [74], Р. Оуен [75] та інші. У своїх працях вони формували концепції економічної стійкості на основі трьох ключових принципів: скасування приватної власності, справедливого розподілу результатів праці та функціонування державної системи, що забезпечує баланс між виробництвом і споживанням та гарантує стабільне існування всім членам суспільства [76].

Інший впливовий напрям цього етапу – фізіократія, засновником якої вважається Франсуа Кене [2]. Він стверджував, що природа є єдиним джерелом багатства, а основою національного добробуту – продукція сільського господарства. Фізіократи вважали промисловість безплідною сферою, а державне втручання в економіку – шкідливим і неефективним. На їхню думку, економіка повинна функціонувати без втручання, а рішення про господарську діяльність мають приймати самі громадяни.

Отже, перші дослідження сталого розвитку мали переважно однобічний характер. Одні автори зосереджувалися на побудові справедливої системи розподілу матеріальних благ, інші – на пошуку ключової галузі, яка б могла стати базою для стабільного розвитку суспільства. Згодом, з появою системного підходу, дослідники почали шукати універсальні галузі економіки, здатні забезпечити сталий економічний розвиток країни в цілому.

Другий етап вивченні стійкості економічних систем охоплює період класичних економічних теорій кінця XVIII – початку XIX століття.

Одним із найвпливовіших мислителів цього періоду був шотландський економіст Адам Сміт, який у своїй фундаментальній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) переконливо довів, що національне багатство формується не лише в сільському господарстві, торгівлі чи промисловості, але й у багатьох інших сферах, включаючи науку. Досліджуючи чинники економічної стійкості, Сміт виокремив три головні загрози для економіки: війни, зовнішньо нав'язані; «лінощі» нації (хоча й вважав це винятковим випадком); і, передусім, нерозсудливу політику уряду. Саме останню він вважав найбільш небезпечною: «Великі нації рідко бідніють через марнотратство приватних осіб, але часто – через марнотратство й нерозважливість державної влади» [77]. Також він сформулював просту модель розвитку, яка полягає у трьох умовах: мир, помірні податки та терпимість у врядуванні. Все інше, за його словами, забезпечить «природний хід речей». Його внеском у теорію стійкості стало виявлення ключових чинників нестабільності, актуальних і сьогодні.

Наприкінці XVIII століття з'явилась інша відома концепція, автором якої був англійський економіст Томас Мальтус. У своїй роботі «Дослід про закон народонаселення» (1798 р.) він, спираючись на значний обсяг статистичних даних, сформулював песимістичний прогноз: у нормально розвиненій економіці чисельність населення зростає в геометричній прогресії (подвоюючись кожні 23-25 років), тоді як виробництво продовольства – лише в арифметичній

(але даний прогноз не збувся). За Мальтусом, неконтрольоване зростання населення неминуче призведе до голоду. Він також переглянув уявлення про де-стабілізатори економіки, вважаючи такі явища, як війни, голод і епідемії, природними засобами стабілізації розвитку.

У 1829 році Жан-Батіст Сей запропонував одне з перших обґрунтованих визначень економічної стійкості. Він вважав економіку стійкою тоді, коли обсяг виробництва відповідає обсягу споживання (тобто попиту), а суспільство дотримується принципів економічного лібералізму. Його концепція базується на ідеї рівноваги між попитом і пропозицією як головній умові стійкості. Проте Сей пішов далі – він наголосив, що стійкість включає не лише сам стан рівноваги, а й наявність механізмів, які дозволяють підтримувати економіку в цьому стані. У цьому полягає його ключова відмінність між поняттями «рівновага» і «стійкість»: рівновага – це умова, а стійкість – це як стан, так і процес підтримки цього стану [78].

Жан-Батіст Сей сформулював концепцію економічної стабільності та стійкості суспільства, яка ґрунтувалася на низці ключових принципів. Зокрема, він вважав, що:

- добробут кожного індивіда залежить від загального добробуту суспільства;
- розвиток одного виробництва позитивно впливає на інші галузі;
- загальна криза виробництва є неможливою, оскільки кожен продавець одночасно виступає і покупцем;
- експорт сприяє розширенню ринку збуту для національних товарів та економічному зростанню;
- соціальні групи, які лише споживають, не беручи участі у виробництві, шкодять економіці, сприяючи її занепаду.

Однак, з погляду сучасного аналізу, слабким місцем теорії Ж.-Б. Сея є його абсолютна віра в здатність ринкової економіки до саморегуляції та забезпечення стабільного розвитку без необхідності державного втручання.

У XIX столітті німецький мислитель Карл Маркс запропонував альтернативну концепцію суспільного розвитку. Його підхід полягав у критиці приватної власності на засоби виробництва та дослідженні природи економічних криз, які він вважав невід'ємною частиною капіталістичної економіки. Маркс доводив, що ринкова система не є саморегульованою, а її розвиток циклічно змінюється фазами підйому та кризи. На його думку, економічні кризи порушують макроекономічну рівновагу, а значить – стійкість неминуче змінюється нестійкістю [6].

Ідеї Маркса згодом стали основою для формування теорії економічної стійкості, яку розвинув французький інженер і технократ Анрі Луї Ле-Шательє. Він сформулював три засадничі принципи функціонування стійких економічних систем [79]:

- 1) економічна система повинна підтримувати рівновагу між процесами зростання і скорочення.
- 2) на зовнішні загрози система має реагувати внутрішніми компенсаторними механізмами.
- 3) ці компенсаторні процеси реалізуються завдяки свідомим управлінським впливам.

Ле-Шательє привніс новий погляд на забезпечення економічної стійкості, поєднуючи ідеї саморегуляції з необхідністю управлінського втручання. На його думку, ефективна економічна система повинна не тільки реагувати на зміни автоматично, а й передбачати та попереджати ризики за допомогою цілеспрямованих дій з боку держави чи інших інститутів управління.

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що до появи теорії Адама Сміта дослідження стійкого розвитку економічних систем мали переважно обмежене спрямування [7]. Науковці докласичної епохи, аналізуючи причини економічної нестабільності, вважали, що досягти стійкості можна шляхом покращення розподілу результатів праці та розвитку окремих галузей господарства (зокрема промисловості, торгівлі чи сільського господарства), не враховуючи взаємозв'язки між ними.

Класична політична економія розширила межі досліджень, зосередивши увагу не лише на умовах стійкості економічних систем, а й на чинниках, що можуть порушити їхню рівновагу, яку вважали природним станом.

У ході аналізу було систематизовано чинники потенційної нестійкості економічних систем різного рівня, які були окреслені представниками класичної економічної теорії (див. рис. 1.5). Вважаємо, що всі ці фактори залишаються актуальними й сьогодні. Зокрема, хоча концепція Т. Мальтуса викликає суперечки, вона й досі має прихильників. Що стосується України, то нинішня демографічна ситуація не підтверджує мальтусівських прогнозів щодо загрози від надмірного зростання населення. Навпаки, головним викликом для економічної стійкості країни є тривала тенденція депопуляції, яка спостерігається вже понад три десятиліття і значно посилена в умовах війни в Україні.



Рис. 1.5. Систематизація факторів нестійкості в економіці

Розроблено з використанням [7, 8]

Отже, можна дійти висновку, що саме представники класичної економічної школи – А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей та інші – стали засновниками теорії стійкості, сформулювавши ключові методологічні принципи, які й сьогодні зберігають свою актуальність. Узагальнення цих принципів подано на рис. 1.6.

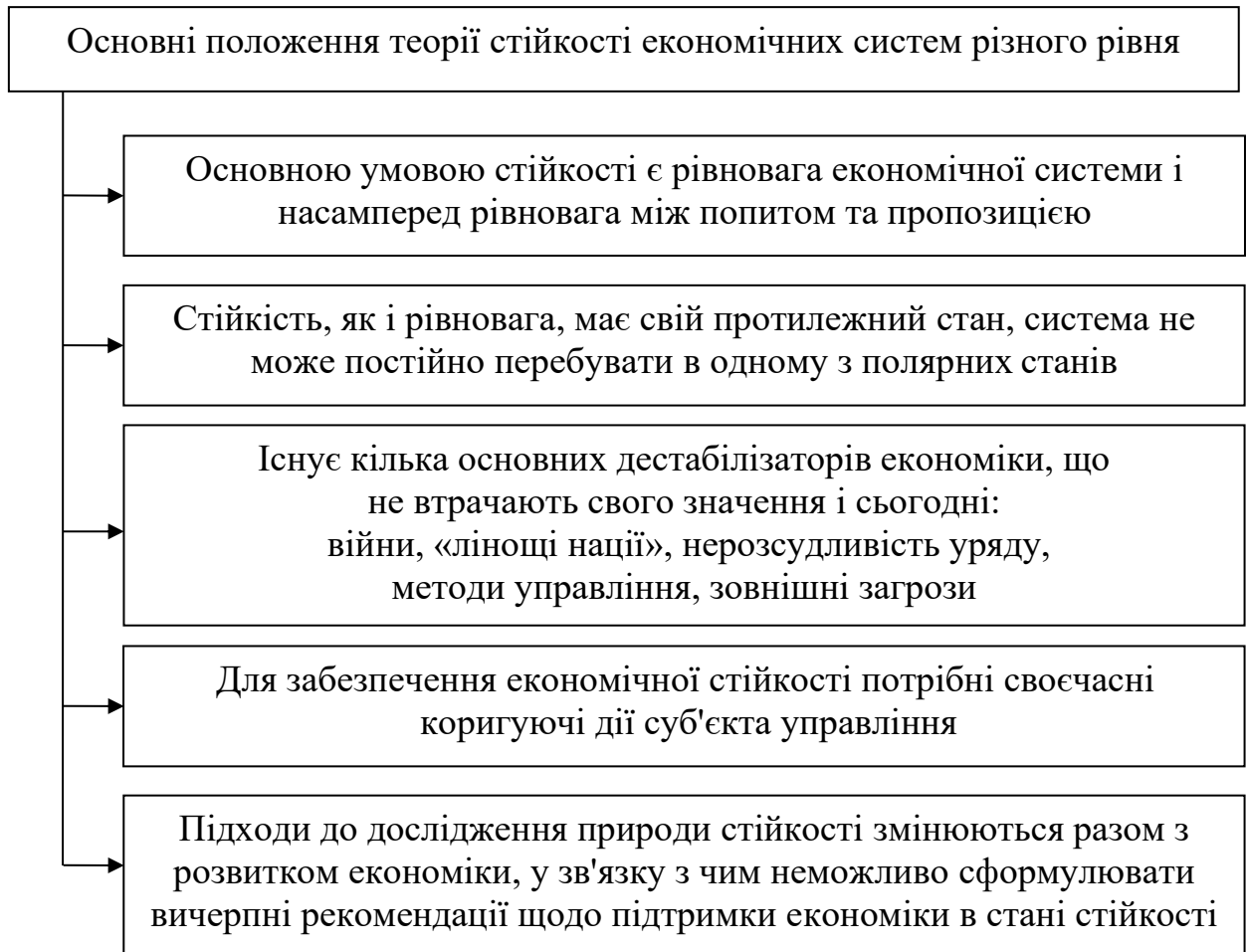


Рис. 1.6. Систематизація класичних положень теорії стійкості в економіці
Розроблено з використанням [7, 8]

Третій етап охоплює сучасний період дослідження проблем економічної стійкості (XXI століття). Його особливістю є поступова зміна акцентів у наукових пошуках: від аналізу самого поняття «стійкість» економіки – до більш широкого вивчення концепції «сталого розвитку» [67], яка трактується через поняття «стійкість розвитку економіки» або «стійкість розвитку економічної системи» [80].

Це особливо важливо для України, оскільки останні роки ознаменувалися посиленням впливу як внутрішніх, так і зовнішніх деструктивних чинників на економіку, вплив повномасштабної війни з 2022 року, що зумовило актуальність наукових досліджень, спрямованих на пошук шляхів забезпечення стійкого розвитку країни. Незважаючи на активне вивчення цього питання, окремі його аспекти все ще залишаються недостатньо розкритими, тому розглянемо їх більш детально.

Термін «стійкий розвиток» уперше було введено у вжиток у документі «Всесвітня стратегія охорони природи», підготовленому Міжнародним союзом охорони природи та природних ресурсів International Union for the Conservation of Nature (IUCN) і опублікованому у 1980 році [81], де розглядалось саме стійкий розвиток системи охорони природи. Дана категорія набула повного розуміння у вигляді «сталого розвитку, як було зазначено раніше, у 1992 році на конференції у в Ріо-де-Жанейро [67].

На сучасному етапі теорія економічної стійкості та концепція сталого розвитку набула значного обсягу й часто містить суперечливі підходи та погляди. Додаткову плутанину спричиняє велика кількість термінів, серед яких чимало виникло через неточні переклади з англійської та інших мов. У зв'язку з цим насамперед необхідно чітко окреслити термінологію, що використовується для аналізу цієї проблематики.

Термін «stability» (у перекладі з англійської – «стійкість») означає сталість і надійність стану будь-якої системи [80].

Термін «equilibrium» («рівновага») вживається для опису збалансованого співвідношення між певними елементами. У мікро- та макроекономічному контексті його зазвичай застосовують для оцінки балансу між попитом і пропозицією. Поняття рівноваги, зокрема динамічної, є вужчим за змістом порівняно зі стійкістю, проте вважається її необхідною умовою [82].

«Stabilization» («стабілізація») означає приведення системи до стійкого стану. Її поділяють на автоматичну (саморегуляційну) та примусову, що досягається через зовнішнє втручання [83].

«Positive economic growth» («економічне зростання») – це покращення характеристик економічної системи чи її підсистем у процесі розвитку [84].

Зростання зі збереженням динаміки або «sustained positive economic growth» використовується для опису динамічної рівноваги в системі та її сталого економічного поступу [85]. Відомі економісти Заходу – Р. Дорфман [83], М. Портер [86], П. Самуельсон [87], Р. Солоу [84], Р. Харрод [88], Дж. Хикс [89] – трактують стійкий економічний розвиток як безперервний процес управління виробництвом і реалізацією продукції, підтримку повної зайнятості, сприяння науково-технічному прогресу та розширення сфер бізнесу.

Термін «unchanging trend» («незмінний тренд») описує розвиток економічної системи, за якого досягається динамічна рівновага за умови постійного збереження статичної рівноваги в кожен момент часу [80].

«Steady state» («стан стаціонарної стійкості») означає стійкість економічної системи у статичному вимірі [90].

«Сталий розвиток» («sustainable development») – це така форма економічного розвитку, яка дозволяє одночасно забезпечити високі темпи зростання та раціональне використання обмежених ресурсів [91].

Таким чином, поняття стійкості розвитку економічних систем є ключовим, адже без нього неможливо забезпечити ані стабільне економічне зростання, ані сталий розвиток суспільства. З метою подальшого аналізу, у додатку В, табл. В.1, наведено докладні наукові трактування поняття «стійкість розвитку економічної системи» [80, 91].

Аналіз поглядів провідних економістів, наведених у додатку В, табл. В.1, свідчить, що більшість із них зосереджуються на визначенні стійкості розвитку на рівні національної економіки або окремих підприємств.

Узагальнюючи погляди науковців щодо стійкості з позиції продовольчого забезпечення, яке значною мірою визначає стійкий соціально-економічний розвиток держави, їх можна згрупувати за кількома напрямками:

- це поняття трактується як здатність протистояти різним негативним явищам, адаптуючись до них;

- під стійкістю аграрної економіки розуміється її спроможність виробляти необхідний обсяг продовольчої продукції належної якості з мінімальними витратами ресурсів;
- стійкість сільськогосподарського виробництва досягається шляхом створення умов для пропорційного розвитку з високими темпами;
- стійкість сільськогосподарського виробництва забезпечується не лише умовами для пропорційного й швидкого розвитку, а й з урахуванням ефективності використання орних земель на одиницю витрат;
- стійкість агропромислового комплексу залежить від економічних відносин, що забезпечують оптимальні пропорції між факторами агропродовольчого виробництва, його розвиток в умовах ризику та невизначеності зовнішнього середовища для задоволення продовольчих потреб. Запропонована методика дозволяє врахувати та розрахувати фактори ефективності економічного зростання;
- стійкість може реалізовуватись через досягнення пропорційності технічних і соціально-економічних умов або шляхом подолання диспропорцій і коливань завдяки забезпеченню рівноваги системи;
- виробнича стійкість поділяється на абсолютну, потенційну та фактичну. Абсолютна стійкість досягається за відсутності відхилень, потенційна – пов'язана з розвитком продуктивних сил, а фактична забезпечується вже досягнутим рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин;
- є підходи, які визначають стійкість виробництва як стабільність досліджуваного явища з мінімальними коливаннями та максимальним зростанням середньорічних показників;
- деякі дослідники визначають стійкість агроекономічної системи через агрономічну, соціальну, екологічну, макро- та мікроекономічну складові. У кожному з підходів є свої сильні й слабкі сторони, що залежать від внутрішньо- та міжрегіональних чинників, а також від аграрної політики, яка реалізується.

Очевидно, що стійкість можна розглядати як здатність протидіяти різним негативним явищам шляхом адаптації до них. Проте викликає сумнів те, що лише на основі заданих характеристик можливо забезпечити виробництво необхідного обсягу продукції. Виникає питання: якими саме повинні бути ці характеристики? Не менш складно дотримуватись пропорційності в розвитку агропромислового комплексу регіону чи країни або ефективно використовувати орні землі в межах обмеженого часу.

У постійних умовах ризику та невизначеності практично неможливо стабільно підтримувати пропорційність виробничих факторів і задіювати всі наявні внутрішні ресурси для забезпечення стійкого функціонування системи.

З урахуванням наведених оцінок найбільш доцільним видається навести таке визначення, запропоноване С. В. Козловським «Економічна стійкість – це здатність економічної системи після деякого збурення (зміни параметрів економічної системи, її показників) швидко повертатися у стан не гірший попереднього, зберігати свій стан як завгодно довго, а також поліпшувати свій стан, що існував до збурення, за умови позитивної зміни економічних параметрів системи» [80, 91].

Варто зазначити, що аграрний сектор відіграє ключову роль у забезпеченні економічної стійкості будь-якої країни. Як зазначав К. Маркс, «виробництво продуктів харчування є найпершою умовою існування безпосередніх виробників і основою усього виробництва загалом» [6]. Цей процес повинен мати безперервний і стабільно зростаючий характер, оскільки людство не може відмовитися від споживання продуктів, а з урахуванням зростання потреб і чисельності населення необхідно нарощувати обсяги виробництва та підвищувати якість харчової продукції. Забезпечення продовольством завжди було і залишається однією з найважливіших проблем, адже впродовж усієї історії людства значна частина населення світу страждає від голоду або хронічного недоїдання. Проблема стійкого розвитку аграрного сектору не є новою, однак шляхи її реалізації в умовах сучасної економіки зазнали істотних змін. Ці відмінності були нами узагальнені та представлені на рис. 1.7.

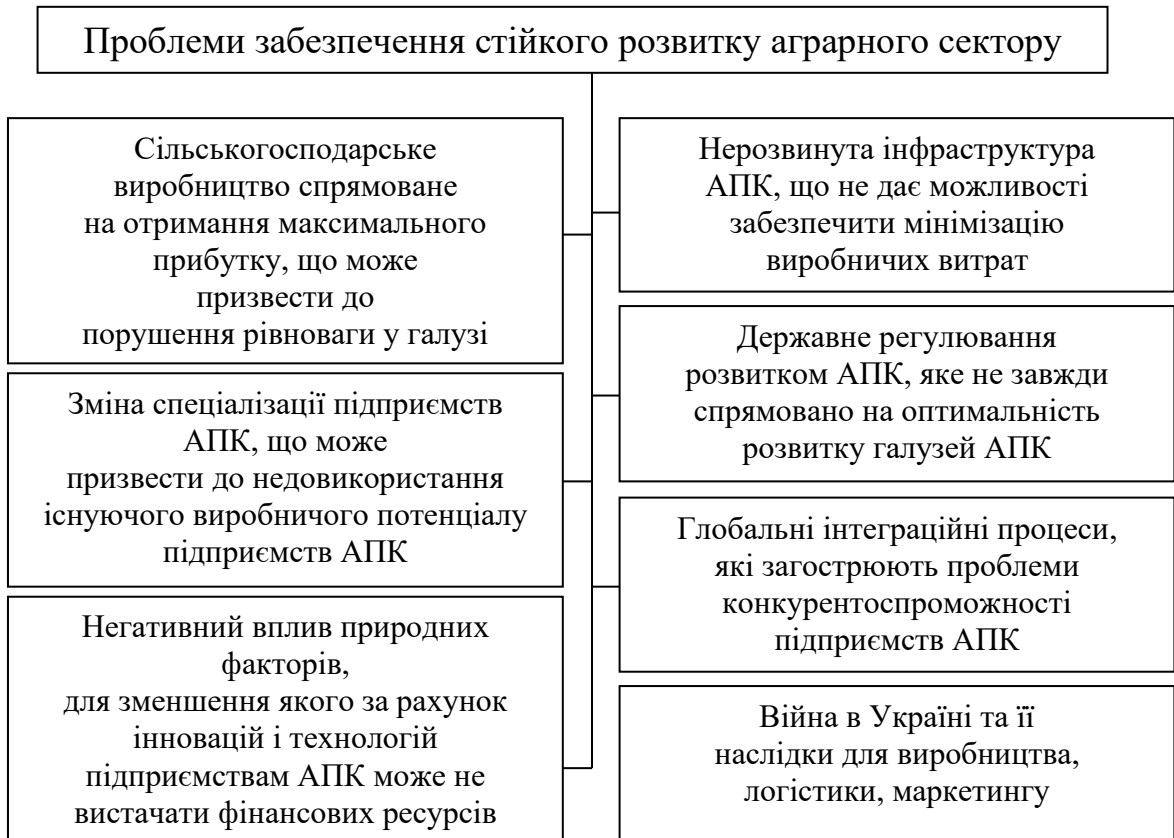


Рис. 1.7 Проблеми стійкого розвитку аграрного сектору в Україні

Розроблено з використанням [7, 8]

Аналіз проблем забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору в сучасних умовах (див. рис. 1.7) дозволяє виокремити кілька ключових аспектів.

По-перше, аграрний сектор і надалі залишається основним джерелом виробництва продуктів харчування, що забезпечує життєдіяльність населення. Порушення в її розвитку неминуче спричиняють дисбаланс між виробництвом і споживанням продовольства. У процесі економічної трансформації України спостерігається тенденція переорієнтації на виробництво високоприбуткової продукції, що не завжди відповідає потребам сталого продовольчого забезпечення та гарантування національної продовольчої безпеки.

По-друге, ринкове середовище часто сприяє переорієнтації спеціалізації сільського господарства на ті види продукції, які забезпечують найвищу рентабельність. Однак динамічні зміни у світовій кон'юнктурі й загострення конкуренції зрештою знижують ціни та прибутковість, що призводить до

недовикористання потенціалу агросектору, скорочення виробництва й поглиблення соціально-економічних проблем у сільських регіонах.

По-третє, природно-кліматичні умови суттєво впливають на відтворювальні процеси в аграрній сфері. Їх часткове регулювання за допомогою меліорації, хімізації, механізації та інших науково обґрунтованих заходів вимагає значних інвестицій, які сьогодні є обмеженими як у сільгоспвиробників, так і в держави. Це посилює залежність виробництва від природних факторів і зумовлює його нестабільність.

По-четверте, стабільний розвиток аграрної галузі значною мірою залежить від рівня розвитку інфраструктури у сільській місцевості – як виробничої, так і соціальної. В умовах нестачі фінансів її формування та ефективне функціонування на регіональному рівні є складним, що також підвищує ризики нестійкого розвитку.

По-п'яте, у багатьох країнах світу держава відіграє активну роль у регулюванні розвитку аграрного виробництва та суміжних секторів. За відсутності належного державного втручання або за наявності помилкової політики виникають порушення відтворювальних процесів, збитки від яких можуть перевищити втрати в інших галузях національної економіки.

По-шосте, глобалізаційні та інтеграційні процеси створюють додаткові виклики для стабільного функціонування аграрного сектору України, оскільки чимало підприємств АПК не здатні виробляти продукцію відповідно до міжнародних стандартів. Це потребує від держави нових, інколи нестандартних рішень для мінімізації негативних наслідків зовнішніх впливів.

По-сьоме, війна в Україні завдала суттєвого удару по стійкому розвитку аграрного сектору, зруйнувавши логістичні ланцюги, пошкодивши сільськогосподарську інфраструктуру та значно скоротивши доступ до земельних ресурсів на тимчасово окупованих територіях. Бойові дії призвели до втрати значної частини посівів, зменшення обсягів виробництва, зростання витрат на забезпечення безпеки працівників та транспортування продукції. Крім того, ускладнився доступ до фінансування й аграрних технологій, а зовнішні ринки

збуту зазнали обмежень. Усе це значно підвищило рівень продовольчих ризиків як для внутрішнього споживання, так і для глобального ринку, враховуючи вагому частку України в експорті зернових. В умовах війни стало очевидним, що забезпечення продовольчої безпеки потребує адаптивної аграрної політики, стратегічних резервів і цілеспрямованої державної підтримки для збереження життєздатності сільського господарства.

На підставі викладеного можна побудувати логічну схему взаємозв'язку розвитку держави, агропромислового комплексу (АПК), агропродовольчої політики та стійкого продовольчого самозабезпечення населення. У чому полягає соціально-економічна значущість такої моделі взаємодії?

Сталий розвиток, що досягається завдяки ефективній агропромисловій і агропродовольчій політиці, позитивно впливає як на стійкість розвитку регіонального АПК, так і на забезпечення стійкого продовольчого самозабезпечення. Це, у свою чергу, дозволяє забезпечити населення продуктами власного (місцевого) виробництва, які переважно реалізуються за доступними цінами. Частина прибутків аграрного бізнесу надходить до регіонального бюджету, що сприяє стійкому соціально-економічному розвитку сільських територій.

Зростання рівня зайнятості сільського населення підвищує доходи сільських домогосподарств, що сприяє зростанню їхнього платоспроможного попиту та купівельної спроможності на продукцію інших галузей АПК. Мультиплікативний ефект посилюється в умовах розвитку інтеграційних процесів.

Отже, агропродовольча політика має бути насамперед орієнтована на створення умов для стабільного, безперервного і стійкого продовольчого самозабезпечення населення [92], а також на регулювання обсягів імпорту агропродовольчої продукції. Це, у підсумку, сприятиме зміцненню продовольчої безпеки держави загалом.

З метою обґрунтування необхідності розвитку теорії продовольчої безпеки у контексті концепції сталого розвитку національної економіки та в умовах нової економічної реальності запропоновано структурно-логічну схему забезпечення продовольчої безпеки в умовах глобальної нестабільності (див.

рис. 1.8). У цьому контексті було сформульовано науковий підхід до побудови теоретичного підґрунтя економічної сутності продовольчої безпеки України в умовах глобальної нестабільності.

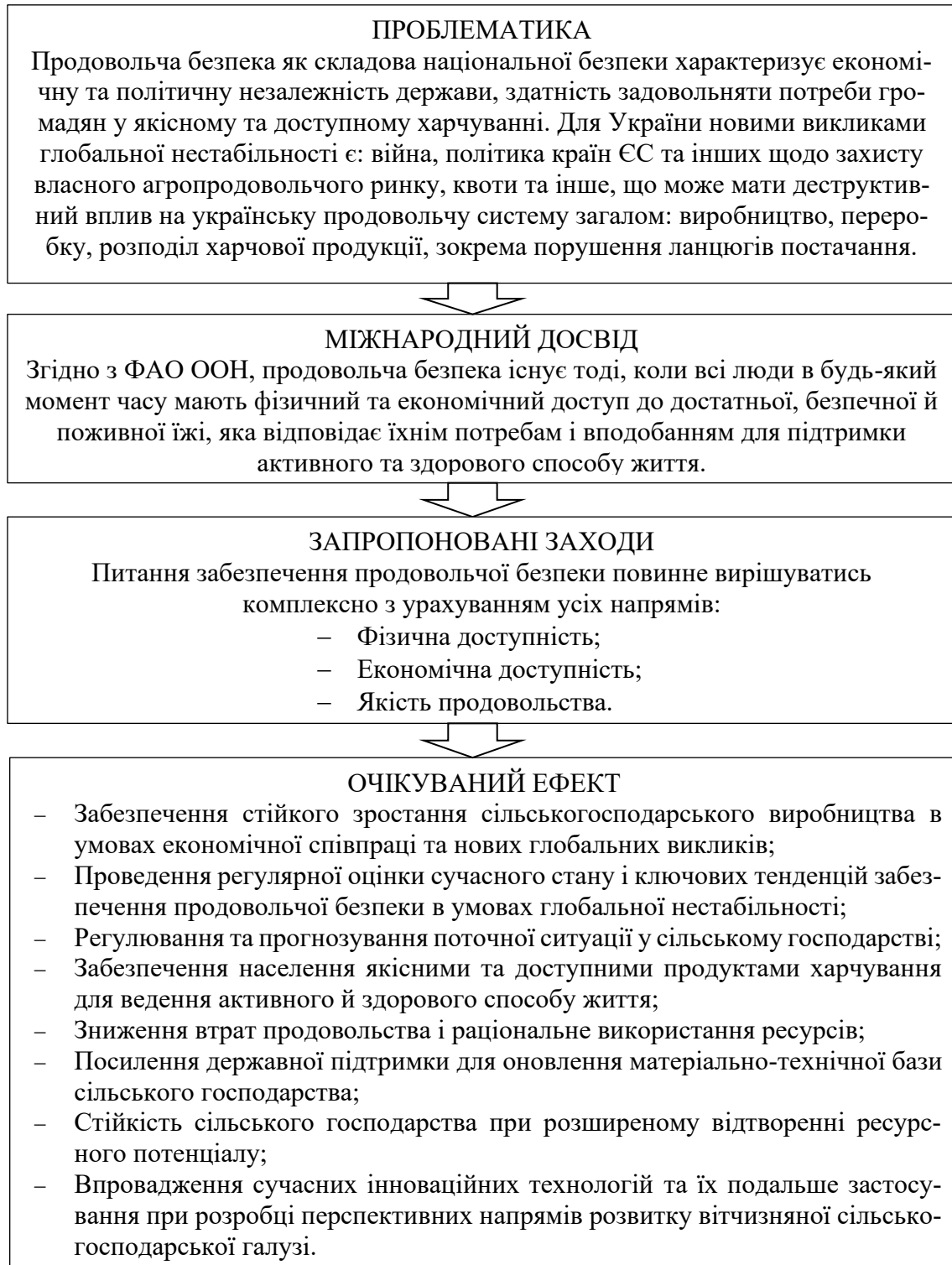


Рис. 1.8. Структурно-логічна схема забезпечення продовольчої безпеки в умовах глобальної нестабільності

Власна розробка [93]

Дослідження, узагальнення та систематизація понятійного апарату і економічної сутності продовольчої безпеки з позицій стійкого економічного розвитку, що зустрічається в різних джерелах, дали змогу запропонувати класифікацію підходів до розуміння продовольчої безпеки – див. табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Класифікація підходів до продовольчої безпеки
з позиції економічної стійкості держави

Напрямок класифікації	Суть підходу
Трактування поняття	Відображення максимальної конкретності у трактуванні поняття «продовольча безпека»
Сільськогосподарське виробництво	Забезпечення стійкого зростання сільськогосподарського виробництва
Втрати та ресурси	Скорочення втрат продовольства та раціональне використання ресурсів
Регулювання та прогнозування	Регулювання і прогнозування поточного стану у сільському господарстві
Оцінка стану і перспектив	Проведення регулярної оцінки сучасного стану та перспектив в умовах глобальної нестабільності
Цифрова трансформація	Посилення державної підтримки цифрової трансформації аграрного сектору
Ресурсний потенціал	Стійкий розвиток сільського господарства за умов розширеного відтворення ресурсного потенціалу
Інновації	Впровадження сучасних інноваційних технологій та їх подальше використання у розвитку агросектору
Експортна політика	Нарощування експортного потенціалу, активна експортна політика та вихід на світові ринки

Власна розробка [93]

Основні елементи продовольчої безпеки (див. рис. 1.8, та рис. 1.9) включають здатність споживачів купувати продукти харчування, їхню вразливість до змін цін, а також наявність політики підтримки споживачів у разі коливань купівельної спроможності.

Динамічний аспект є надзвичайно важливою складовою продовольчої безпеки, адже він передбачає здатність забезпечити продовольством не лише теперішнє покоління, а й майбутні. Водночас аналіз якості виробленої продукції дозволяє робити висновки щодо медичного стану населення та здоров'я прийдешніх поколінь. Стійкий розвиток сільського господарства виступає

ключовим завданням для забезпечення глобальної продовольчої безпеки, охоплюючи економічні, демографічні, екологічні та соціальні аспекти. Вирішення цієї проблеми вимагає узгоджених дій з боку держав, міжнародних організацій, аграрних підприємств і суспільства в цілому. Сьогодні наукова спільнота світу дійшла умовного висновку, що країни, які імпортують понад 25% продовольчої продукції, втрачають свою продовольчу незалежність [94]. На сучасному етапі головним завданням Всесвітньої продовольчої програми є організація та надання продовольчої допомоги країнам, що її потребують, а також постраждалим від воєнних конфліктів, екологічних катастроф та інших надзвичайних ситуацій.



Рис. 1.9. Елементи продовольчої безпеки необхідні для формування моделі стійкого економічного розвитку держави

Власна розробка [93]

Проблема продовольчої безпеки країни в умовах глобальної нестабільності сьогодні стоїть надзвичайно гостро та серйозно загрожує біологічній основі здоров'я і життя громадян України. За даними рейтингу країн світу за рівнем доступності продовольства за 2021 рік (GFSI) Україна займала 58-е місце серед ста тринадцяти (113) країн світу (див. додаток Д, табл. Д.1) [95], а вже у 2022 році Україна посіла вже 71 місце зі 113 країн і належить до категорії країн із нижчим середнім рівнем доходу в Європі (див. додаток Д, табл. Д.2, рис. Д.1-Д.2) [96]. Основні показники вказують на певні ризики, які впливають на продовольчу безпеку населення.

- недоїдання охоплює 2,8 % населення, що свідчить про відносно низький рівень продовольчої нестачі, але все ще викликає занепокоєння;
- 15,9 % дітей мають затримку росту, а 4,1 % - дефіцит ваги, що вказує на проблеми в харчуванні та доступі до якісних продуктів у дитячому віці;
- водночас 26,1 % населення страждає від ожиріння, що свідчить про незбалансоване харчування і зростання споживання калорійних, але малопоживних продуктів;
- індекс людського розвитку (HDI) становить 0,78, що є досить високим показником для країни цього рівня доходу.

Щодо компонентів продовольчої безпеки:

- доступність (Availability) та якість і безпека (Quality and Safety) знаходяться на відносно середньому рівні серед 113 країн;
- доступність за ціною (Affordability) – дещо нижча, що свідчить про економічні бар'єри для окремих груп населення;
- найслабшою стороною є стійкість і адаптація (Sustainability and Adaptation) – показник розташований у нижній третині рейтингу, що свідчить про високу вразливість агросектору до кліматичних, економічних і соціальних потрясінь, включно з війною.

Узагальнюючи, можна сказати, що продовольча безпека України перебуває під тиском війни та економічних викликів. Для покращення ситуації

необхідно зосередитися на підтримці сільського господарства, адаптації до кліматичних змін і забезпеченні доступу до якісного харчування для вразливих груп населення (що буде розглянуто далі, див. п.2.2 та розділ 3).

Реалізація національних інтересів в сфері забезпечення продовольчої безпеки як базису економічної стійкості України буде сприятиме зміцненню конкурентоспроможності аграрного сектору, який орієнтується не лише на імпортозаміщення, а й на розвиток експорту.

З метою забезпечення стійкості розвитку продовольчої безпеки вважаємо за доцільне брати за основу єдність території, розглядати природні, трудові, матеріально-технічні, інвестиційні та інформаційні ресурси у взаємозв'язку та взаємодії з розміщенням виробництв галузей агропромислового комплексу на сільських територіях. Урахування цього чинника сприятиме раціональному використанню наявних і накопиченню створюваних ресурсів, стимулюватиме інвестиційну привабливість, розвиток інфраструктури та приплив трудових ресурсів.

Для формування ефективних відповідей на нові виклики в умовах війни і глобальної нестабільності та пов'язані з ними проблеми вважаємо за доцільне підкреслити необхідність розробки та обґрунтування інноваційного підходу до формування аграрної державної політики та відповідного інструментарію управління розвитком галузей агропромислового комплексу. У зв'язку з цим особливої актуальності й значущості набуває завдання теоретико-методологічного обґрунтування та практичного опрацювання можливостей технологізації агропромислового комплексу України.

1.3. Продовольча безпека як основа економічної безпеки держави: критерії, фактори, ризики та особливості управління

Питання продовольчої безпеки в контексті підвищення економічної стійкості та безпеки держави є одним із найважливіших питань сучасності.

Виходячи з положень чинного законодавства України, доцільно визначати продовольчу безпеку держави як складову економічної безпеки на макрорівні країни.

Як зазначали раніше (див. п. 1.1, рис. 1.4) продовольча безпека країни є складовою частиною національної безпеки та досягається шляхом стабілізації, підвищення ефективності господарської діяльності на підприємствах агропромислового комплексу, забезпечення сталого економічного розвитку та реалізації соціально-економічної політики у сфері продовольчої безпеки.

Для будь-якої країни досягнення економічної безпеки є неможливим без задоволення потреб населення у продовольстві як одній з основ життєдіяльності суспільства. Проте сам факт забезпечення продовольством ще не означає досягнення продовольчої безпеки.

У табл. 1.3 [97] наведено рівні продовольчої безпеки, суб'єктів та функції, які вони виконують. Усі рівні продовольчої безпеки взаємопов'язані, і розв'язання проблеми глобальної продовольчої безпеки зводиться до забезпечення її на кожному наступному за ієрархією рівні. Основним критерієм забезпечення продовольчої безпеки є рівень самозабезпечення держави, міста, регіону продовольчими продуктами.

Таблиця 1.3

Рівні продовольчої безпеки, суб'єкти та їхні функції

Рівень продовольчої безпеки	Суб'єкт	Функції суб'єкта
1	2	3
1. Глобальний	Міжнародні організації та спеціалізовані установи. Наприклад: Продовольча та сільськогосподарська організація ООН – ФАО	Сприяння забезпеченню економічній стійкості країн з метою забезпечення необхідного й достатнього рівня розвитку в людському вимірі шляхом формування та реалізації довгострокових проєктів і програм, що ведуть до збільшення обсягів виробництва продуктів харчування
2. Субрегіональний	Форуми, що розробляють заходи з контролю якості продовольства	Сприяють економічному розвитку союзів, блоків та інших об'єднань держав
3. Міждержавний	Спеціалізовані органи та об'єднання	Здійснення міждержавних угод з питань поведінки держав у продовольчій сфері

Продовження таблиці 1.3

1	2	3
4. Національний	Уряд, законодавчі та виконавчі органи державної влади	Підтримання стабільності національного економічного розвитку
5. Місцевий	Суб'єкти територіального рівня	Забезпечення населення продуктами харчування, здійснення постійного контролю за якістю продуктів, створення умов для отримання населенням доходів
6. Рівень соціальних груп	Соціальні групи	Забезпечення доходів, необхідних для науково обґрунтованого рівня споживання
7. Рівень домогосподарств	Домогосподарства	Придбання та використання продуктів харчування, організація збалансованого харчування

Розроблено з використанням [7, 18, 22]

Сутність забезпечення продовольчої безпеки полягає у тому, щоб держава могла задовольнити потреби населення в продуктах харчування незалежно від впливу зовнішніх та внутрішніх факторів (див. рис. 1.10).



Рис. 1.10. Критерії продовольчої безпеки країни

Власна розробка [97]

Окрім цього, кількість і якість продовольства мають бути достатніми для нормального фізичного та соціального розвитку людини.

Продовольча безпека відображає всі зміни, пов'язані з харчуванням, що не відповідає фізіологічним нормам. Доведено [98], що на життєдіяльність людини безпосередньо впливають такі чинники:

- калорійність харчування;
- кількість спожитих білків, жирів, вуглеводів, вітамінів та мінеральних речовин;
- рівень споживання небезпечної продукції з вмістом токсичних речовин;
- психологічний стан населення;
- оптимальна життєдіяльність забезпечується при споживанні 2500-3500 ккал на добу;
- екологічні та природні стреси, що негативно впливають на здоров'я населення та продуктивність сільського господарства;
- споживання алкоголю та наркотичних засобів.

Калорійність харчування має вирішальне значення в контексті забезпечення якісного продовольчого забезпечення. Для підтримання життєдіяльності людині необхідно отримувати певну кількість енергії, яку вона отримує з їжею.

За короткочасного дефіциту харчування життєдіяльність людини зазнає впливу, проте за умови швидкого відновлення нормального раціону, як правило, негативних наслідків не виникає.

Аналізуючи групи продуктів харчування, можна зазначити, що особливо важливими є хлібобулочні, м'ясні, молочні продукти, а також картопля, цукор і жири. Саме ці групи забезпечують понад 90 % калорійності харчового раціону. Забезпечення цих норм можливо завдяки коректній та науково-обґрунтованій державній аграрній політиці у цій сфері.

Державна аграрна політика є складовою соціально-економічної політики, що реалізується державою. Цей комплекс заходів спрямований на

стійкий розвиток аграрного сектору. Під пріоритетною агропродовольчою політикою розуміється організація діяльності, яка спрямована на якнайшвидше досягнення довгострокових і короткострокових цілей та забезпечення стійкого продовольчого самозабезпечення. Пріоритетність досягнення цієї мети можна представити у вигляді алгоритму розв'язання сформованих завдань з урахуванням економії наявних ресурсів.

Варто звернутись до сутності економічної стійкості аграрної галузі. Запропоноване авторами Козловським С. В., Бурлакою О. М. у працях [7, 8] тлумачення розкриває дане поняття так – «це здатність аграрної галузі протидіяти зовнішнім та внутрішнім впливам, зберігати стабільну рівновагу протягом достатнього часу».

Під стійким розвитком аграрного сектору, як основи агроекономічної системи забезпечення продовольчої безпеки, слід розуміти оптимальне співвідношення між виробництвом і реалізацією агропродовольчої продукції, самозабезпеченням внутрішнього виробництва та обсягом імпорту. Під стійким і стабільним розвитком аграрного сектору мається на увазі створення всіх необхідних умов для ефективного функціонування агропромислових підприємств, що дозволяє збільшити надходження до бюджетів всіх рівнів.

Фактори, що визначають ступінь продовольчої безпеки України, можуть мати як постійний, так і тимчасовий характер.

Постійні фактори:

- групи населення, які живуть за межею бідності та не можуть придбати мінімальної кількості продуктів харчування;
- території, продовольче забезпечення яких не підтримується ринковими механізмами через певні зовнішні умови;
- незбалансоване харчування за окремими компонентами;
- низький рівень контролю за безпекою продуктів харчування;
- виснаження природного потенціалу для розвитку агропромислового комплексу.

Тимчасові фактори:

- нестабільність аграрного виробництва;
- можливість природних катаклізмів;
- залежність продовольчого забезпечення від зовнішніх джерел;
- геополітична нестабільність, війни, катастрофи.

Продовольча безпека охоплює різні чинники країни, економіки, суспільства, демографії та навколишнього середовища (див. рис. 1.11). Під час її оцінки слід враховувати не лише вітчизняний досвід вирішення проблем, а й аграрну політику Європейського Союзу, яка є конкуруючою.

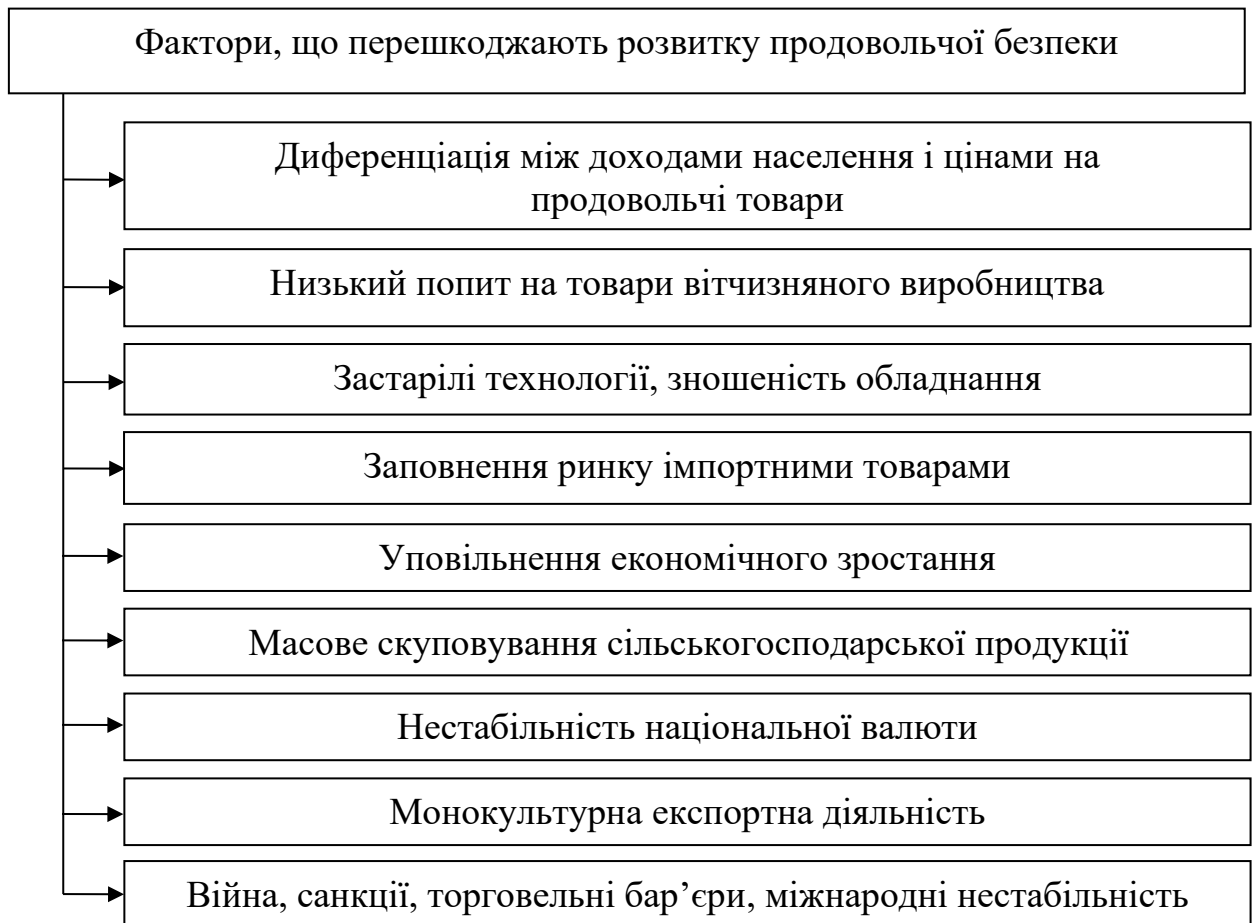


Рис. 1.11. Фактори, що перешкоджають розвитку продовольчої безпеки

Власна розробка [97]

До чинників, що перешкоджають розвитку продовольчої безпеки держави, включаючи ті, що безпосередньо пов'язані з розвитком аграрного сектору, належать:

- відсутність або зниження доходів населення;
- заповнення ринку імпортними товарами;
- уповільнення економічного зростання;
- масове скуповування сільськогосподарської продукції в період ажіотажного попиту;
- форс-мажор, війни і т. ін.

Також факторами розвитку продовольчої безпеки є фінансові чинники – інфляція та спекуляції, за якими слідують ціни на нафту, низькі запаси, волатильність валютних курсів, зростання споживання, заборони на використання біопалива, погодні потрясіння, недостатні інвестиції в сільське господарство, політичні заходи та інші.

Серед проблем забезпечення продовольчої безпеки можна виділити такі основні:

- нерозвиненість виробничої інфраструктури;
- зростання податків і зборів;
- зменшення обсягів продовольства;
- диспропорція між регіонами за чисельністю населення;
- низький рівень життя населення;
- відсутність єдності у застосуванні певних методик;
- нерозвиненість інституційного середовища;
- обмежена ефективність агропромислового комплексу;
- недостатня конкурентоспроможність агропромислового комплексу;
- відсутність узгодженої нормативно-правової бази та координації між органами виконавчої влади щодо виконання законодавства;
- диспаритет цін між сільськогосподарською продукцією та промисловими товарами, зокрема: сільськогосподарською технікою, хімічною продукцією (добрива тощо), паливно-енергетичними ресурсами, матеріалами.

Вирішення цих проблем вимагає розробки та обґрунтування нових підходів до формування аграрної державної політики та визначення необхідних напрямів впливу на процеси в агропромисловому комплексі.

У зв'язку з цим в Україні доцільно:

- проводити аналіз ситуації з метою коригування національної політики,
- впроваджувати ефективні економічні механізми,
- звернути увагу на роль великих торговельних мереж та інших суб'єктів ринку в монополізації збуту та зниженні цін на сільськогосподарську продукцію.

До системи факторів, які охоплюють проблеми продовольчої безпеки, належать:

1. Ефективність виробництва: неможливо на 70-80% збільшити виробництво за тих самих ресурсів і технологій.
2. Розвиненість продовольчого ланцюга: недостатній розвиток логістики, інфраструктури, системи доставки продуктів до кінцевого споживача.
3. Стійкість виробництва та втрати в ланцюгу постачання: значна частина продовольства втрачається на етапах виробництва, переробки, транспортування та споживання. За оцінками ФАО, до третини продовольства у світі втрачається через різні причини, що свідчить про нераціональне використання ресурсів.
4. Безпека: проблеми мікробної резистентності, поширення хвороб, спільних для людей і тварин.
5. Якість харчування: ожиріння як актуальна соціальна й медична проблема, зумовлена якістю споживаної їжі.
6. Соціальні аспекти: рівень доходів населення і продовольча інклюзія. Низькі доходи ускладнюють доступ до якісного харчування. Водночас деякі групи виробників витісняються з ринку продовольчих ланцюгів, втрачаючи можливість реалізовувати свою продукцію.

З точки зору регіональної специфіки продовольчої безпеки, Україну умовно можна поділити на:

- регіони виробництва продовольства (наприклад, Центральна Україна, Південь, Поділля, частково Слобожанщина);
- регіони споживання продовольства (наприклад, великі міські агломерації – Київ, Харків, Львів, Одеса, Дніпро), де продовольства виробляється менше, але споживання високе.

Актуальним залишається питання формалізації елементів продовольчої безпеки, інституційних норм, параметрів та обмежень їхньої взаємодії в умовах війни. Необхідним є обґрунтування критеріїв, рівнів системної ієрархії та механізмів забезпечення продовольством, визначення часових періодів і сфер впливу, об'єктів споживання та моделей поведінки споживачів сільськогосподарської продукції в умовах економічних і політичних викликів. Найбільш важливим аспектом постає виявлення домінантних міжсистемних взаємозв'язків безпеки споживання з компонентами національної продовольчої безпеки, зокрема: демографічної, соціальної, екологічної, інформаційної, зовнішньоекономічної, науково-технологічної.

Також необхідно дослідити процеси забезпечення продовольчого споживання, де об'єктами продовольчої безпеки виступають як кінцевий споживач, так і зовнішнє середовище – економіка, природне довкілля, суспільство, держава.

Показники, за допомогою яких можна оцінити рівень забезпечення продовольчої безпеки, доцільно класифікувати таким чином:

1. Абсолютні – показники виробництва (споживання) запасів за основними продуктами харчування та поживними речовинами.
2. Відносні – у цілому та за окремими видами щодо оптимального базового рівня споживання (виробництва).
3. Техніко-економічні – показники, що характеризують економічний і матеріальний стан аграрного сектору.

До нижньої межі продовольчої безпеки належить споживання вітчизняної продукції значною частиною населення на рівні споживчого кошика, що відповідає приблизно 10-15% імпорту продовольства. Частка імпорту на рівні 30-35% свідчить про критичну межу втрати продовольчої незалежності [99, 100].

Загальними критеріями забезпечення продовольчої безпеки є:

1. Відповідність рівня та структури кінцевого споживання продуктів харчування фізіологічним нормам раціонального харчування.
2. Наявність виробничого потенціалу аграрного сектору, достатнього для виробництва основних продуктів харчування.
3. Відповідність якості та безпеки продукції вимогам санітарно-гігієнічних, екологічних та епідеміологічних стандартів.

Рівень концентрації виробництва окремих продуктів визначається за допомогою коефіцієнта Джині (див. формулу 1.1) [101] для регіонів які виробляють аграрну продукцію. Чим нижчий цей коефіцієнт, тим більш рівномірно розподіляється виробництво даного продукту, і навпаки.

$$G = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |x_i - x_j|}{2n^2 \bar{x}}, \quad (1.1)$$

де n – кількість регіонів;

x_i, x_j – обсяги виробництва певного продукту в регіонах i та j .

$\bar{x}$ – середнє значення виробництва по всіх регіонах.

В умовах забезпечення продовольчої безпеки регіону коефіцієнт Джині виступає важливим індикатором просторової рівномірності аграрного виробництва. Якщо виробництво основних продуктів харчування зосереджене лише в окремих регіонах з високою спеціалізацією, це створює потенційні ризики порушення постачання у разі зовнішніх або внутрішніх криз (природних катаклізмів, логістичних порушень, політичної нестабільності тощо).

Натомість низький рівень концентрації (тобто менший коефіцієнт Джині) свідчить про децентралізовану модель виробництва, коли

продовольство виробляється більш рівномірно по різних адміністративно-територіальних одиницях. Це сприяє підвищенню адаптивності національної аграрної системи, зниженню залежності від окремих зон виробництва та підвищенню продовольчої стійкості в умовах зовнішніх викликів.

Таким чином, для формування ефективної агропродовольчої політики важливо не лише досягти необхідного обсягу виробництва, але й забезпечити його рівномірний розподіл територією країни. Це дозволяє створити більш стійку і самодостатню систему забезпечення населення продуктами харчування на національному та регіональному рівнях.

Ряд дослідників у своїх наукових працях [102, 103, 104] виділяють торговельні бар'єри як один із ключових факторів, що впливають на забезпечення продовольчої безпеки на всіх рівнях. Такі бар'єри виникають унаслідок адміністративних обмежень на переміщення агропродовольчої продукції між територіями, що ускладнює рівномірний розподіл ресурсів, посилює продовольчу нерівність та підвищує ризики локального дефіциту продовольства.

Запровадження торговельних бар'єрів створює потенціал цінової нерівноваги, коли у експортера різко знижуються закупівельні ціни, тоді як у імпортера, навпаки, ціни стрімко зростають [105]. Така ситуація не лише порушує міжрегіональний баланс, а й негативно впливає на доступність продуктів харчування для споживачів у менш забезпечених регіонах.

До основних типів торговельних бар'єрів належать:

- заборона на експорт найбільш ліквідної сільськогосподарської продукції;
- заборона на експорт продовольства з країни;
- заборона на імпорт продовольства в країну.

З огляду на вищезазначені причини, рекомендується застосовувати коефіцієнт продовольчої стійкості, який розраховується для кожної продовольчої групи за наступною формулою:

$$K_{\text{пс(пг)}} = (\text{ПГ}_{\text{вир}} - \text{ПГ}_{\text{експ}} + \text{ПГ}_{\text{імп}}) / \text{ПГ}_{\text{спож}}, \quad (1.2)$$

де $K_{\text{пс(пг)}}$ – коефіцієнт продовольчої стійкості по продовольчій групі;

$\text{ПГ}_{\text{вир}}$ – обсяг виробництва по продовольчій групі;

$\text{ПГ}_{\text{експ}}$ – експорт продукції продовольчої групи;

$\text{ПГ}_{\text{імп}}$ – імпорт продукції продовольчої групи;

$\text{ПГ}_{\text{спож}}$ – споживання продовольчої групи.

Значення цього показника, що перевищує 1 при рівні самозабезпеченості нижче 1, свідчатиме про те, що внутрішнє споживання продукції певної продовольчої групи (наприклад, овочів, фруктів) не забезпечується вітчизняним виробництвом, але покривається імпортом із інших країн, що набуває особливого значення в умовах війни та економічної нестабільності.

Існують й інші підходи до оцінки продовольчої безпеки країни. Вивчивши та узагальнивши різні методики [106, 107], ми дійшли висновку, що більшість авторів єдині в тому, що стан продовольчої безпеки досягається за умови забезпечення фізичної та економічної доступності продуктів харчування, їхньої поживної цінності та безпечності.

За даними ФАО [46], зростання цін у багатьох країнах швидше очікується на такі товари, як м'ясо та свіжі продукти, ніж на основні продукти харчування, які все ще доступні в достатній кількості. Згідно з доповіддю, підготовленою Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН для Всесвітнього продовольчого саміту, можна визначити чинники, що зумовлюють глобальні продовольчі проблеми (рис. 1.12).

Таким чином, до чинників, що визначають глобальні продовольчі проблеми, можна віднести такі:

1. Зростання населення світу. Станом на 14 липня 2025 року загальна чисельність населення планети становила 8 мільярдів 306 мільйонів осіб, і очікується, що до 2050 року вона зросте ще на 1,7 мільярда та сягне 9,1 мільярда осіб [108].
2. Вікові характеристики населення. Потреба людини в поживних речовинах зростає до 20 років і знижується після 50 років. До 2050 року віковий склад населення країн Африки збільшить середньодобову енергетичну цінність

продуктів харчування на 7% (включаючи країни з масовим споживанням стебел), водночас у розвинених країнах, за розрахунками, цей показник знизиться. У країнах зі старіючим населенням він становить лише 1%.

3. Зміна фізіологічних характеристик населення: вік, середній зріст людей. Поліпшення харчування дітей і підлітків у країнах, що розвиваються, призводить до збільшення середнього зросту на 1 см кожні 10 років.
4. Зменшення продовольчих потреб населення: урбанізація призводить до зниження потреби в продуктах харчування, оскільки рівень фізичної активності міських жителів нижчий, ніж у мешканців сільської місцевості.

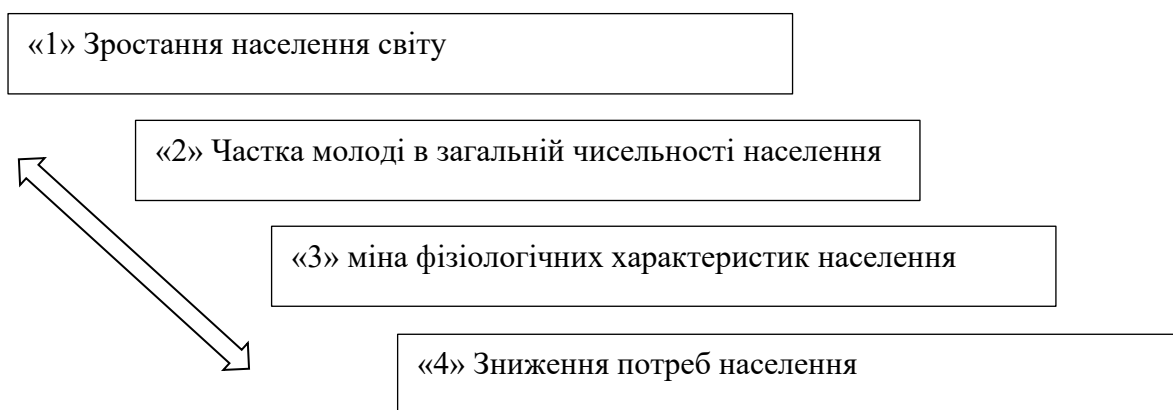


Рис. 1.12. Чинники, що визначають глобальні продовольчі проблеми

Власна розробка [97]

Підвищена увага до продовольчої безпеки в Україні та її регіонах зумовлена не лише нагальною життєвою необхідністю, а й викликами, пов'язаними з військовою агресією з боку Російської Федерації, дестабілізацією економіки та порушенням логістичних ланцюгів. Умови тривалої війни, загроза окупації сільськогосподарських територій, мінування земель, пошкодження інфраструктури та вимушене переміщення населення значно ускладнили функціонування агропромислового комплексу.

Актуальності набуває й припущення Томаса Мальтуса [5] щодо негативного впливу надмірного зростання населення на обсяги споживання, що посилюється сучасними викликами: обмеженістю водних ресурсів, деградацією ґрунтів, кліматичними змінами, які впливають на врожайність, та

екологічними ризиками. Ускладнюється ситуація і через вплив транснаціональних корпорацій (ТНК), що мають можливість диктувати монопольно високі ціни на продукти харчування на міжнародному ринку.

Таким чином, забезпечення продовольчої безпеки в Україні – це не лише питання аграрної політики, а стратегічний пріоритет національної безпеки, що вимагає системного реагування, модернізації агросектору, захисту внутрішнього ринку та формування стійких продовольчих резервів у кожному регіоні.

Міжурядова група експертів зі зміни клімату Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) прогнозує поступове глобальне потепління, яке може спричинити зростання кількості стихійних лих у світі [109]. Згідно з оцінками експертів, у південних країнах очікується зменшення кількості опадів і зниження врожайності, тоді як у північніших регіонах, навпаки, можливе підвищення врожайності сільськогосподарської продукції.

У контексті України, яка має значну частину земель у зоні чорноземів, можливе часткове збільшення продуктивності у північних і західних регіонах. Водночас, центральні та південні регіони країни, особливо степова зона, можуть зазнати серйозних кліматичних ризиків, пов'язаних із посухами, зменшенням водних ресурсів та деградацією ґрунтів.

Окремі експерти [110] припускають, що за умови цілеспрямованої реалізації програм підвищення ефективності землекористування, зрошення, меліорації та адаптації аграрного сектору до кліматичних змін, можливо досягти підвищення продуктивності на 15-20% у сприятливих кліматичних зонах. Проте реалізація такого сценарію вимагає національних стратегій та значних державних інвестицій у науково обґрунтовану трансформацію агросектору.

Водночас перетворення землі на товар, яка в умовах ринку стала об'єктом купівлі-продажу, призводить до зростання її вартості, що тягне за собою підвищення собівартості аграрної продукції та зниження її конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках [111, 112].

У сучасних соціально-економічних умовах, з урахуванням впливу війни, економічної нестабільності та падіння реальних доходів населення, вірогідним

є зменшення споживання продовольчих товарів, особливо повноцінних і якісних продуктів, що може негативно позначитися на тривалості та якості життя громадян. Крім того, існує ризик соціальних проблем у сільській місцевості, пов'язаних зі скороченням робочих місць, трудовою міграцією та занепадом інфраструктури, що потребує додаткової державної підтримки для збереження трудового потенціалу аграрного сектора.

Важливим аспектом сучасної економічної науки є питання управління ризиками продовольчої безпеки. В економіці суть проблеми управління ризиками продовольчої безпеки полягає в тому, що процес управління цими ризиками не існує відокремлено на рівні абстракції, а реалізується в межах економічних відносин: процедури, пов'язані з аналізом і оцінкою ризиків, тісно пов'язані з процедурами розроблення та коригування організаційно-економічних заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки, спрямованих на максимально можливе зниження ризику до розумно прийнятного рівня.

На нашу думку, управління суб'єктами продовольчої безпеки через систему показників продовольчої безпеки дозволяє досягти прийнятного рівня життя всіх верств населення та вплинути на можливості їх суспільного розвитку. Для цього необхідно мати дієвий механізм оперативного моніторингу на всіх рівнях державного управління. Це непросте завдання є ізольованим за своєю специфікою та відокремленим від більшості звичних управлінських функцій через однорідність напряму управлінської діяльності.

Розглядаючи сутність і зміст поняття управління ризиками продовольчої безпеки варто зазначити, що цей вид управління у сфері забезпечення економічної безпеки слід віднести до процесів ухвалення управлінських рішень щодо виявлення, аналізу, моніторингу та недопущення ризиків продовольчої безпеки, а також реалізації механізмів і інструментів зниження ймовірності виникнення загроз продовольчій безпеці країни за умов гарантованої доступності продовольства.

Вважаємо, що в системі забезпечення продовольчої безпеки однією з найважливіших проблем управління є побудова сучасної системи управління

ризиками продовольчої безпеки (далі – СУРПБ), заснованої на єдиних процедурах роботи з ризиками. Цей висновок продиктований необхідністю успішного існування нашої державності.

На основі вивчення різних матеріалів з проблем продовольчої безпеки [113, 114] можна запропонувати такі базові принципи сучасної системи управління ризиками продовольчої безпеки:

1. Принцип єдності в межах практики управління ризиками, що означає єдність методологічних підходів до управління ризиками та передбачає першочергову важливість об'єкта управління ризиками.
2. Принцип об'єднувальної цілісності, який вимагає єдності його взаємопов'язаних частин і реалізується на практиці під час розробки та використання органами державної влади в Україні системи моніторингу та прогнозування продовольчої безпеки як елемента системи забезпечення продовольчої безпеки України.
3. Принцип законності, що полягає у дотриманні правила, за яким заходи з попередження або мінімізації ризиків продовольчої безпеки мають відповідати чинному законодавству.
4. Принцип цільової орієнтації та стратегічної спрямованості, що полягає в підпорядкуванні всіх завдань Міністерству аграрної політики [44] та продовольства України цілям забезпечення дотримання законодавства у сфері продовольчої безпеки.
5. Принцип інформаційної єдності, який полягає в тому, що в усіх підсистемах, засобах забезпечення та компонентах програмного забезпечення використовуються уніфіковані терміни, символи, умовні позначення та способи подання.

Таким чином, економічна сутність системи управління ризиками продовольчої безпеки полягає в тому, що в її основу покладено модель управління ризиками, яка підтримується системою моніторингу та прогнозування. Ця система включає функцію розробки й коригування реальних організаційно-економічних заходів, спрямованих на зменшення початкового рівня ризику до

прийнятного кінцевого рівня. Управління ризиками ґрунтується на результатах їх оцінки з використанням економіко-математичних методів аналізу та управління [115, 116, 117, 118], а також на економічному аналізі потенціалу та умов функціонування суб'єктів господарювання.

До об'єктів аналізу ризиків продовольчої безпеки належать:

- зведена інформація про стан продовольчої безпеки;
- сформовані прогнози баланси продовольства, які базуються на регіональних прогнозних балансах;
- дані про динаміку середніх цін виробників сільськогосподарської продукції та продуктів харчування.

Таким чином, діяльність із управління ризиками продовольчої безпеки передбачає наявність ефективного механізму управління ризиками в системі продовольчої безпеки. Такий механізм має бути інтегрований на всі рівні продовольчої політики держави.

В Україні аналізуючи стратегічний документ «Стратегію продовольчої безпеки України на період до 2027 року», затверджену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 року № 684-р, варто виокремити її ключові положення та напрями реалізації [119].

Ухвалення зазначеної Стратегії було зумовлене комплексом факторів, серед яких особливо вирізняються наслідки повномасштабного вторгнення Російської Федерації, яке спричинило руйнування традиційних логістичних ланцюгів, критичної аграрної інфраструктури та значне скорочення площ сільськогосподарських угідь через замінування і брак ресурсів. За оцінкою Глобального індексу продовольчої безпеки (GFSI) 2022 року, Україна опинилася на 71-му місці серед країн світу, демонструючи найнижчий показник саме за критерієм «стійкість та адаптивність» у продовольчій сфері [96].

Стратегічною метою цього документа визначено створення стійкої та адаптивної до кризових явищ системи продовольчої безпеки, яка забезпечить усі верстви населення якісним та безпечним продовольством у достатньому

обсязі. Така система передбачає поєднання національного виробництва та імпорту, орієнтуючись на стандарти Європейського Союзу.

Для досягнення цієї мети визначено низку пріоритетних напрямів [119]:

1. Збільшення обсягів внутрішнього виробництва продукції агропромислового комплексу шляхом створення умов для інвестиційної діяльності, розвитку експорту, а також модернізації логістики.

2. Формування безпекової компоненти, яка включає:

- створення державних резервних запасів продовольства;
- визначення та захист критичної аграрної інфраструктури;
- першочергове розмінування земель сільськогосподарського призначення;
- створення національних та регіональних систем моніторингу та раннього попередження продовольчих ризиків;
- реалізацію заходів з адаптації до кліматичних змін.

Окремим важливим блоком є система моніторингу й оцінки, яка передбачає щорічний аналіз виконання Стратегії на основі затверджених критеріїв та індикаторів продовольчої безпеки. Відповідальність за це покладається на Міністерство аграрної політики та продовольства України, яке щороку до 1 квітня подає Кабінету Міністрів детальний звіт із рекомендаціями щодо коригування реалізації заходів відповідно до актуальних викликів та досягнутих результатів.

Фінансове забезпечення реалізації Стратегії базується на коштах державного бюджету України, із залученням додаткових джерел фінансування, зокрема міжнародної допомоги.

Операційний план до Стратегії, розрахований на 2025-2027 роки, деталізує конкретні заходи, такі як категоризація критично важливих об'єктів аграрної інфраструктури, розбудова регіональних систем моніторингу, створення механізмів прогнозування ризиків, активізація міжнародного співробітництва з адаптації до змін клімату, а також очищення територій від мін і відновлення сільськогосподарської діяльності.

Таким чином, Стратегія визначає продовольчу безпеку не лише як економічну, а й як важливу складову національної безпеки, формуючи системний підхід, що ґрунтується на принципах стійкості, адаптивності, якості та інституційної спроможності, зменшення ризиків і орієнтується на європейські стандарти та міжнародне співробітництво.

Методичною основою оцінки загроз і зумовлених ними наслідків є вибір і формування сукупності якісних і кількісних індикаторів, що пов'язані з особливостями поведінки споживачів, а також критичним рівнем безпеки товарів агропродовольчої групи.

До основних загроз безпеці споживання на різних етапах цього процесу належать: технологічні, технічні, екологічні, інституційні, соціоментальні, процесні. Ці загрози слід вивчати як у контексті транзакційних витрат майбутніх періодів на нейтралізацію їх негативних наслідків, так і для забезпечення балансу інтересів усіх учасників процесу споживання.

Водночас, з методологічної точки зору, важливо враховувати:

- рівень безпеки споживання для різних галузей, секторів і сфер національної економіки;
- джерела ризиків і загроз;
- механізми протидії та подолання наслідків.

Оцінка стану продовольчого забезпечення в країні можлива з урахуванням таких показників:

1. Рівень соціально-економічного розвитку та стійкості сільського господарства.
2. Ступінь продовольчої безпеки вітчизняного виробництва.
3. Доходи населення та якість життя в регіональному розрізі.
4. Рівень екологізації аграрної галузі.
5. Якість сільськогосподарської продукції та харчових продуктів.
6. Інструменти реагування на імпорتنу інтервенцію.
7. Рівень запасів продовольства.

8. Виробничий потенціал аграрного сектору.
9. Посилення впливу нових глобальних викликів і загроз на продовольчу безпеку держави.

Аналіз показників діяльності дозволяє за допомогою певних індикаторів виявити чинники стійкого розвитку агропромислового комплексу. У результаті буде визначено основні складові стійкості, розширено уявлення про ключові компоненти стійкості (потенціал, методи та ресурси), а також оцінено ступінь впливу зовнішньоекономічних обмежень на стійкість розвитку аграрного сектору, що може бути використано для подальшого розвитку методології сталого розвитку.

Таким чином, розширення індикативної системи для аналізу дозволяє поглибити наукове розуміння механізмів економічної стійкості та забезпечити практичну основу для стратегічного планування економіки аграрного сектору в умовах зовнішнього тиску та глобальної нестабільності.

До основних умов раціональної системи продовольчого забезпечення на сучасному етапі розвитку належать безперервність, економічна доступність та обґрунтована незалежність [120].

1. Безперервність передбачає забезпечення продуктами харчування у відповідному асортименті, згідно зі споживчим кошиком, у ритмі, що підтримує баланс попиту й пропозиції, а також належну якість.
2. Економічна доступність – це спроможність більшості населення придбати необхідний набір продуктів у межах нормативного рівня калорійності.
3. Обґрунтована незалежність визначається часткою імпорту продуктів, які не виробляються в регіоні або їх місцеве виробництво є економічно недоцільним.

Соціально-економічна ефективність полягає у забезпеченні продовольчого самозабезпечення через розширене відтворення продукції більшістю аграрних підприємств у межах технологічного ланцюга та повну зайнятість сільського населення. Допустимий рівень безробіття визначається здатністю регіонального бюджету фінансувати відповідні соціальні виплати.

Продовольча безпека є найважливішою складовою частиною економічної та національної безпеки, оскільки забезпечує стійке виробництво основних продуктів харчування та їх доступність для населення. Забезпечення продовольчої безпеки сприяє сталому соціально-економічному розвитку і формуванню сприятливого соціально-економічного клімату в суспільстві. За умови дефіциту необхідних резервів і запасів виникає невдоволення населення, що, своєю чергою, робить забезпечення населення продовольством найважливішим структурним компонентом, який гарантує економічну та національну безпеку країни.

Висновки до першого розділу

Дослідивши теоретичний та методичний базис проблеми забезпечення продовольчої безпеки держави в умовах економічних трансформацій можна зробити наступні висновки:

1. Теоретичні основи продовольчої безпеки сформувалися протягом тривалого історичного періоду, починаючи з класичних поглядів економістів XVIII–XIX ст., таких як Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус та К. Маркс. Ці дослідники наголошували на фундаментальній ролі аграрного сектору в забезпеченні економічної стабільності та національної безпеки, водночас попереджали про ризики залежності від імпорту продовольства і важливість збалансованого внутрішнього виробництва. Українські науковці XX–XXI століть, серед яких О. В. Чаянов, П. П. Борщевський, М. Й. Малік, П. Т. Саблук, О. В. Шубравська та інші, суттєво розширили наукові погляди, акцентуючи на необхідності розвитку аграрного потенціалу та державної підтримки агросектору як передумови економічної та соціальної стабільності та стійкості.

2. Сучасна концепція продовольчої безпеки України охоплює комплекс економічних, соціальних, екологічних та політичних аспектів. Вона передбачає гарантування фізичної та економічної доступності якісного харчування

для всіх верств населення, незалежно від зовнішніх та внутрішніх викликів. Продовольча безпека в умовах глобальної нестабільності стає критичним компонентом національної безпеки, що визначається ефективністю агропродовольчого комплексу, стійкістю інфраструктури, впровадженням інноваційних технологій, а також державною політикою імпортозаміщення та захисту внутрішнього ринку. Продовольча безпека є одним із важливих напрямів збереження державності та суверенітету, важливим елементом демографічної політики, необхідною умовою реалізації стратегічного національного пріоритету – підвищення якості життя громадян шляхом гарантування високих стандартів життєзабезпечення та стійкого розвитку національної економіки на основі інвестиційно-інноваційної моделі розвитку аграрного сектору України та інтеграції сучасних технологічних рішень і державно-приватного партнерства.

3. В умовах війни та гібридних загроз продовольча безпека України безпосередньо залежить від ефективного забезпечення воєнної та інформаційно-цифрової безпеки. Військові конфлікти руйнують логістичні та виробничі мережі, тоді як інформаційно-цифрові атаки підривають довіру до державних інституцій, створюючи загрозу стабільності продовольчого забезпечення. Враховуючи це, необхідне формування цілісної системи заходів на державному рівні, спрямованих на зміцнення обороноздатності, кіберзахисту та розвиток інноваційного, ресурсоефективного сільськогосподарського виробництва.

4. Обґрунтовано, що забезпечення економічної стійкості та сталого розвитку держави значною мірою визначається рівнем продовольчої безпеки. Встановлено, що пріоритетним завданням є досягнення продовольчого самозабезпечення, яке напряду впливає на якість життя населення. При цьому супутні завдання, такі як відновлення виробничого потенціалу, імпортозаміщення продовольства, державна підтримка підприємств АПК та інтеграція у сільському господарстві є засобами реалізації цього базового пріоритету.

5. З метою забезпечення економічної стійкості та продовольчої безпеки вважаємо за доцільне брати за основу єдність території, розглядати природні, трудові, матеріально-технічні, інвестиційні та інформаційні ресурси у

взаємозв'язку та взаємодії з розміщенням виробництв галузей агропромислового комплексу на сільських територіях. Урахування цього чинника сприятиме раціональному використанню наявних і накопиченню створюваних ресурсів, стимулюватиме інвестиційну привабливість, розвиток інфраструктури та приплив трудових ресурсів. Для визначення пріоритетів розвитку агропродовольчих систем обґрунтовану значення аграрної політики, орієнтованої на підтримку стійкого економічного та соціального розвитку, що узгоджується із сучасними міжнародними підходами до концепції сталого розвитку.

6. Аргументовано, що в умовах глобальної нестабільності та впливу війни продовольча безпека України має орієнтуватися на стійкість і адаптивність. Це означає розвиток механізмів, здатних оперативно реагувати на кризові ситуації, зменшувати залежність від імпорту, підвищувати якість продукції та підтримувати стабільність аграрного виробництва в умовах економічних, кліматичних, соціальних і воєних потрясінь. Для формування ефективних відповідей на нові виклики в умовах війни і глобальної нестабільності та пов'язані з ними проблеми вважаємо за доцільне підкреслити необхідність розробки та обґрунтування інноваційного підходу до формування аграрної державної політики. Визначено, що державна аграрна політика є складовою соціально-економічної політики, що реалізується державою і яка спрямована на стійкий розвиток аграрного сектору. Під пріоритетною агропродовольчою політикою розуміється організація діяльності, яка спрямована на якнайшвидше досягнення довгострокових і короткострокових цілей та забезпечення стійкого продовольчого самозабезпечення.

7. Встановлено, що продовольча безпека є ключовим структурним елементом економічної та національної безпеки держави, яка визначається здатністю аграрного сектору забезпечувати стабільне виробництво та доступність продовольчих ресурсів відповідно до фізіологічних і соціальних норм споживання. Доведено, що ефективність продовольчої безпеки залежить від рівня самозабезпечення держави, рівномірності територіального розподілу аграрного виробництва, наявності належної виробничої інфраструктури та дієвості

механізмів регулювання економічних ризиків у сфері сільського господарства, зокрема через впровадження показника просторової концентрації виробництва (коефіцієнт Джині) та коефіцієнта продовольчої стійкості.

8. Обґрунтовано, що загрози продовольчій безпеці мають комплексний та багатовимірний характер і можуть бути поділені на постійні (незбалансоване харчування, низький контроль якості, бідність населення) та тимчасові (нестабільність аграрного виробництва, геополітичні та природні катаклізми). Розкрито специфіку факторів, що негативно впливають на продовольчу безпеку України: диспаритет цін, інфляційні процеси, монополізація ринку великими торговельними мережами, а також поглиблення негативних тенденцій унаслідок військової агресії, економічної нестабільності та деградації природного потенціалу. Для ефективного управління продовольчою безпекою необхідно розробляти та впроваджувати адаптивні механізми державного регулювання з урахуванням міжнародного досвіду, зокрема стандартів ЄС.

9. Сформовано та запропоновано комплекс базових принципів сучасного механізму управління ризиками продовольчої безпеки, серед яких єдність методологічних підходів, цілісність управлінських процедур, законність та інформаційна єдність. Встановлено, що побудова дієвої моделі управління ризиками продовольчої безпеки вимагає формування ефективної системи моніторингу, прогнозування і своєчасного реагування на потенційні загрози, що є визначальною умовою забезпечення стійкого розвитку аграрної сфери та досягнення належного рівня соціально-економічного благополуччя населення держави в умовах глобальних економічних викликів та військових загроз.

Основні положення, висновки та рекомендації, що містяться у першому розділі дисертації знайшли своє відображення у наступних публікаціях: [76, 93, 97].

РОЗДІЛ 2

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНО СТІЙКОЇ СИСТЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Аналіз міжнародних підходів та стану забезпечення продовольчої безпеки у світі

Продовольча безпека є проблемою міжнародного масштабу, яка визнається в усьому світі як найважливіший елемент забезпечення національної безпеки кожної держави [121].

На сьогоднішній день зафіксовано наявність численних загроз продовольчій безпеці. Так, за думкою М. Квасека – автора статті «Загрози продовольчій безпеці та спільній сільськогосподарській політиці» [122], при управлінні забезпеченням продовольчої безпеки необхідно враховувати такі основні загрози продовольчої безпеки у світі:

- зростання чисельності населення світу;
- збільшення попиту на продукти харчування;
- зміна цін на продукти харчування;
- зникнення окремих сортів сільськогосподарських рослин;
- зростання дефіциту води та обмеження доступу до неї;
- втрати харчових продуктів і харчові відходи.

Маріол Квасек [122] зазначає, що численні загрози продовольчій безпеці можливо мінімізувати за допомогою сильної сільськогосподарської політики усіх країн Європейського Союзу, яка могла б забезпечити безперебійне постачання продуктів харчування для постійно зростаючого населення світу. На його думку, нові реформи у сфері сільськогосподарської політики мають бути спрямовані на вдосконалення підходів до оцінки продовольчої безпеки в усьому світі, яка є проблемою підвищеної уваги. Вона знаходиться під

постійним моніторингом міжнародних, міжурядових та інших організацій, що працюють у цій сфері.

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН ФАО [46] у 1979 році прийняла стратегічний документ – «Концепція продовольчої безпеки ФАО» [123]. Щорічно ФАО публікує статистичні збірники за найважливішими показниками, що характеризують стан продовольчої безпеки. У цих збірниках наводиться статистика за чотирма напрямками, які представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Показники, які використовуються ФАО для оцінки продовольчої безпеки

№	Напрямки	Показники
1	Наявність продуктів	Показники обсягів виробництва, урожайності/продуктивності, рівень запасів, рівень втрат тощо.
2	Доступність продовольства	Аналіз економічної можливості придбання необхідних обсягів продовольства за наявних доходів, можливості переміщення продовольства через оцінку довжини доріг з твердим покриттям у загальній протяжності доріг, щільності залізничних колій тощо.
3	Стабільність продовольчого забезпечення	Оцінка наявності достатньої кількості продовольства в різні періоди, зміни цін на продовольство тощо. Відстеження випадків стихійних лих і соціальних заворушень через проблеми, пов'язані з можливою нестачею продовольства.
4	Продовольче споживання	Оцінка з позиції відповідності фактичного споживання нормам за харчовою цінністю: за калорійністю, білками, мікроелементами тощо.

Розроблено з використанням [46, 123]

У 2025 році ці загрози набули нових форм і загострилися під впливом глобальних трансформацій, спричинених воєнними конфліктами, економічною нестабільністю та ланцюговими ефектами глобалізації. Однією з ключових новітніх загроз стала війна в Україні, яка істотно вплинула на глобальні ринки зерна, олії та інших стратегічних сільськогосподарських культур. Знищення інфраструктури, мінування сільськогосподарських угідь, порушення логістичних ланцюгів та втрата доступу до міжнародних ринків призвели до зниження виробництва та експорту продовольства.

Паралельно, геополітична напруга в інших регіонах світу – Близькому Сході, Африці, Азії – також ускладнила міжнародну торгівлю аграрною продукцією, спричиняючи зростання цін, дефіцит окремих товарів та загострення проблеми голоду в уразливих країнах. Війна також посилила проблему доступності продовольства, особливо для країн, які значною мірою залежать від імпорту.

Крім того, глобалізаційні перетворення, такі як цифровізація аграрного сектору [61, 124], зростаюча залежність від міжнародних ланцюгів постачання, нестабільність валютних курсів, а також зміна клімату, що виявляється через частіші посухи, паводки та аномальні температури, стали чинниками додаткової вразливості продовольчих систем. Зокрема, країни з низьким рівнем адаптації до цифрових технологій або недостатньо диверсифікованими економіками виявилися неспроможними оперативно реагувати на продовольчі шоки.

Таким чином забезпечення продовольчої безпеки вимагає не лише традиційних заходів аграрної політики, але й комплексного міжсекторального підходу, що враховує виклики війни, змін клімату, трансформацій глобального ринку та необхідність стійкого управління ресурсами.

Для оцінки продовольчої безпеки в країнах ФАО використовує індекс глобальної продовольчої безпеки (див. п. 1.2 та додаток Д, табл. Д.2, рис. Д.1-Д.2 [95, 96]).

У вересні 2015 року в ООН було ухвалено «Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», який зафіксував 17 цілей і 169 завдань сталого розвитку (ЦСР) [125]. Ці 17 ЦСР спрямовані на ліквідацію злиднів і голоду одночасно з відновленням і збереженням природних ресурсів планети. Усі уряди, міжнародні організації, громадянське суспільство та інші інститути зобов'язані керуватися цим документом і інтегрувати його відповідно до своїх особливостей і умов, зокрема в інтересах забезпечення продовольчої безпеки.

Для продовольчої безпеки визначено другу ціль (ЦСР-2): «Ліквідація голоду, забезпечення продовольчої безпеки та покращення харчування і сприяння сталому сільському господарству» [125].

Вибіркова сукупність індикаторів ЦСР-2 представлена в додатку Е, табл. Е.1. Як впливає з наведеного додатку, не всі індикатори ЦСР-2 використовуються в Україні, що потребує відповідного розгляду.

Оцінюючи виконання ЦСР-2, Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун у щорічній доповіді «Хід досягнення цілей у сфері сталого розвитку» зазначив, що «за даними шкали оцінки рівня відсутності продовольчої безпеки, складеної Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН, яка безпосередньо вимірює труднощі, що долаються людьми у процесі забезпечення себе продовольством, у 2016 році 689 млн людей у світі (9,3 % населення планети) повідомили, що зазнавали гострої нестачі продовольства» [126].

У березні 2016 року на засіданні Статистичної комісії ООН було схвалено 230 глобальних показників ЦСР, які постійно розробляються та уточнюються [127].

У період з 2020 по 2023 рік [128, 129, 130, 131] спостерігається чітко виражена негативна тенденція у контексті досягнення Цілі сталого розвитку № 2 «Подолання голоду» (див. табл. 2.2). Починаючи з 2020 року, частка населення, що страждає від недоїдання, істотно зросла – з приблизно 8,5 % до пікового значення у 9,2 % у 2022 році. Це зумовлено, насамперед, наслідками пандемії COVID-19, збоєм у глобальних ланцюгах постачання продовольства, економічною нестабільністю, зростанням цін та війною в Україні

У 2023 році фіксується незначне зниження цього показника до 9,1 %, що свідчить про часткову стабілізацію, проте ситуація залишається далекою від досягнення цільових орієнтирів.

Особливо тривожним є той факт, що понад 2,3 мільярда людей (майже третина світового населення) продовжують зазнавати помірної або гострої продовольчої нестабільності, що свідчить не лише про нестачу харчів, а й про втрату доступу до збалансованого та безпечного харчування.

Таблиця 2.2

Аналіз показника Цілі сталого розвитку № 2 (SDG 2) «Подолання голоду»
у 2020-2023 роках за даними ООН

Рік	% недоїдання	≈ мільйонів голодуючих	% помірної/серйозної харчової нестабільності	Коментар
2020	~8,5%	~669	-	Різке зростання після пандемії
2021	~9,0%	~709	-	Тривала фаза зростання
2022	9,2%	~735	~29,6 % (~2,4 млрд)	Люди продовжують потерпати, війна в Україні
2023	9,1%	713-757	~28,9% (~2,33 млрд)	Рівень стабілізовано, але високий

Розроблено з використанням [128, 129, 130, 131]

У період 2020-2023 років ситуація з продовольчою безпекою у світі залишалася критично напруженою (див. табл. 2.2). Попри зусилля міжнародної спільноти, суттєвого прогресу в подоланні глобального голоду досягнуто не було. Рівні недоїдання протягом зазначеного періоду стабільно утримувалися на найвищих за останні десятиліття позначках, що свідчить про глибину системної кризи.

Ціль сталого розвитку № 2 – «Подолання голоду» (Zero Hunger) – залишається надзвичайно віддаленою від досягнення до 2030 року. Ситуацію значно ускладнили глобальні кризові чинники, зокрема пандемія COVID-19, масштабні воєнні конфлікти (включно з війною в Україні), кліматичні катастрофи та порушення ланцюгів постачання продовольства.

Разом із тим, незначне зниження рівня недоїдання у 2023 році (приблизно на 0,1 %), а також попередні прогнози на 2024 рік – до рівня 8,2 % або близько 673 мільйонів осіб, можуть свідчити про початок повільного процесу стабілізації та відновлення. Проте ці позитивні зрушення є вкрай незначними й не дозволяють говорити про подолання продовольчої кризи в глобальному масштабі.

Загалом, аналіз динаміки показників у табл. 2.2 демонструє стійку кризову ситуацію у сфері глобальної продовольчої безпеки, що вимагає негайного

втручання з боку міжнародних інституцій, урядів країн та громадянського суспільства.

Слід зазначити, що з початком повномасштабної війни у 2022 році рівень недоїдання в Україні значно зріс – до рівня 2,5-5 % населення. Загалом це помірний показник у глобальному контексті: нижчий, ніж у більшості країн Африки та Південної Азії, але вищий, ніж у багатьох розвинених країнах (див. рис. 2.1). Такий рівень свідчить про наявність певних проблем із доступом до достатнього харчування серед частини населення, ймовірно, через економічні труднощі, внутрішнє переміщення та інші наслідки війни. Водночас показник залишається відносно невисоким, що вказує на збереження базової продовольчої безпеки в країні.

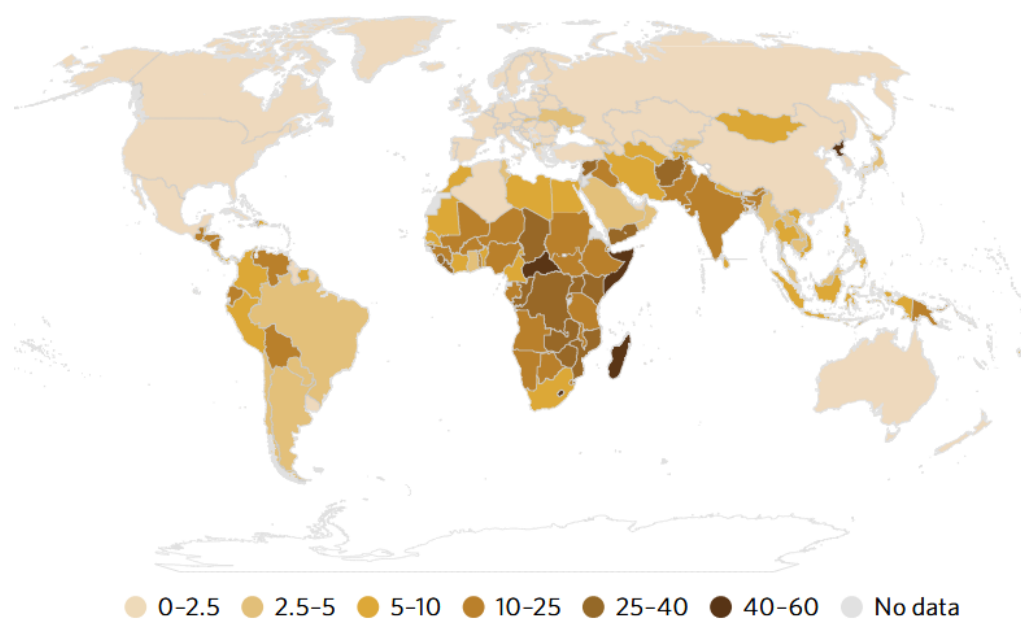


Рис. 2.1. Поширеність недоїдання, середні значення за 2020-2022 роки (%)

Розроблено з використанням [131]

За даними ООН [131] частка країн, що стикалися з високими цінами на продовольство, хоча й знизилась у 2021 році, залишалась вищою за середній рівень 2015-2019 років (див. рис. 2.2). У 2021 році частка країн, які зазнавали помірно високих або аномально високих цін на продукти харчування, знизилася з 48,1 % у 2020 році до 21,5 %. Незважаючи на таке суттєве скорочення,

цей показник усе ще перевищував середнє значення за 2015-2019 роки, яке становило 15,2 %.

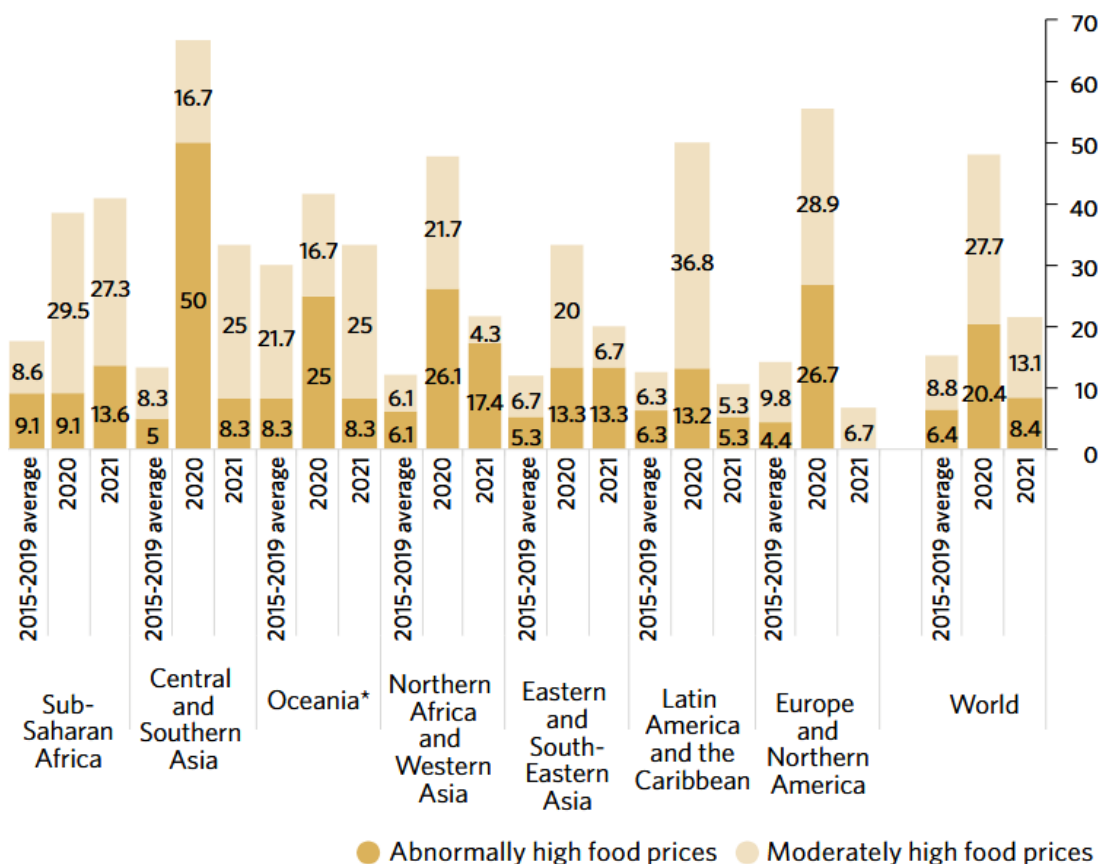


Рис. 2.2. Частка країн, що стикалися з помірно або аномально високими цінами на продовольство, середні значення за 2015-2019, 2020, 2021 роки (%)
Розроблено з використанням [131]

Стійке зростання цін на продовольство було зумовлене низкою факторів: підвищеним попитом, зростанням вартості основних ресурсів (зокрема енергоносіїв і мінеральних добрив), зростанням транспортних витрат, порушенням логістичних ланцюгів постачання, а також змінами у торговельній політиці.

До цього також додавалися внутрішні чинники, серед яких: несприятливі погодні умови, знецінення національних валют, політична нестабільність та скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва – усі ці елементи посилювали інфляційний тиск на ціни.

Особливо вразливими виявилися країни Африки на південь від Сахари та найменш розвинені країни (НРК), де у 2021 році частка держав з високими цінами на продовольство зростала другий рік поспіль, досягнувши 40,9 % і 34,1 % відповідно. Ці регіони зіткнулися також із додатковими викликами, серед яких: погіршення безпекової ситуації, макроекономічна нестабільність, а також високий рівень залежності від імпорту продуктів харчування та сільськогосподарських ресурсів.

Щодо ситуації в Україні, то хоча вона не представлена окремо на рисунку, її роль у глобальній продовольчій системі була критичною. До початку повномасштабної війни у 2022 році Україна забезпечувала близько 9 % світового експорту пшениці, 12 % – кукурудзи і ячменю, та понад 50 % – соняшникової олії. Втручання Росії призвело до суттєвого скорочення експорту продовольства, блокування портів, знищення сільськогосподарської інфраструктури, що спричинило дестабілізацію глобальних ринків і зростання цін.

У внутрішньому контексті, за даними Державної служби статистики України [132], інфляція цін на продукти харчування у 2022 році перевищила 20 %, що значно перевищує середньорічні показники попередніх років. Крім того, за даними міжнародних організацій [46], у 2024 році близько 7,3 млн осіб в Україні перебували у стані помірної або серйозної продовольчої нестабільності, що зумовлено як економічними труднощами, так і переміщенням населення та порушенням виробничо-логістичних ланцюгів. Таким чином, попри часткове глобальне відновлення у 2021 році, Україна опинилась серед країн, які зазнали значного тиску на продовольчу систему через збройний конфлікт, що призвело як до внутрішньої інфляції, так і до суттєвого впливу на глобальні ринки.

Розглянемо окремі характеристики розвитку міжнародного досвіду підтримки продовольчої безпеки в таких державах і об'єднаннях:

1. Держави-члени Європейського Союзу (ЄС)

У ЄС харчова промисловість є одним із найбільших та найважливіших виробничих секторів, другим за обсягами після металургії у переробній

промисловості. Понад 70 % сільськогосподарської продукції, що виробляється в ЄС, переробляється на продукти харчової промисловості. За останні 20-30 років проблематика безпеки харчових продуктів набула широкого розголосу по всій Європі, що зумовило створення в 1990-х роках низки «Національних агентств з безпеки харчових продуктів», а в 2002 році – Європейського агентства з безпеки харчових продуктів (EFSA) [133]. Таким чином було закладено фундамент системи оцінки ризиків ЄС у сфері безпеки харчових продуктів і кормів. Це сприяло підвищенню рівня безпеки харчової продукції та значно розширило можливості для наукових досліджень у відповідній сфері.

Харчова політика та законодавча база ЄС передбачають відповідні стандарти й вимоги, які не лише забезпечують високий рівень якості продуктів, але й формують конкурентну перевагу ЄС на світовому ринку.

На думку авторки А. Касбекар, «низка еволюційних проблем і ризиків може поставити успішну європейську продовольчу систему перед серйозними викликами» [134, 135].

Аналіз засвідчив, що до таких проблем належать:

1. Зростаюча концентрація ланцюгів постачання. Питання безпеки харчових продуктів виникають на кожному етапі постачання – від ідеї до комерціалізації. Зростання чисельності населення прямо впливає на майбутній попит на продовольство, на його виробництво та безпеку. Розвиток світової торгівлі визначатиме спроможність ЄС формувати відповідні стандарти.
2. Зміни в дієтичних уподобаннях. У країнах ЄС спостерігається тенденція до переходу на здоровий спосіб життя та змін у споживчих перевагах щодо складу продуктів – із виключенням шкідливих компонентів.
3. Цінова волатильність. Вибір продуктів харчування часто визначається їхньою ціною, смаком і зручністю споживання.
4. Кліматичні зміни. Харчова система динамічна і зазнає впливу різних факторів: довкілля, клімату, глобальної політичної та соціально-економічної ситуації, науково-технічного прогресу та споживчих уподобань.

5. Демографічні дисбаланси. Такі характеристики, як розмір домогосподарств та рівень старіння населення, суттєво впливають на харчові звички та потреби в харчуванні.
6. Зниження продуктивності сільського господарства. Використання сучасних технологій у сільському господарстві змінює виробництво харчових продуктів разом з екологічними та економічними показниками. Водночас системи тваринництва і рослинництва сприяють зростанню резистентності мікроорганізмів до патогенів, що знижує якість та обсяг продукції.
7. Енергетичний і ресурсний дефіцит / виснаження природних ресурсів. Подальша лібералізація світової торгівлі, зокрема аграрної та харчової, впливатиме на доступність ресурсів і структуру агропродовольчого комплексу. Кількість і якість продовольства обмежуватиметься наявними ресурсами – землею, водою, енергією, добривами.

Технологічні інновації можуть бути спрямовані на підвищення продуктивності, продовження терміну зберігання продуктів, зниження витрат і оптимізацію процесів. Вони можуть стати відповіддю на сучасні виклики у сфері безпеки харчових продуктів, хоча водночас можуть спричинити нові ризики для виробництва.

Підвищення контролю та регуляторного навантаження знизило темпи інновацій, але значно покращило безпеку продукції для споживача. Усі творчі можливості, знання, підприємницький потенціал і шляхи сталих інновацій мають бути мобілізовані задля забезпечення продовольчого доступу для майбутніх поколінь.

Основні проблемні аспекти, на вирішення яких спрямована аграрна політика ЄС:

- забезпечення безперервності сільськогосподарського виробництва на всій території ЄС;
- сприяння співіснуванню різних моделей сільського господарства, зокрема малих господарств;

- розвиток сільського господарства як джерела зайнятості у сільській місцевості;
- урахування очікувань споживачів щодо якості харчових продуктів;
- забезпечення прозорості всієї сільськогосподарської та харчової ланки – інформації про походження, склад і способи виробництва продуктів;
- формування нової політики якості харчових продуктів, що сприятиме сталому розвитку та конкурентоспроможному сільському господарству ЄС;
- підтримка сільгоспвиробників, які прагнуть вирішувати продовольчі проблеми;
- заохочення фермерів до переходу на моделі управління без державної підтримки;
- виробництво, захист і просування високоякісних харчових продуктів;
- підтримка рекламних та інформаційних кампаній для виробників;
- охорона довкілля;
- здоров'я та належні умови утримання тварин;
- виробництво екологічно чистих продуктів;
- популяризація здорового харчування, що сприятиме поліпшенню здоров'я населення;
- просвітницька діяльність у сфері харчування і здоров'я, особливо для дітей;
- скорочення обсягів харчових відходів.

У період 2020-2025 років питання продовольчої безпеки на території Європейського Союзу набуло особливої актуальності у зв'язку з низкою глобальних і регіональних кризових явищ, таких як пандемія COVID-19, війна в Україні, інфляційні коливання на ринку продовольства, енергетичні шоки, а також поглиблення кліматичних змін. Незважаючи на виклики, продовольча система ЄС продемонструвала відносно високий рівень стійкості, що стало можливим завдяки впровадженню інтегрованих інституційних механізмів, зокрема Європейського механізму готовності та реагування на продовольчі кризи

(EFSCM), спільної аграрної політики (CAP) [136], а також стратегії «Від лану до столу» (Farm to Fork) (F2F) [137] та Європейського зеленого курсу (EGD).

Аналітична оцінка динаміки забезпечення продовольчої безпеки в ЄС представлена у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Динаміка стану продовольчої безпеки ЄС у 2020-2025 роках

Рік	Оцінка рівня продовольчої безпеки	Ключові загрози та виклики	Політична та інституційна реакція ЄС
2020	Задовільна	Порушення логістики та глобальних ланцюгів постачання (COVID-19)	Започаткування EFSCM, CAP-реформи, стратегія «Farm to Fork»
2021	Стійка	Початок кліматичних та цінових шоків	Створення панелі моніторингу EFSCM
2022	Уразлива	Війна в Україні, дефіцит добрив, рекордне зростання цін	Посилення антикризових заходів, розширення імпорتنих каналів
2023	Відносно стабільна	Істотна інфляція продовольства (+19 % у березні)	Опубліковано 1-й звіт EFSCM, адаптаційні рекомендації
2024	Стабільна	Кліматичні екстремуми, скорочення біорізноманіття в імпорті	Актуалізація стратегій EFSCM, посилення кліматичної адаптації
2025	Висока, з ризиками	Глобальні потрясіння та імпортозалежність	4-й звіт EFSCM, моніторинг вразливих секторів, диверсифікація

Розроблено з використанням [136, 137, 138]

Згідно з даними Європейської комісії та аналітичними висновками EFSCM, продовольча система ЄС у 2020-2025 роках залишалась функціонально ефективною. Проте спостерігалось зростання стратегічних ризиків, зумовлених високою волатильністю світових ринків, геополітичними конфліктами, обмеженістю ресурсів та змінами клімату. Особливо відчутними стали ціни на основні продовольчі товари у 2022-2023 роках, що поставило під загрозу доступність харчових продуктів для соціально вразливих груп населення.

Для запобігання системним порушенням ЄС реалізував кілька комплексних політик, зокрема:

- зміцнення системи раннього попередження та моніторингу ризиків (EFSCM);

- переорієнтація аграрної політики на сталість і екологічність [139];
- інвестування в інновації для агропродовольчого сектору;
- посилення внутрішньої продовольчої автономії за рахунок підтримки локальних виробників.

Таким чином, попри складні виклики, Європейський Союз продемонстрував адаптивність своєї продовольчої політики та здатність забезпечувати базову продовольчу безпеку для населення.

2. Сполучені Штати Америки (США)

На думку деяких авторів, у США продовольча безпека є важливим пріоритетом національної економіки [140, 141]. В основі продовольчої політики цієї держави лежить підхід до регулярного субсидування сільськогосподарського виробництва. У середині 90-х років було обрано курс на підтримку великих агломерацій, у результаті чого зафіксовано скорочення кількості ферм на 15 % [142].

США прагнуть до посилення ролі держави у вирішенні проблем сільськогосподарського виробництва. Міністерство сільського розвитку США підтримує партнерські відносини із сільськими громадами, фінансуючи проєкти, що забезпечують надання житла, комунальних послуг, комерційних гарантій та інших сервісів у сільських районах Америки. USDA [51] надає технічну допомогу та фінансову підтримку сільським підприємствам і кооперативам у створенні якісних робочих місць у сільській місцевості.

Розвиток сільських районів сприяє реалізації національної енергетичної політики і, зрештою, енергетичній безпеці країни шляхом залучення підприємницького потенціалу сільської Америки до розвитку відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності [143]. У США постійно діє велика кількість державних програм із розвитку ринку сільськогосподарської продукції та продовольства. Витрати на розвиток аграрного сектору за цими програмами у США наведено на рис. 2.3.

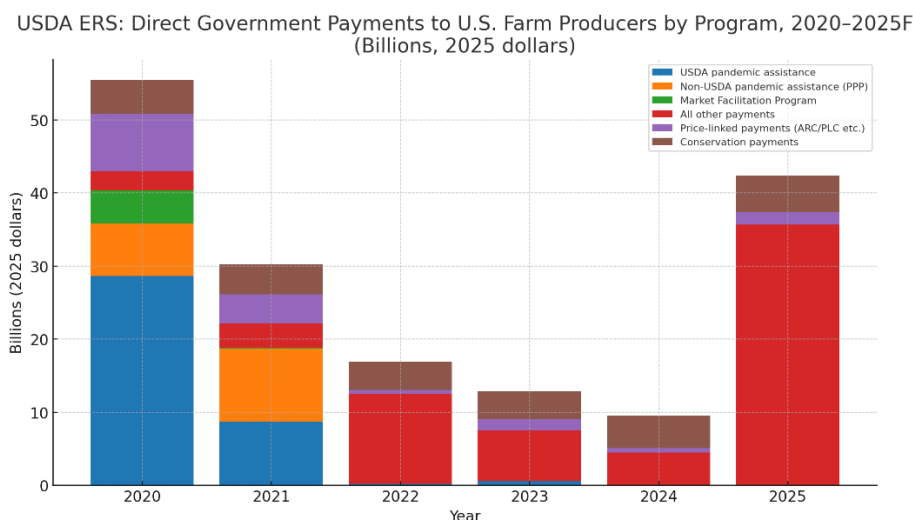


Рис. 2.3. Витрати за основними програмами підтримки агросектору США за 2020-2025 рр. (у цінах 2025 р., 2024-2025 – прогноз)

Розроблено з використанням [144]

Зазначимо, що більшість домогосподарств у США мають постійний і надійний доступ до достатньої кількості продуктів харчування для активного й здорового життя. Однак деякі сім'ї відчувають нестачу продовольства в різні періоди року, що означає обмежений доступ до належного харчування через нестачу коштів та інших ресурсів. Програми продовольчої та харчової допомоги Міністерства сільського господарства США підвищують рівень продовольчої безпеки, забезпечуючи доступ малозабезпеченому населенню до їжі для здорового харчування, а також до просвітницьких програм з питань харчування.

Міністерство сільського господарства США [51] відстежує рівень і ступінь серйозності нестачі продовольства в американських домогосподарствах за допомогою щорічних національних опитувань. Фінансування цього здійснюється за рахунок бюджету Служби економічних досліджень Міністерства сільського господарства США (ERS) [145], яка проводить аналіз зібраних даних та оформлює його у вигляді звіту. У звіті представлено статистичні дані опитування, що охоплюють рівень продовольчої безпеки в

домогосподарствах, витрати на продукти харчування та використання федеральних програм продовольчої та харчової допомоги.

Аналіз офіційних статистичних даних Служби економічних досліджень Міністерства сільського господарства США (USDA ERS) свідчить про суттєві зміни у рівні продовольчої небезпеки серед домогосподарств у період 2020-2023 років, з відсутністю на момент дослідження офіційних значень за 2024-2025 роки (див. рис. 2.4). У 2020 році частка домогосподарств, які відчували нестабільний доступ до продовольства, становила 10,5 %, що лише незначно знизилося до 10,2 % у 2021 році. Така відносна стабільність пояснюється дією широкомасштабних програм державної підтримки в умовах пандемії COVID-19, зокрема розширенням доступу до Програми додаткової продовольчої допомоги (SNAP) та безкоштовного шкільного харчування.

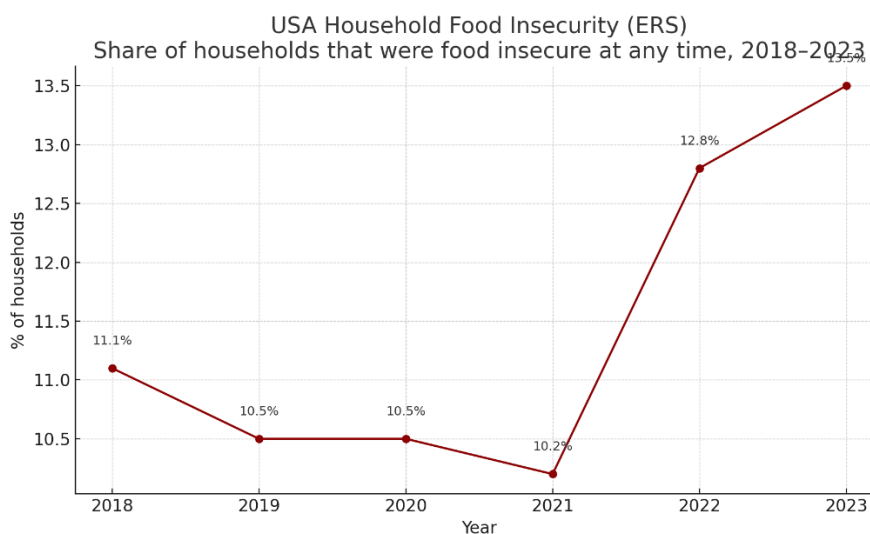


Рис. 2.4. Частка домогосподарств у США, що зазнавали продовольчої небезпеки у 2018-2023 роках

Розроблено з використанням [51, 144, 145]

Починаючи з 2022 року, спостерігається статистично значуще зростання рівня продовольчої небезпеки до 12,8 %, яке продовжилося у 2023 році, досягнувши 13,5 %. Це зростання пов'язується з високим рівнем інфляції, зокрема цін на продукти харчування, а також поступовим згортанням тимчасових

заходів підтримки, запроваджених під час пандемії. Важливим чинником виступає і загальне зростання вартості життя, що особливо позначилося на домогосподарствах з низьким рівнем доходу.

У структурі показників окремо виділяється частка домогосподарств із дуже низьким рівнем продовольчої безпеки, яка у 2023 році становила 5,1 % [144, 145]. Це свідчить про те, що у значної частини сімей відбувалися скорочення або пропуски прийомів їжі через брак ресурсів. Дослідження ERS також показують, що серед домогосподарств з дітьми рівень продовольчої небезпеки традиційно вищий, що створює додаткові соціальні та економічні ризики.

Таким чином, динаміка 2020-2023 років демонструє перехід від відносної стабільності до зростання показників продовольчої небезпеки, що зумовлено комплексом макроекономічних і політичних факторів.

3. Китайська Народна Республіка (Китай)

Щодо цієї країни можна почути: «Хто буде годувати Китай?» [146]. Вперше це важливе питання було піднято Лестером Р. Брауном у його відомій книзі з такою ж назвою [146]. Сьогодні воно й досі залишається актуальним, оскільки продовольча безпека продовжує бути одним із найважливіших пріоритетів для цієї найбільш густонаселеної країни світу. Виробництво продуктів харчування (а саме зерна), витрати (добрива, вода) та результати (стан довкілля) є життєво важливими елементами сталої продовольчої системи, які необхідно враховувати разом із споживачами (людьми, тваринами) та місцями їхнього проживання.

У минулому столітті Китай неодноразово зазнавав серйозного дефіциту продовольства, а згодом долав його, запровадивши систему квот (1955-1993 рр.) та реформу земельних контрактів (1981 р.), яка стимулювала фермерів. У результаті сільське господарство Китаю продемонструвало стрімке зростання за останні 70 років, збільшивши виробництво зерна у 4,8 раза [147].

Починаючи з 1949 року, щорічне зростання становило 2,6 %, і у 2018 році обсяг виробництва досяг 658 млрд кг – кількості, достатньої для

забезпечення 20 % населення планети при наявності менш ніж 9 % світових орних земель [148].

Втім, у Китаї існує проблема – надмірне та хижацьке використання хімічних добрив, яке зросло утричі за останні три десятиліття. Для вирішення продовольчої проблеми в умовах високого приросту населення у КНР здійснювалася неконтрольована розорювання нових земель. Під зернові культури було освоєно мільйони гектарів пасовищ, осушувалися та засівалися навіть рібні нерестовища у прибережних районах. Оброблювані землі зазнали забруднення та почали страждати від надмірного застосування пестицидів і мінеральних добрив [149].

До середини 1990-х років аграрна політика Китаю характеризувалася оподаткуванням фермерів і вилученням ресурсів із сільського господарства для підтримки індустріалізації. Ситуація почала змінюватися після вступу Китаю до Світової організації торгівлі (СОТ).

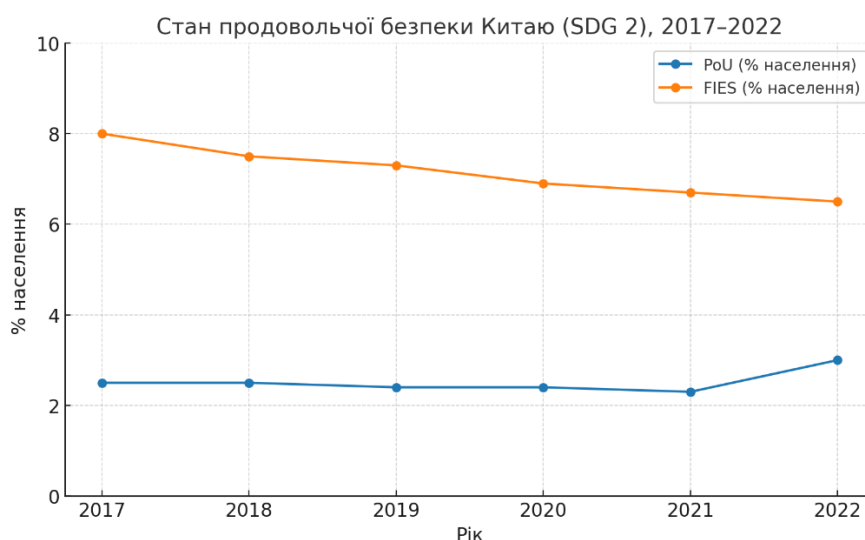


Рис. 2.5. Графік стану продовольчої безпеки Китаю за 2017–2022 рр.

Розроблено з використанням [148, 150]

Рис. 2.5 відображає динаміку двох ключових індикаторів продовольчої безпеки Китаю за період 2017–2022 років: Prevalence of Undernourishment (PoU) – частка населення, що страждає від хронічного недоїдання, та Food Insecurity Experience Scale (FIES) – частка населення з помірною або серйозною

нестачею продовольства. Аналіз показує, що рівень PoU у Китаї протягом досліджуваного періоду залишався стабільно низьким – у межах 2,3-3,0 %, що свідчить про високу забезпеченість населення базовою калорійною нормою. Індикатор FIES демонструє вищі значення (6,5-8,0 %), але характеризується поступовим зниженням, що вказує на зменшення частки населення з обмеженим доступом до достатнього обсягу продуктів харчування. Незначне зростання PoU у 2022 році до 3,0 % може бути пов'язане з глобальними викликами, зокрема впливом пандемії COVID-19, перебоями у логістичних ланцюгах постачання та коливаннями світових цін на продовольство.

Загалом, дані підтверджують, що Китай демонструє стабільно високий рівень продовольчої безпеки, проте наявність груп населення з нестачею їжі вимагає подальшого удосконалення політики продовольчої підтримки, особливо у контексті глобальних кризових факторів.

Далі розглянемо загальні тенденції оцінки рівня продовольчої безпеки іншими, крім ФАО, організаціями світу. Провідною у цьому напрямі є британська дослідницька компанія «The Economist Intelligence Unit» [151], яка входить до структури британського журналу «Economist».

Ця компанія за участю компанії «Dipon» (США) [152] щорічно, починаючи з 2012 року, проводить глобальні дослідження з публікацією рейтингу країн світу за рівнем продовольчої безпеки.

Компанією використовується розгорнутий комплекс показників стану продовольчої безпеки по країнах світової спільноти. Усі показники визначаються для всіх країн світу на основі методології експертного аналізу, яка передбачає, що в основу прогнозу покладається думка консультантів і фахівців «The Economist Intelligence Unit», заснована на багаторічному професійному, науковому та практичному досвіді.

Методологія побудована на основі таких груп показників:

- рівень цінової доступності та споживання продуктів харчування;
- асортимент, наявність і достатність продуктів харчування;

- рівень якості та безпеки продуктів харчування;
- загальний індекс продовольчої безпеки [152].

Зазначимо, що до перелічених груп показників продовольчої безпеки входять 28 позицій. Ці показники розраховуються з урахуванням середньозважених значень базових індикаторів і масштабуються від 0 до 100, де 100 – найвищий рівень.

Графік глобального середнього індексу продовольчої безпеки (GFSI) за 2018-2022 роки за методологією Economist Impact наведено на рис. 2.6. Згідно наведених даних спостерігається помірне зниження показника з 61,1 бали (2018 р.) у світі до мінімуму 60,45 (2020 р.), що може бути наслідком економічних та логістичних викликів, зокрема пандемії COVID-19. Починаючи з 2021 р., індекс зростає, досягаючи 62,2 бали у 2022 р., що свідчить про часткове відновлення глобальних продовольчих систем і покращення доступності та стабільності поставок. Загальна динаміка характеризується невеликими коливаннями без різких стрибків, що вказує на відносну стійкість світового продовольчого ринку, попри наявні глобальні кризи (дані 2022-2025 років станом на 2025 рік відсутні, але за прогнозами даний показник у 2022-2025 роках буде мати більш негативні значення, які пов'язані з війною в Україні).

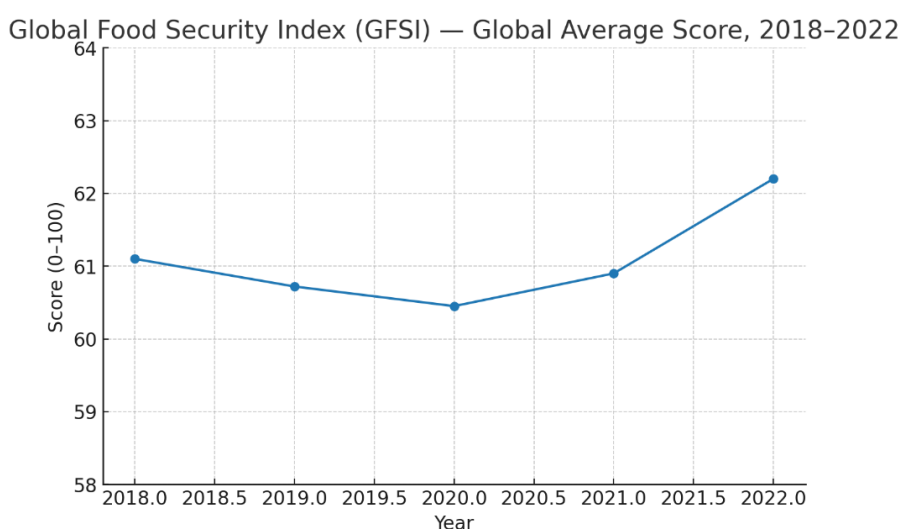


Рис. 2.6. Графік глобального середнього індексу продовольчої безпеки (GFSI) за 2018-2022 роки за методологією Economist Impact

Розроблено з використанням [95, 96, 152]

На рис. 2.7 побудовано графік який відображає динаміку загального індексу продовольчої безпеки для США, Китаю та України за період 2018-2022 років на основі методології яка включає комплексні показники, що характеризують доступність, наявність, якість і безпечність продуктів харчування, а також фактори природних ресурсів і стійкості продовольчих систем (див. додаток Д, табл. Д.1-Д.2, рис. Д.1-Д.2).

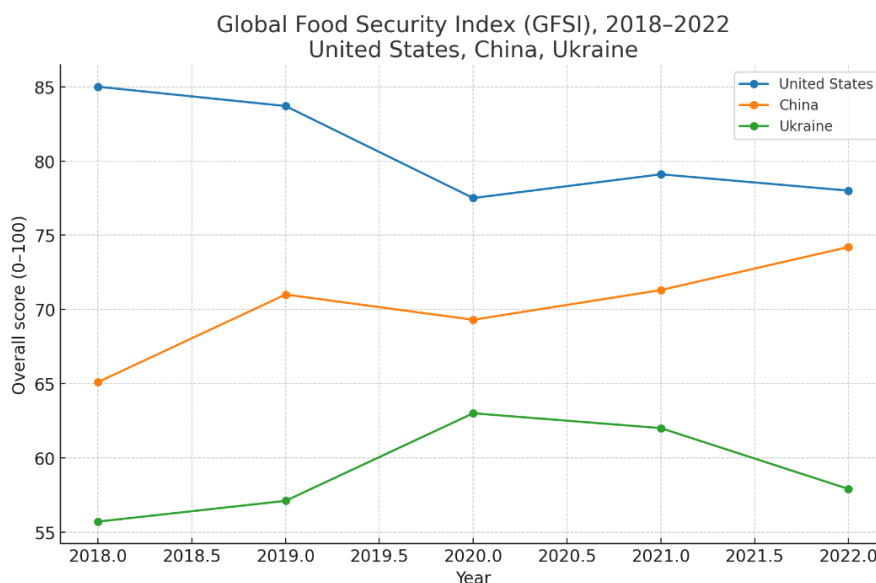


Рис. 2.7. Графік GFSI для США, Китаю та України за 2018-2022 р.

Розроблено з використанням [95, 96, 152]

Аналіз рис. 2.7. свідчить про наступне. США у 2018 році мали найвищий показник серед трьох країн – 85,0 бали, що свідчить про високий рівень продовольчої безпеки, обумовлений розвиненою аграрною інфраструктурою, високими доходами населення та ефективними механізмами регулювання продовольчого ринку. Проте у 2019-2020 роках відбулося зниження індексу (до 77,5 бали у 2020 р.), що можна пояснити наслідками глобальних економічних та логістичних потрясінь, зокрема пандемії COVID-19. У 2021-2022 роках показник частково стабілізувався, але залишився нижчим за рівень 2018 року (78,0 бали у 2022 р.).

Китай демонструє сталу позитивну тенденцію: з 65,1 бали у 2018 р. до 74,2 бали у 2022 р. Зростання індексу обумовлене модернізацією аграрного

виробництва, розширенням продовольчих запасів та розвитком внутрішнього ринку. Водночас темпи зростання могли стримуватися зовнішньоекономічними чинниками та внутрішніми структурними викликами.

Україна протягом 2018-2021 років мала помірний рівень продовольчої безпеки, із поступовим зростанням від 55,7 бали (2018 р.) до 63,0 бали (2020 р.) та незначним зниженням у 2021 році (62,0 бали). У 2022 році індекс різко знизився до 57,9 бала, що пов'язано насамперед із повномасштабною війною, порушенням ланцюгів постачання, втратою частини виробничих потужностей та зміною структури експорту.

Таким чином, рис. 2.7 наочно ілюструє, що за аналізований період:

- США залишаються лідером за рівнем продовольчої безпеки серед трьох країн, хоча мають тенденцію до зниження показників;
- Китай демонструє стійке зростання індексу;
- Україна стикається зі значними коливаннями, зумовленими як економічними, так і геополітичними факторами, з різким погіршенням ситуації у 2022 році.

Динаміка показників відображає як внутрішні політичні та економічні зміни, так і вплив глобальних кризових явищ на національні продовольчі системи.

Наведений вище аналіз міжнародних підходів до оцінки продовольчої безпеки свідчить про те, що на сьогодні у світі загалом сформувалася цілісна система показників, які використовуються для оцінки продовольчої безпеки, в основі якої лежать такі принципи управління ризиками продовольчої безпеки:

- доступність безпечного продовольства;
- наявність продовольства та можливостей забезпечення ним населення;
- якість і безпечність продуктів та сировини;
- використання природних ресурсів;
- здатність системи пристосовуватися до впливів національної та світової економік.

Особливо слід зазначити, що в міжнародній системі оцінки продовольчої безпеки у підрозділі «наявність» використовується показник рівня корупції, який є важливим критерієм для визначення рейтингу країни за рівнем продовольчої безпеки.

На нашу думку, міжнародна система оцінки ризиків продовольчої безпеки відрізняється від вітчизняної тим, що у вітчизняній системі головним показником вважається питома вага вітчизняної сільськогосподарської, рибної продукції та продовольства в загальному обсязі товарних ресурсів, тоді як західна система за основний показник бере частку споживання харчових продуктів у домашніх витратах.

У зв'язку з викладеним існує потреба у найближчій перспективі узгодити систему моніторингу продовольчої безпеки в Україні з методологією ФАО, щоб забезпечити можливість коректних порівняльних оцінок і визначення рівня захищеності країни.

2.2. Оцінка стану продовольчої безпеки України

Забезпечення продовольчої безпеки є одним із пріоритетів державної політики будь-якої країни та визначається рівнем продовольчої незалежності держави, фізичною й економічною доступністю якісних і безпечних харчових продуктів населенню країни в обсязі, необхідному для здорового та активного життя.

Продовольча безпека як держави загалом, так і окремого регіону зокрема, досягається шляхом забезпечення населення продуктами харчування (основними критеріями є їхня якість, різноманітність, безпечність, розподіл між верствами населення, фізична та економічна доступність), створення необхідних стратегічних запасів (формування стратегічних резервів продовольства та валютних ресурсів для ввезення на територію держави або регіону відсутніх продуктів харчування і сировини), забезпечення продовольчої

незалежності (стійке виробництво продовольства вітчизняними підприємствами, управління експортом та імпортом продовольства).

За даними Global Food Security Index 2022 (The Economist Group) Україна у 2022 році посіла 71-ше місце серед 113 країн світу з інтегральним показником 57,9 бала зі 100 можливих (див. п. 1.2 та додаток Д, рис. Д.1-Д.2) [96, 131]. Це свідчить про середній рівень продовольчої безпеки, з наявністю як сильних сторін, так і суттєвих проблемних аспектів, рис. 2.8 [153].

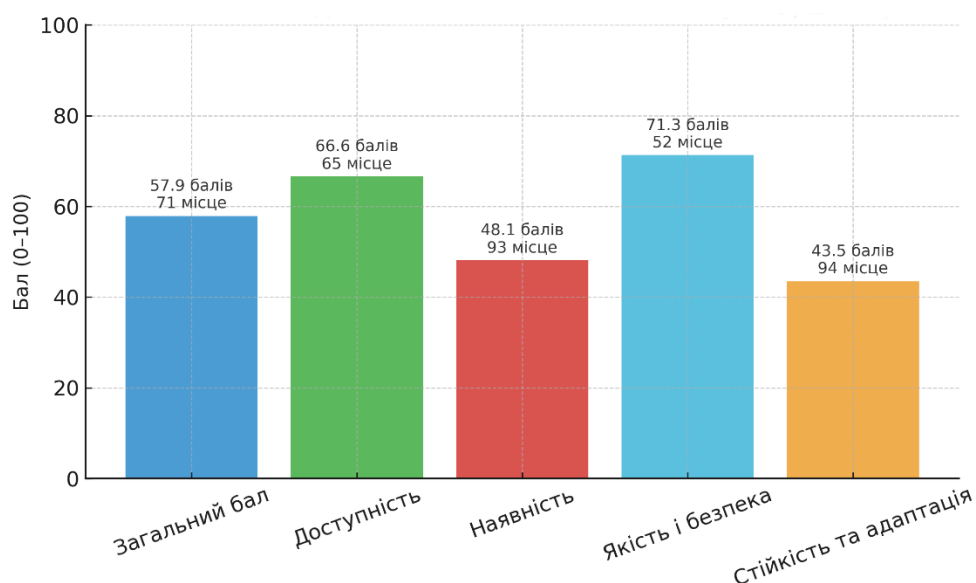


Рис. 2.8. Значення глобального індексу продовольчої безпеки України, 2022 рік

Розроблено з використанням [96, 131]

Аналіз компонентів індексу показує наступне:

- Доступність (Affordability) – 66,6 бали, 65-те місце. Україна займає середні позиції за економічною доступністю продовольства, що відображає співвідношення доходів населення до цін на харчові продукти, а також ефективність соціальних і продовольчих програм.
- Наявність (Availability) – 48,1 бали, 93-тє місце. Це один із найслабших компонентів індексу для України. Низький показник свідчить про значні ризики у сфері безперебійного забезпечення продуктами харчування, що

зумовлено воєнними діями, порушенням логістики, зниженням виробничих потужностей та впливом кліматичних факторів.

- Якість та безпека (Quality and Safety) – 71,3 бали, 52-ге місце. Україна демонструє відносно високі стандарти якості та безпечності харчових продуктів, що пов'язано з впровадженням санітарних і фітосанітарних норм, а також адаптацією законодавства до вимог ЄС.
- Стійкість та адаптація (Sustainability and Adaptation) – 43,5 бали, 94-те місце. Найнижчий показник серед усіх категорій. Він свідчить про обмежену здатність аграрного сектору та продовольчої системи України адаптуватися до довгострокових ризиків, зокрема кліматичних змін, деградації ґрунтів та зовнішньоекономічних шоків.

Додаткові соціально-демографічні показники, наведені в індексі, демонструють:

- рівень недоїдання – 2,8 %,
- затримку росту у дітей – 15,9 %,
- недостатню масу тіла у дітей – 4,1 %,
- поширеність ожиріння – 26,1 %,
- індекс людського розвитку (HDI) – 0,78 (категорія «вище середнього»).

У цілому, результати свідчать, що головними викликами для України у 2022 році залишалися забезпечення стабільної наявності продовольства та підвищення стійкості продовольчої системи, тоді як якість і безпечність продуктів та економічна доступність перебували на відносно вищому рівні. Це підкреслює необхідність комплексних заходів державної політики, спрямованих на модернізацію агропромислового комплексу, розвиток інфраструктури та підвищення адаптивності продовольчого сектору до кризових ситуацій та забезпечення стійкості вітчизняного виробництва.

Стійкість виробництва достатніх обсягів якісної продукції повністю залежить від ефективності фінансово-господарської діяльності підприємств

АПК, які у своєму виробництві використовують вітчизняну сировину та матеріально-технічну базу.

Механізм забезпечення продовольчої безпеки держави представлено на рис. 2.9. Дана схема відображає ідеальний сценарій реалізації діяльності підприємств агропромислового комплексу України з метою забезпечення повної продовольчої незалежності, у зв'язку з чим на схемі відсутній імпорт. Насправді ж роль імпорту у виробництві продовольства залишається помітною, зокрема імпорту окремих видів сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, а також сільськогосподарської сировини з інших країн. Необхідність такого імпорту зумовлена забезпеченням населення товарами, які не виробляються в Україні через кліматичні умови, сезонність виробництва або економічну доцільність, а також підтримкою стабільності продовольчих ринків у періоди неврожаю чи кризових ситуацій. Водночас пріоритетом залишається розвиток вітчизняного виробництва, підвищення його ефективності та конкурентоспроможності з метою поступового скорочення залежності від імпорту та зміцнення продовольчої безпеки країни.

На основі аналізу наукових праць вітчизняних дослідників виокремимо такі основні ризики, які загрожують стану продовольчої безпеки України у найближчому майбутньому [8, 20, 22]:

- відсутність вітчизняних аналогів імпортного обладнання харчової промисловості, що є причиною зниження темпів модернізації агропромислового комплексу (зусиллями вітчизняного машинобудування та приладобудування).
- збільшення частки посівних площ під технічні культури, що зменшує частку продовольчих культур, а також щорічне використання посівних площ зі стовідсотковою інтенсивністю (виснаження ґрунтів).
- недостатньо розвинена інфраструктура транспортування та зберігання харчової продукції.
- зростання цін на матеріально-технічне забезпечення.

- вплив макроекономічних факторів.
- зміна валютної кон'юнктури.
- епізоотичні ризики (вірусні захворювання сільськогосподарських тварин, у тому числі імпортованих).

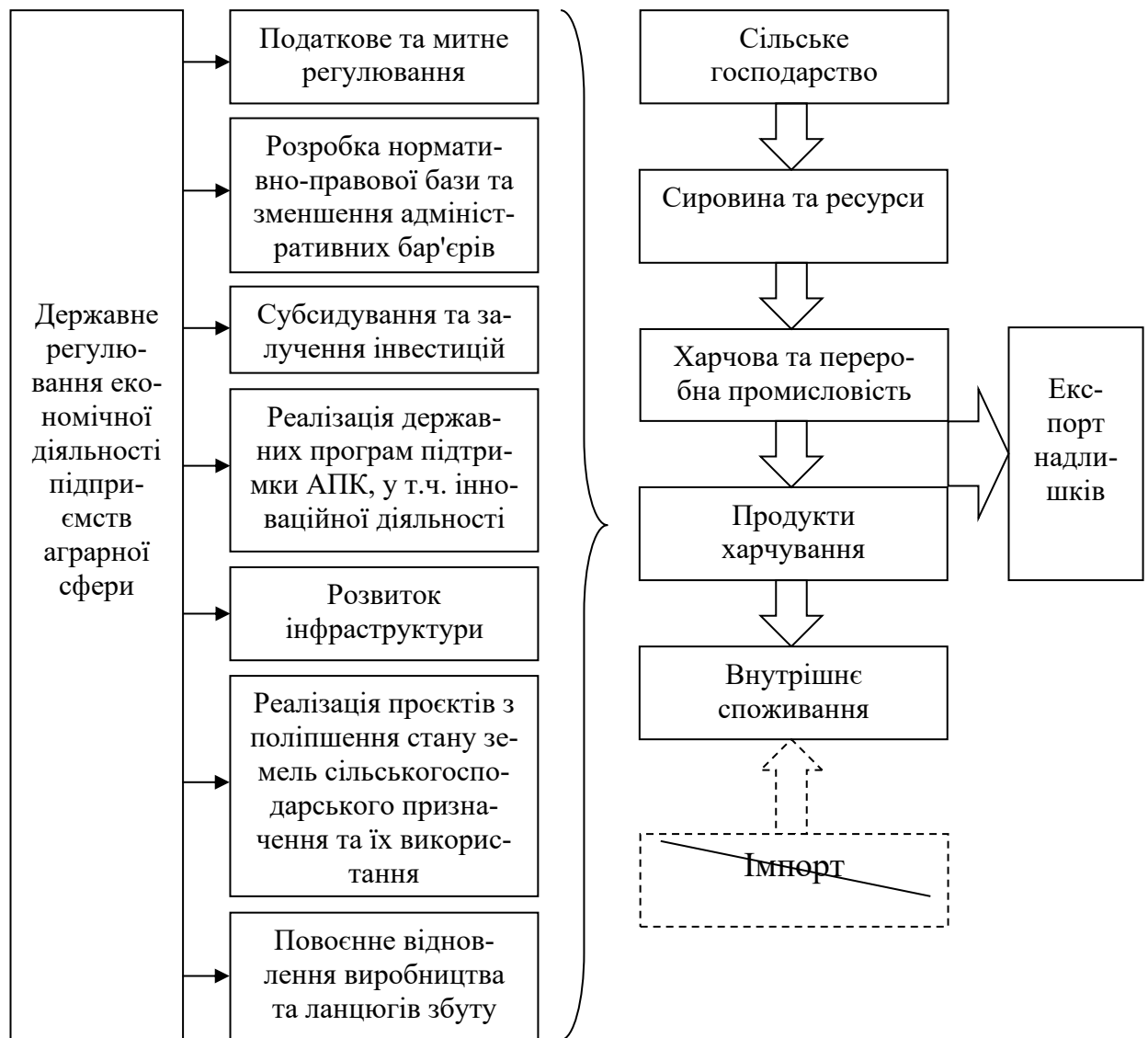


Рис. 2.9. Механізм ідеального сценарію забезпечення продовольчої безпеки держави

Власна розробка [153]

Основними загрозами продовольчої безпеки України є:

- геополітичні та економічні ризики, війна;
- політична ситуація;

- перевищення порогового рівня імпорту;
- диспропорція цін на продовольчому ринку;
- низька платоспроможність населення.

За наявності зазначених ризиків виникають загрози продовольчій безпеці, які в подальшому можуть призвести до недотримання порогових критеріїв її забезпечення.

З огляду на перелічені ризики, а також на той факт, що виробництво сільськогосподарських товарів, ресурсів і продуктів харчування силами підприємств аграрної сфери та харчової промисловості часто є нерентабельним, що негативно впливає на якість, економічну та фізичну доступність продовольства, ще раз підтверджується необхідність державної підтримки агропромислового комплексу країни шляхом реалізації заходів державного регулювання.

Також виокремлено ризики, що загрожують продовольчій безпеці країни та потребують особливої уваги, для усунення яких необхідно вжити низку заходів державного регулювання:

- низький рівень платоспроможності населення;
- недостатній рівень розвитку внутрішньої інфраструктури;
- низька інноваційна та інвестиційна активність;
- скорочення національних генетичних ресурсів;
- дефіцит кваліфікованих робітничих кадрів;
- диспропорція рівня життя населення в містах і сільській місцевості;
- штучні конкурентні переваги іноземної продукції.

Окрім довгострокових факторів, що можуть впливати на продовольчу безпеку, існують і короткострокові ризики, до яких можна віднести тимчасове розходження у динаміці змін роздрібних продовольчих цін та доходів населення.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) є ключовим інтегральним показником, що відображає загальний обсяг вироблених у країні товарів і послуг та слугує базовим індикатором економічної стійкості держави [154]. Його

динаміка дає змогу оцінити здатність економіки протистояти внутрішнім і зовнішнім шокам, забезпечувати належний рівень доходів населення та підтримувати інвестиційну активність (див. рис. 2.10) [153]. Для оцінки стану продовольчої безпеки ВВП має особливе значення, оскільки рівень економічного розвитку безпосередньо впливає на платоспроможність населення, обсяги фінансування аграрного сектору, модернізацію виробничих потужностей та здатність держави підтримувати стабільне постачання продуктів харчування.

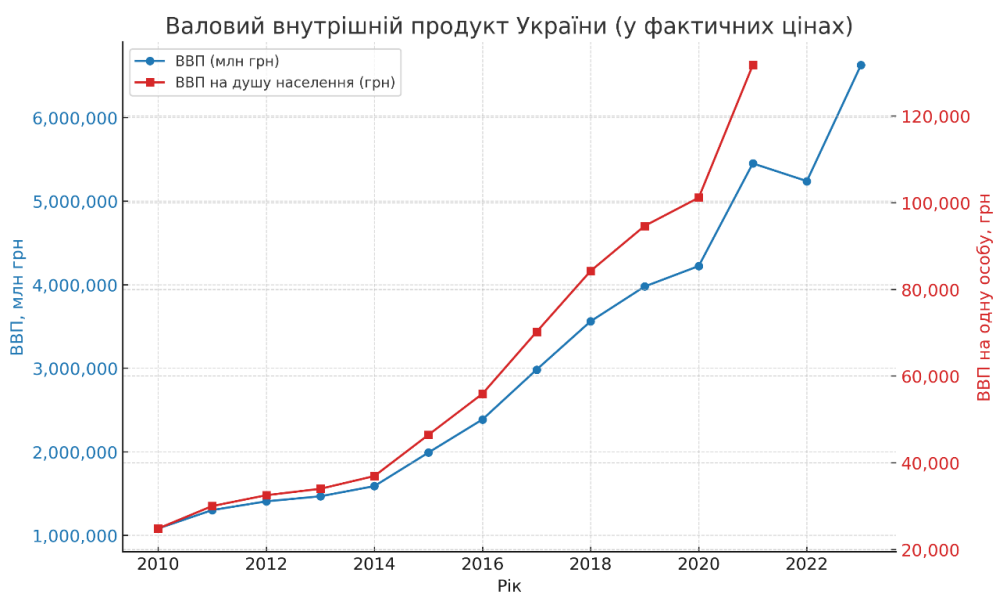


Рис. 2.10. Валовий внутрішній продукт України

За даними [132, 155]

Графік динаміки валового внутрішнього продукту України у фактичних цінах за 2010-2023 рр. відображає стійке зростання макроекономічних показників у довгостроковій перспективі з окремими періодами уповільнення та спаду, що корелюють із кризовими явищами в економіці та соціально-політичними потрясіннями. Сукупний обсяг ВВП зріс із 1,08 трлн грн у 2010 р. до 6,63 трлн грн у 2023 р., що зумовлено як реальним економічним зростанням у окремі періоди, так і впливом інфляційного чинника. Показник ВВП на душу населення демонструє аналогічну позитивну динаміку, зростаючи від 24,8 тис. грн у 2010 р. до понад 131,7 тис. грн у 2021 р., хоча дані за 2022-2023 рр. не повні через вплив війни. У 2022 р. спостерігається зниження загального ВВП

на тлі повномасштабної збройної агресії, що супроводжувалося падінням обсягів виробництва, скороченням експорту та руйнуванням інфраструктури, однак у 2023 р. зафіксовано часткове відновлення, що свідчить про адаптивність економіки до кризових умов. Загалом, динаміка графіка підкреслює важливість зміцнення економічної стійкості, диверсифікації виробництва та підтримки інвестиційного клімату як ключових факторів макрофінансової стабільності України.

Хоча номінальні значення ВВП зростають, але темпи його реального приросту демонструють значні коливання, відображаючи чутливість економіки до кризових факторів (див. рис. 2.11) [153].



Рис. 2.11. Темпи приросту (зниження) ВВП України до попереднього року
За даними [132, 155]

Позитивна динаміка спостерігалася у 2000 р. (5,9 %), 2010 р. (4,1 %), 2019 р. (3,2 %) та 2021 р. (3,4 %), що свідчило про періоди економічного відновлення. Водночас у кризові роки зафіксовано глибокі спади: -9,8 % у 2015 р. на тлі військової агресії та економічної дестабілізації, -3,8 % у 2020 р. внаслідок пандемії COVID-19 та особливо різке падіння на -28,8 % у 2022 р. через повномасштабну війну, що підкреслює високу вразливість макроекономічної системи України.

Згідно з низкою вітчизняних дослідників, основною ресурсною базою продовольчої безпеки, а особливо продовольчої незалежності, є сільське господарство, і для оцінки їхнього рівня необхідно враховувати особливості агрокліматичного потенціалу регіонів та чинники продовольчого забезпечення.

Слід підкреслити, що базою формування дієвої системи продовольчої безпеки виступає розвиток аграрного та сільськогосподарського виробництва. Для подальшого зростання аграрної сфери важливим є раціональне використання земельних ресурсів, загальна площа землі в Україні складає 60354,9 тис. га (див. рис. 2.12).



Рис. 2.12. Структура земель України, 2020 р.

За даними [155]

Обсяг використання посівних площ сільськогосподарських культур в Україні наведено у додатку Ж, табл. Ж.1, а динаміку використання посівних площ основних сільськогосподарських культур наведено на рис. 2.13.

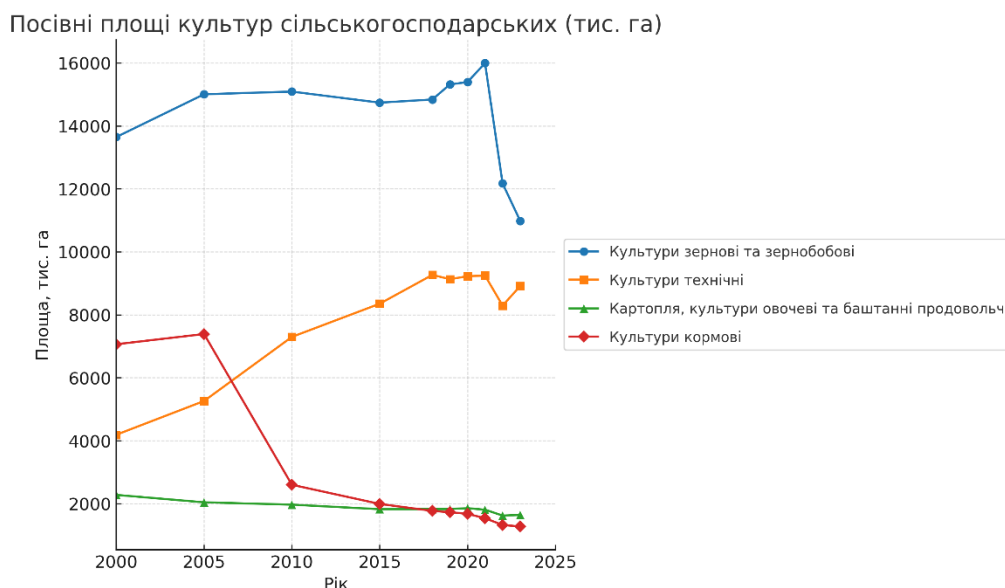


Рис. 2.13. Посівні площі сільськогосподарських культур

За даними [155]

Згідно рис. 2.13 спостерігається збереження домінування зернових та зернобобових культур у структурі аграрного виробництва, що забезпечує базову продовольчу незалежність країни та експортний потенціал, хоча з 2022 року початку повномасштабної війни відбулось зменшення площ на 20%. Технічні культури демонструють стійке зростання у 2000-2018 рр., що свідчить про диверсифікацію аграрного виробництва та орієнтацію на ринкову кон'юнктуру. Натомість площі під картоплею, овочами та баштаними продовольчими культурами мають тенденцію до поступового скорочення, що може зумовлювати зростання імпортозалежності у відповідних сегментах. Найбільш різке падіння спостерігається у групі кормових культур після 2010 р., що потенційно впливає на стабільність тваринницького виробництва і, відповідно, на внутрішнє забезпечення білковими продуктами харчування. Така трансформація структури посівів потребує зваженої аграрної політики для підтримання оптимального балансу між експортною орієнтацією та внутрішніми потребами продовольчої безпеки.

Аналіз рівня виробництва сільськогосподарських культур в Україні (див. додаток Ж, табл. Ж2 та рис. 2.14) у 2000-2023 рр. демонструє як

довгострокові тенденції розвитку аграрного сектору, так і різкі коливання, пов'язані з повномасштабною війною після 2022 року

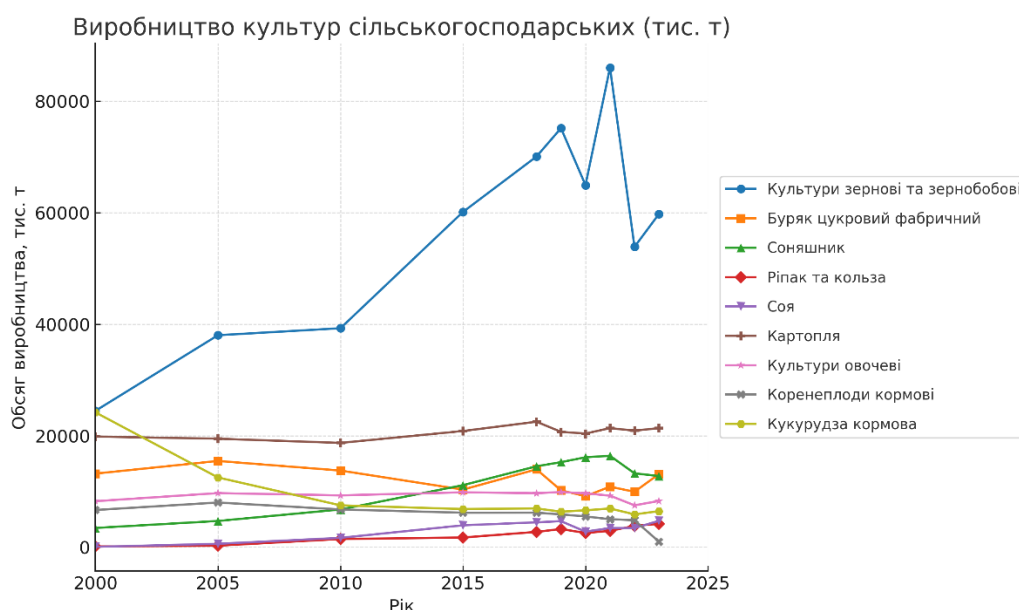


Рис. 2.14. Виробництво сільськогосподарських культур у 2000-2023 р.

За даними [155]

Згідно рис. 2.14 найбільший спад спостерігається у виробництві зернових та зернобобових культур, які є ключовими для забезпечення продовольчої безпеки як України, так і міжнародних ринків, де країна виступає одним із провідних експортерів. Значне скорочення обсягів виробництва коренеплодів кормових і кормової кукурудзи створює ризики для стабільності тваринницької галузі та внутрішнього забезпечення білковими продуктами. Водночас виробництво картоплі та овочів зберігає відносну стабільність, що є критично важливим для продовольчого самозабезпечення населення. Падіння у більшості сегментів після 2022 року відображає наслідки втрати частини посівних площ, логістичних обмежень, знищення інфраструктури та окупації територій, що потребує цілеспрямованих державних і міжнародних заходів для відновлення аграрного виробництва та зміцнення продовольчої безпеки в умовах війни.

Валова продукція сільського господарства – це загальна вартість усієї продукції, виготовленої у сферах рослинництва та тваринництва за певний проміжок часу, зазвичай протягом року. Даний показник характеризує сумарний обсяг виробництва в аграрному секторі та слугує інструментом оцінювання його економічної ефективності [156]. У табл. 2.4 представлено динаміку змін обсягів виробництва валової продукції сільського господарства України у порівнянних цінах 2012 року [153].

Таблиця 2.4

Обсяг виробництва валової продукції сільського господарства
(у порівнянних цінах 2012 р., млрд. грн.) в Україні

Роки	Всі категорії господарств			У тому числі:						Відхилення до 2012 р.	
				сільськогосподарські підприємства			господарства населення				
	валова про-дук-ція	з неї:		валова про-дук-ція	з неї:		валова про-дук-ція	з неї:			
		рос-лин-ниц-тва	тва-рин-ниц-тва		рос-лин-ниц-тва	тва-рин-ниц-тва		рос-лин-ниц-тва	тва-рин-ниц-тва		
2012	216,6	145,8	70,7	110,1	80,5	29,6	106,5	65,4	41,1	+/-	%
2013	246,1	172,1	74,0	133,7	101,2	32,4	112,4	70,8	41,6	29,5	13,6
2014	251,4	177,7	73,7	139,1	105,5	33,5	112,4	72,2	40,2	34,8	16,1
2015	239,5	168,4	71,0	131,9	99,58	32,3	107,5	68,8	38,7	22,9	10,6
2016	254,6	185,0	69,6	145,1	113,4	31,7	109,5	71,6	37,9	38	17,5
2017	265,0	193,5	71,5	150,0	117,0	33,0	115,0	76,5	38,5	48,4	22,4
2018	270,2	200,0	70,2	155,3	120,8	34,5	114,9	79,2	35,7	53,6	24,8
2019	280,3	210,1	70,2	160,0	125,0	35,0	120,3	85,1	35,2	63,7	29,4
2020	285,0	215,0	70,0	165,0	130,0	35,0	120,0	85,0	35,0	68,4	31,6
2021	290,0	220,0	70,0	170,0	135,0	35,0	120,0	85,0	35,0	73,4	33,9
2022	275,0	205,0	70,0	160,0	125,0	35,0	115,0	80,0	35,0	58,4	27,0
2023	280,0	210,0	70,0	165,0	130,0	35,0	115,0	80,0	35,0	63,4	29,2

За даними [132]

Аналіз наведених у табл. 2.4 даних про обсяг виробництва валової продукції сільського господарства України у порівнянних цінах 2012 року з позиції забезпечення продовольчої безпеки свідчить про такі тенденції:

- у 2012-2019 роках аграрний сектор демонстрував стабільне зростання валової продукції, що сприяло підвищенню рівня самозабезпечення продовольством. Зростання обсягів виробництва дозволяло покривати внутрішні

потреби та формувати експортний потенціал, зменшуючи залежність від імпорту;

- після досягнення максимальних обсягів у 2021 році (290,0 млрд грн) у 2022 році відбулося різке скорочення виробництва на 5,2 %, що зменшило буфер продовольчої безпеки країни. Це падіння пов'язане з війною, втратою частини виробничих потужностей, ускладненням логістики та зменшенням обсягів виробництва в окремих регіонах;
- домінування рослинництва (70-73 % у структурі виробництва) створює сприятливі умови для забезпечення зернової безпеки, але знижує гнучкість у випадку криз у тваринницькій галузі. Водночас господарства населення, які виробляють значну частку продукції тваринництва, відіграють важливу роль у збереженні продовольчого різноманіття та доступності м'ясо-молочних продуктів для населення;
- часткове відновлення обсягів у 2023 році (280,0 млрд грн) свідчить про адаптаційний потенціал аграрного сектору. Проте для стійкого зміцнення продовольчої безпеки потрібне подальше відновлення виробничих потужностей, інвестиції у тваринництво та розвиток систем зберігання й переробки продукції.

Основним критерієм результативності сільськогосподарського виробництва виступає урожайність. Під урожайністю розуміють середній обсяг продукції, отриманий із одиниці посівної площі (зазвичай у центнерах або тоннах з гектара) [157, 158]. Цей показник є важливим індикатором стану аграрного сектору та рівня продовольчої безпеки. Він дозволяє оцінити ефективність аграрної діяльності, формувати стратегії розвитку, забезпечувати прибутковість виробництва та враховувати вплив кліматичних і ринкових змін.

На рис. 2.15 представлено графік динаміки урожайності сільськогосподарських культур в Україні, побудований на основі додатку Ж, табл. Ж.3.

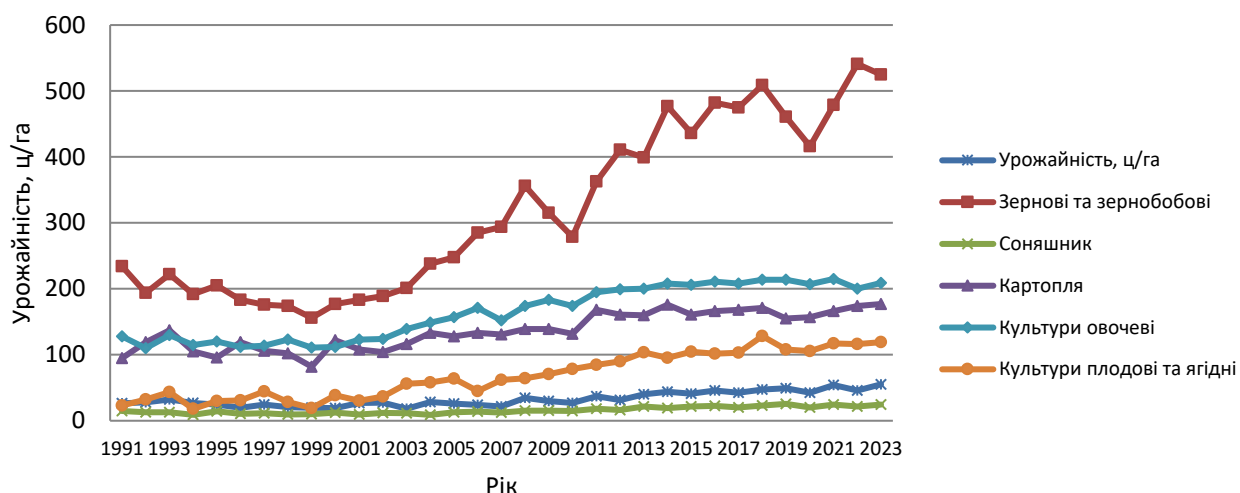


Рис. 2.15. Урожайність сільськогосподарських культур в Україні

За даними [132]

За даними рис. 2.15 можна зробити такі висновки:

- Загальна урожайність. Урожайність сільськогосподарських культур має стійку тенденцію до зростання, особливо після 2000 року. Найвищих показників досягнуто у 2021 році (53,9 ц/га) та 2023 році (55,2 ц/га), що є результатом застосування сучасних технологій, мінеральних добрив і вдосконалення агротехнічних прийомів.
- Зернові та зернобобові. Урожайність збільшилася з 234 ц/га у 1991 році до максимальних 541 ц/га у 2022 році, що пояснюється впровадженням високопродуктивних сортів та оптимізацією технологічних процесів.
- Соняшник. Урожайність поступово підвищувалася з 14,6 ц/га у 1991 році до 24,5 ц/га у 2023 році. Це зростання обумовлене зростаючим попитом на олійні культури та удосконаленням технологій вирощування.
- Картопля. Урожайність залишається відносно стабільною, коливаючись у межах 95-177 ц/га. Підвищення у 2023 році (177 ц/га) свідчить про покращення ефективності вирощування.
- Овочеві культури. Урожайність має стійку позитивну динаміку, досягнувши 209 ц/га у 2023 році, що відображає активне використання тепличних технологій і систем зрошення.

- Плодові та ягідні культури. Демонструють найбільш інтенсивне зростання: з 23,0 ц/га у 1991 році до рекордних 128,4 ц/га у 2018 році, що зумовлено впровадженням інтенсивних технологій садівництва.

Тваринництво також є ключовою складовою аграрного виробництва та важливим чинником забезпечення продовольчої безпеки держави. Динаміка поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз, коней та птиці відображає як історичні тенденції розвитку галузі, так і сучасні виклики, пов'язані зі зниженням обсягів виробництва окремих видів продукції (див. додаток Ж, табл. Ж.4 та рис. 2.16). Аналіз цих показників дозволяє оцінити рівень забезпеченості населення тваринницькою продукцією та визначити напрями для зміцнення продовольчої незалежності України.



Рис. 2.16. Кількість сільськогосподарських тварин в Україні, 1915–2023 р.
За даними [155]

Динаміка поголів'я основних видів сільськогосподарських тварин є важливим індикатором потенціалу забезпечення продовольчої безпеки держави. З рис. 2.16 можна зазначити наступне:

- Велика рогата худоба та корови. Починаючи з 1990-х років, спостерігається різке скорочення поголів'я, що безпосередньо впливає на виробництво молока й м'яса. Якщо у 1980–1990-х роках Україна мала понад 24–26

млн голів ВРХ, то у 2023 році їх залишилося лише близько 2,1 млн, з них корів – 1,2 млн. Така тенденція свідчить про зниження власних можливостей країни у сфері виробництва тваринницької продукції, що посилює залежність від імпорту та загрожує продовольчій безпеці.

- Свилярство. Поголів'я свиней досягало піку у 1980-х (понад 20 млн), однак у 2023 році становить близько 5 млн голів. Це падіння більш ніж у чотири рази зменшує можливості забезпечення населення м'ясними продуктами та призводить до нестабільності на ринку.
- Вівці та кози. Поголів'я скоротилося з понад 9-10 млн у середині ХХ століття до менше ніж 1 млн у 2023 році. Це свідчить про втрату традиційної складової тваринництва, що обмежує різноманітність продовольчого кошика.
- Конярство. Кількість коней зменшилася майже у 40 разів за досліджуваний період (з понад 6 млн у 1915 році до лише 145 тис. у 2023 році). Хоча коні втратили значення як виробничий ресурс, це скорочення відображає загальне звуження біорізноманіття у тваринництві.
- Птиця. На відміну від інших галузей, птахівництво демонструє відносну стабільність та навіть зростання у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. У 2023 році поголів'я птиці перевищує 180 млн, що робить його ключовим стабілізуючим фактором у забезпеченні населення білковими продуктами.

Негативні динаміка зменшення кількості сільськогосподарських тварин призвела до зменшення валової продукції даної галузі (див. додаток Ж, таблиця Ж.5 та рис. 2.17). Динаміка виробництва м'яса, молока, яєць та вовни відображає як історичні тенденції розвитку галузі, так і сучасні виклики, пов'язані зі зниженням обсягів виробництва та структурними змінами у сільському господарстві.

Аналіз графіка виробництва продукції тваринництва в Україні (1940-2023 рр.) з позиції продовольчої безпеки свідчить:

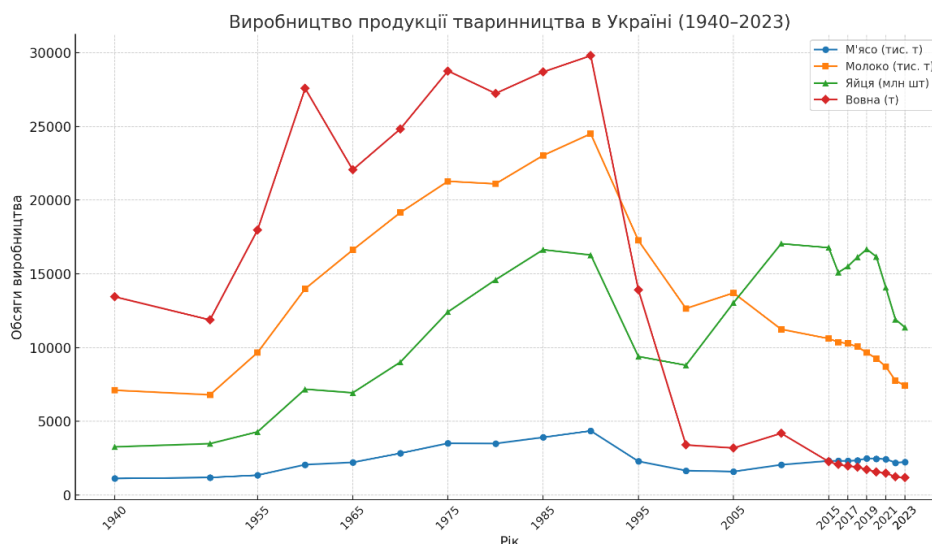


Рис. 2.17. Виробництво продукції тваринництва в Україні, 1940-2023 р.

За даними [155]

- М'ясо. Виробництво демонструвало стабільне зростання до початку 1990-х років (понад 4,3 млн т у 1990 р.), після чого різко скоротилося більш ніж удвічі й залишається на рівні 2,2-2,5 млн т у 2020-х. Це зменшення суттєво обмежує можливості внутрішнього забезпечення населення білковими продуктами.
- Молоко. Найвищі обсяги виробництва зафіксовані у 1990 р. (24,5 млн т). Нині ж обсяги впали до 7,4 млн т у 2023 р., що є найнижчим показником за досліджуваний період. Така динаміка ставить під загрозу самозабезпечення молочною продукцією та посилює залежність від імпорту.
- Яйця. Виробництво яєць зростало до середини 2010-х (понад 17 млрд шт.), однак після 2015 р. спостерігається тенденція до зниження. У 2023 р. вироблено 11,4 млрд шт., що нижче рівня початку 2000-х, але галузь залишається одним із найбільш стійких сегментів у продовольчій системі.
- Вовна. Виробництво вовни різко скоротилося після 1990-х років (з майже 30 тис. т до 1,2 тис. т у 2023 р.). Хоча цей показник менш критичний для продовольчої безпеки, він свідчить про занепад вівчарства як галузі.

Аналіз продуктивності сільськогосподарських тварин (див. додаток Ж, табл. Ж.6) свідчить, що у підприємствах продуктивність корів зросла майже в

п'ять разів (з 1588 кг у 2000 р. до 7568 кг у 2023 р.), що свідчить про активне впровадження сучасних технологій годівлі та селекційної роботи. Натомість у господарствах населення рівень надоїв залишився майже стабільним (близько 4500-4600 кг), що демонструє обмеженість ресурсів та технологій. Це вказує на концентрацію високоефективного виробництва молока у великих підприємствах, які формують основу молочної безпеки держави.

Настриг вовни у підприємствах різко знизився (з 2,4 кг у 2000 р. до 1,2 кг у 2023 р.), що свідчить про занепад промислового вівчарства. Водночас у господарствах населення рівень настригу зберігається відносно стабільним (3,0-3,3 кг), однак цей сегмент є маломасштабним і не може суттєво впливати на продовольчу безпеку.

В системі формування продовольчої безпеки держави вагоме місце займає і стан добування водних біоресурсів (див. додаток Ж, табл. Ж.7). Аналіз даної інформації свідчить, що у 2000 році в Україні було виловлено понад 350 тис. т водних біоресурсів, з яких майже весь обсяг становила риба (346,7 тис. т). У наступні десятиліття спостерігається різке падіння: до 2010 року вилов скоротився майже удвічі, а після 2015 року – у чотири рази. Мінімальні показники зафіксовані у 2022 році (31,6 тис. т біоресурсів, з них 22,5 тис. т риби), що пов'язано з воєнними діями, втратою доступу до частини акваторій та кризою у галузі. У 2023 році зафіксовано незначне відновлення (35,5 тис. т біоресурсів, з них 23,5 тис. т риби), однак показники залишаються у десять разів нижчими від рівня початку 2000-х.

З позиції продовольчої безпеки важливим індикатором розвитку аграрного сектору виступає чистий прибуток, адже саме він відображає фінансову стійкість підприємств та їхню здатність забезпечувати безперервне виробництво продовольства. Чистий прибуток розраховується як різниця між прибутком (збитком) до оподаткування та сумою податку на прибуток [159]. На рис. 2.16 за даними додатку Ж, табл. Ж.8 наведено ключові фінансово-економічні показники діяльності підприємств аграрного сектору України, що мають безпосередній вплив на продовольчу безпеку країни [153].

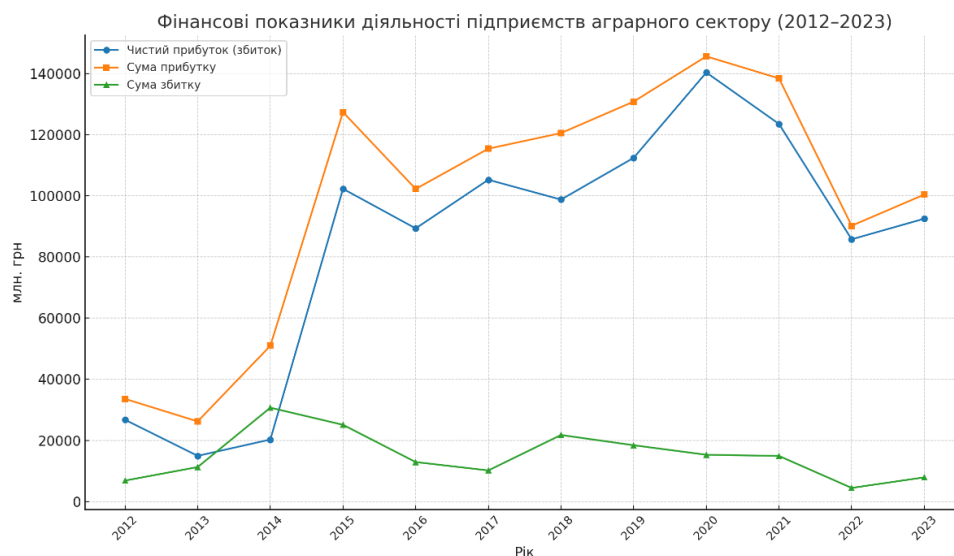


Рис. 2.18. Фінансові показники діяльності підприємств аграрного сектору України, 2012-2023 р.

За даними [155]

Графік 2.18 свідчить про загальну тенденцію зростання фінансових результатів підприємств аграрного сектору України у 2012-2023 рр., що має безпосереднє значення для продовольчої безпеки держави. Чистий прибуток після різкого піднесення у 2015-2020 рр. дещо скоротився у 2021-2023 рр., проте залишився на високому рівні. Показники суми прибутків суттєво перевищують збитки, а частка прибуткових підприємств у більшості років перевищує 85-90 %. Це свідчить про фінансову стійкість аграрного сектору, його здатність забезпечувати стабільне виробництво продовольства та формувати економічні ресурси для адаптації до ринкових і кліматичних викликів, що є критично важливим для гарантування продовольчої безпеки України. Продовольча безпека України формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, що відображається у стані сільського господарства, динаміці виробництва основних продуктів, стійкості аграрного сектору до кризових явищ і здатності забезпечувати населення необхідними ресурсами. Аналіз ключових показників (див. табл. 2.5) дає змогу визначити сильні й слабкі сторони продовольчої системи та виробити рекомендації щодо її покращення.

Таблиця 2.5

Стан продовольчої безпеки України та рекомендації щодо його покращення

№	Сильні сторони	Слабкі сторони	Рекомендації
1	Відносно високі показники якості та безпечності продуктів; економічна доступність	Низька наявність продуктів; слабка стійкість продовольчої системи	Зміцнення внутрішнього виробництва, формування стратегічних резервів
2	Геостратегічне значення аграрного сектору; експортний потенціал	Війна, залежність від імпорту, деградація ґрунтів, диспропорції на ринку	Відновлення інфраструктури, інвестиції в агротехнології, підготовка кадрів
3	Наявність програм підтримки АПК	Висока імпортозалежність; недостатня модернізація	Скорочення імпорту, стимулювання інновацій, розвиток логістики
4	Зростання ВВП у сприятливі періоди підтримувало розвиток АПК	Сильна залежність від макроекономічних коливань	Узгодження економічної та аграрної політики, стабілізація інвестиційного клімату
5	Потенціал швидкого відновлення після криз	Падіння ВВП у 2015, 2020 та 2022 рр. зумовило втрату площ і виробництва	Державна підтримка у воєнний час, збереження посівів і тваринництва
6	Домінування зернових гарантує експорт і валютні надходження	Дефіцит овочевих і кормових культур, зростання імпортозалежності	Диверсифікація посівів, розвиток переробки та зберігання
7	Сільське господарство – ключ до продовольчої безпеки	Висока чутливість до кризових явищ	Мінімізація ризиків шляхом страхової підтримки та стабілізаційних фондів
8	Зростання урожайності зернових, соняшнику та овочів	Стабільність лише картоплі; зниження у деяких культурах у кризові роки	Інвестиції в інтенсивні технології садівництва та овочівництва
9	Птахівництво – найбільш стійка галузь	Значне скорочення поголів'я ВРХ, свиней та овець	Відновлення тваринництва, підтримка племінної бази
10	Стабільність виробництва яєць	Скорочення виробництва м'яса та молока; занепад вівчарства	Програми підтримки білкової продукції, стимулювання молочного сектору
11	Висока продуктивність молочного скотарства у підприємствах	Технологічний розрив між підприємствами та господарствами населення	Технологічна модернізація малих господарств, кооперація
12	Потенціал розвитку аквакультури	Скорочення вилову риби у 10 разів; критично низькі обсяги	Розвиток рибництва, підтримка відновлення водних угідь
13	Висока частка прибуткових агропідприємств (>85%)	Залежність від зовнішніх ринків і криз	Зміцнення внутрішнього ринку, підтримка фермерів

Власна розробка [153]

Україна має значний аграрний потенціал, проте його реалізація стримується кризовими явищами, війною та структурними дисбалансами. Сильні сторони – висока продуктивність окремих галузей, експортний потенціал та економічна доступність продуктів. Водночас слабкі сторони – скорочення поголів'я худоби, низька стійкість продовольчої системи, імпортозалежність і падіння рибної галузі. Рекомендації зосереджуються на модернізації виробництва, диверсифікації, розвитку інфраструктури та підтримці внутрішнього виробника для підвищення стійкості продовольчої безпеки.

2.3. Стан фізичної доступності продовольства для населення України

Дослідження рівня продовольчої безпеки в Україні доцільно здійснювати з урахуванням наведеної методики та з використанням системи відповідних індикаторів. До ключових показників, що характеризують стан продовольчої безпеки, належать індикатори доступності та достатності продовольства, обсягів виробництва, а також рівня експортної та імпоротної залежності за основними групами харчових продуктів.

Оцінювання доступності продовольства може проводитися шляхом аналізу динаміки заробітної плати та визначення частки витрат на харчові продукти у загальній структурі витрат домогосподарств. Важливою передумовою забезпечення доступності є здатність населення до самозабезпечення продовольством. У цьому контексті розглянемо структуру доходів населення України (див. рис. 2.19 за даними додатку К, табл. К.1) [160].

За період 2005-2022 рр. загальний обсяг доходів населення зріс з 381,4 млрд грн до 5 257,1 млрд грн, що у понад 13 разів перевищує базовий рівень. Подібну динаміку демонструють витрати та заощадження, зберігаючи макроекономічний баланс між надходженнями та використанням ресурсів. Основним джерелом доходів залишалася заробітна плата, частка якої становила 42-

47 % упродовж усього періоду. У 2022 р. її обсяг сягнув 2 672,0 млрд грн, що у 16,6 раза більше, ніж у 2005 р. Таке зростання відображає підвищення номінальної оплати праці, часткову легалізацію трудових відносин та збільшення продуктивності.

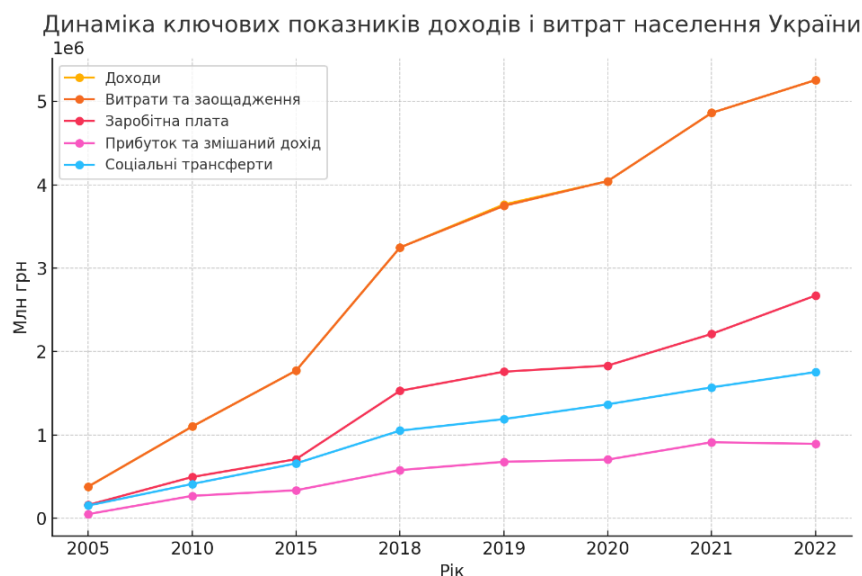


Рис. 2.19. Динаміка ключових показників доходів і витрат населення України
За даними [155]

Динаміка доходів населення України у 2005-2022 рр. характеризується інтенсивним номінальним зростанням за стабільної структури, з переважанням заробітної плати та соціальних трансфертів. Проте коливання реальних доходів і доходів від власності свідчать про вразливість фінансового стану домогосподарств до зовнішніх шоків та структурних дисбалансів економіки.

Аналіз даної інформації свідчить, що за 2018-2022 рр. сукупні доходи населення зросли приблизно на 62% (з ~3,25 трлн до ~5,26 трлн грн). За той самий період кумулятивна інфляція (грудень-до-грудня: 2019=2022) становить близько +52% ($\approx 1.041 \times 1.050 \times 1.100 \times 1.266$), тож чисте реальне зростання сукупних доходів за чотири роки є помірним ($\sim +6\%$). Іншими словами, номінальні прирости переважно «з'їдались» цінами, особливо в 2022 році, коли річний індекс інфляції підскочив до $\sim 126,6\%$.

У підсумку за 2018-2022 рр.: реальний приріст доходів – дуже скромний, а отже, стійких позитивних змін добробуту у середньострокі важко констатувати; радше йдеться про часткове відновлення до 2021 р. і значне просідання у 2022 р. (з ознаками потенційної стабілізації лише за умови подальшого сповільнення інфляції та відновлення економічної активності).

Варто зазначити, для об'єктивної оцінки даної інформації потрібно врахувати і індекс інфляції в Україні за цей період [161].

Порівняльний аналіз динаміки річного зростання середньомісячної заробітної плати штатних працівників із рівнем інфляції за 2010-2023 рр. (див. рис. 2.20 за даними додатку К, табл. К.2) свідчить про нерівномірність темпів зміни доходів та купівельної спроможності. У середньому впродовж досліджуваного періоду приріст заробітної плати (номінальної) переважав індекс споживчих цін (ІСЦ), що формувало позитивний тренд реальних доходів населення. Це особливо помітно у періоди економічного відновлення (2018-2019, 2021 рр.), коли річне зростання зарплат становило 10-15 %, а інфляція залишалась на рівні 4-11 %, забезпечуючи підвищення купівельної спроможності.



Рис. 2.20. Динаміка зростання номінальної зарплати та інфляції в Україні, 2010-2022 р.

За даними [155, 161]

Разом із тим, у кризові роки відбувалося зворотнє: у 2015 р., на тлі інфляційного сплеску 143,3 %, ріст номінальних зарплат не компенсував знецінення грошей, що призвело до значного падіння реальної заробітної плати. Аналогічна ситуація повторилася у 2022 р., коли річне зростання зарплат становило 5,9 %, тоді як інфляція сягнула 26,6 %. Це призвело до зниження купівельної спроможності та реальних доходів, особливо в умовах війни та скорочення економічної активності.

Аналіз показує (див. табл. 2.6), що динаміка реальної заробітної плати в Україні є нестабільною та чутливою до макроекономічних умов. Упродовж 1995-2021 рр. номінальні зарплати зростали щороку, причому в окремі періоди темпи приросту перевищували 120 % (1995, 2005, 2015, 2018, 2021 рр.). Однак з урахуванням інфляції (показник реальної заробітної плати) ситуація була значно менш однозначною. Наприклад, у 2015 р. реальна зарплата знизилася до 90,1 %, що свідчить про суттєве падіння купівельної спроможності.

Таблиця 2.6

Середньомісячна номінальна та реальна заробітна
плата штатних працівників (грн)

Рік	Номінальна заробітна плата, грн	Відсотків до відповідного періоду попереднього року - номінальна заробітна плата	Відсотків до відповідного періоду попереднього року - реальна заробітна плата
1995	73	514.2	110.6
2000	230	129.6	99.1
2005	806	136.7	120.3
2010	2239	120.0	110.2
2015	4195	120.5	90.1
2018	8865	124.8	112.5
2019	10497	118.4	109.8
2020	11591	110.4	106.4
2021	14014	120.9	111.3
2022	14847	105.9	...
2023	17442	117.5	...

За даними [155]

Позитивна динаміка реальної зарплати спостерігалася в роки економічного зростання та відносної цінової стабільності (2005 р. – 120,3 %, 2018 р. –

112,5 %, 2021 р. – 111,3 %). Натомість у кризові роки, при високій інфляції, темпи зростання реальної зарплати були нижчими за 100 % (2000 р. – 99,1 %, 2015 р. – 90,1 %). З 2022 р. дані щодо реальної зарплати офіційно не наведені, однак за наявних інфляційних тенденцій можна припустити, що зростання номінальних доходів не компенсувало повністю зростання цін, що обмежувало рівень добробуту населення.

Таким чином, зростання номінальних зарплат не завжди відображає реальне поліпшення матеріального становища працівників – ключовим чинником залишається динаміка інфляції, яка прямо впливає на купівельну спроможність.

Отримані результати підтверджують, що стійке підвищення добробуту можливе лише за умови випереджального зростання зарплат порівняно з інфляційними процесами. Водночас висока волатильність інфляції в Україні робить реальні доходи чутливими до макроекономічних та політичних шоків. У контексті економічної політики це вимагає комплексних заходів: підтримки зростання продуктивності праці, інвестицій у високотехнологічні сектори, стримування інфляційного тиску та посилення інституційних механізмів захисту доходів населення.

Соціальні виплати та пенсії відіграють важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки населення, особливо для соціально вразливих верств – пенсіонерів, малозабезпечених сімей, осіб з інвалідністю та безробітних. Вони слугують стабільним джерелом доходу, що дозволяє покривати базові потреби, зокрема витрати на харчування. Адекватний рівень соціальних виплат і пенсій сприяє зменшенню ризику недоїдання та забезпечує доступ до якісних і безпечних продуктів харчування. В умовах економічних криз, інфляції чи зростання цін на продукти харчування ці виплати стають ключовим інструментом державної підтримки, який допомагає зберегти соціальну стабільність та підтримати гідний рівень життя населення.

У додатку К, табл. К.3 наведено дані про середній розмір місячної пенсії в Україні. Представлені у таблиці К.3 дані про середній розмір місячної пенсії

в Україні у 2001-2024 роках дозволяють оцінити не лише динаміку соціального забезпечення літніх громадян, але й опосередковано – рівень їхньої спроможності забезпечувати власні базові потреби, насамперед у сфері харчування. Пенсійні виплати є основним, а часто єдиним, джерелом доходу значної частини населення, тому їхній розмір прямо впливає на доступність продовольства та рівень продовольчої безпеки держави.

За досліджуваний період номінальний розмір середньої пенсії зріс з 83,7 грн у 2001 році до 5385,3 грн у 2024 році. Зростання спостерігається в усіх категоріях пенсіонерів – за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та за вислугу років. Найвищі пенсії стабільно отримують особи з правом на пенсію за вислугу років (9313,9 грн у 2024 р.), тоді як найнижчі – одержувачі соціальної пенсії (2451,5 грн у 2024 р.), що свідчить про високий ризик продовольчої та економічної вразливості останньої групи.

У контексті продовольчої безпеки зростання номінальних пенсій можна розглядати як позитивний фактор, що підвищує купівельну спроможність літніх громадян. Однак високі темпи інфляції, особливо у кризові роки (2008, 2014-2015, 2022), знижували реальну вартість цих виплат, обмежуючи можливість повноцінного та якісного харчування. Для малозабезпечених пенсіонерів навіть незначні коливання цін на основні продукти харчування можуть призвести до зменшення споживання або заміни їх менш поживними альтернативами, що створює ризики погіршення харчового статусу та стану здоров'я.

З позиції стійкості держави, стабільне підвищення пенсійних виплат є елементом соціальної безпеки та інструментом підтримки внутрішнього споживчого попиту. Водночас, для забезпечення належного рівня продовольчої безпеки необхідне узгодження темпів зростання пенсій із реальними цінами на продукти харчування, розвиток механізмів адресної підтримки вразливих груп населення та збереження макроекономічної стабільності.

Стійкість економіки безпосередньо залежить від здатності держави забезпечувати належний рівень життя населення, що вимагає адекватного та реалістичного визначення прожиткового мінімуму. Цей показник виступає

ключовим інструментом соціально-економічної політики, оскільки слугує базою для розрахунку мінімальних заробітних плат, пенсій і соціальних виплат. Підтримка його на рівні, що відповідає фактичним потребам громадян, сприяє збереженню купівельної спроможності, зниженню соціальної напруги та забезпеченню стабільності внутрішнього споживчого ринку, що є необхідними умовами стійкого економічного розвитку держави.

Прожитковий мінімум в Україні визначається як вартісна величина набору продуктів харчування, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, а також мінімального набору непродовольчих товарів і послуг, необхідних для задоволення базових потреб. Він є базовим соціальним стандартом, на який орієнтуються при визначенні розмірів соціальних виплат, пенсій та інших видів державної допомоги.

Динаміка показника за 2010-2025 роки демонструє стале зростання номінальних значень: з 825 грн у 2010 році до 2920 грн у 2024-2025 роках. Проте темпи зростання прожиткового мінімуму значно відставали від фактичних темпів інфляції, особливо у кризові періоди (2014-2015, 2022 роки), коли реальна купівельна спроможність цього показника суттєво знижувалася (див рис. 2.21).

З економічної точки зору, величина прожиткового мінімуму в Україні протягом усього досліджуваного періоду не відповідала реальним витратам на життя. Навіть у 2025 році, коли він становить 2920 грн, ця сума є значно нижчою за фактичний мінімальний споживчий бюджет, необхідний для покриття базових витрат на харчування, комунальні послуги, транспорт та інші потреби. Зокрема, лише середні місячні витрати на продовольство у великих містах перевищують зазначену величину в 2-3 рази [162, 163].

Таким чином, прожитковий мінімум у його офіційно встановленому розмірі виконує переважно нормативно-розрахункову та фіскальну функцію, але не відображає реального рівня доходів, необхідних для забезпечення гідного життя. Це створює певні ризики для соціальної стабільності, оскільки низка державних виплат, пенсій та допомог прив'язана саме до цього показника. У

контексті продовольчої безпеки, низький рівень прожиткового мінімуму означає, що значна частина населення, особливо соціально вразливі групи, може відчувати труднощі із забезпеченням навіть базових харчових потреб, що негативно впливає на загальний рівень здоров'я та трудовий потенціал країни.

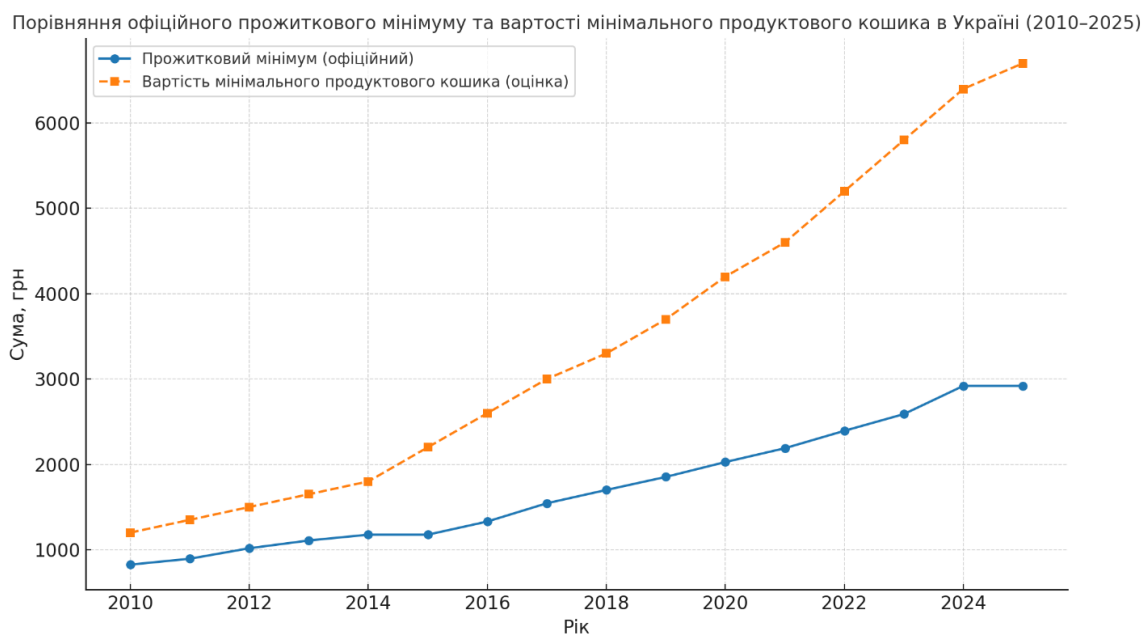


Рис. 2.21. Порівняння рівня прожиткового мінімуму та вартості мінімального прожиткового кошика в Україні, 2010–2025 р.

За даними [132]

Аналізуючи раніше частку країн, що стикалися з помірно або аномально високими цінами на продовольство (див. п. 2.1, рис. 2.2) варто проаналізувати індекси споживчих цін в Україні на харчову групу (див. додаток К, табл. К.4 та рис. 2.22).

Індекси споживчих цін (ІСЦ) на харчові товари є ключовим макроекономічним індикатором, що характеризує динаміку вартості базових продуктів харчування. Їхній ріст безпосередньо впливає на рівень доступності продовольства для населення, а також на реальну купівельну спроможність домогосподарств. У системі забезпечення продовольчої безпеки ці показники виступають як сигнальний механізм для держави: високі темпи зростання цін при

низьких доходах свідчать про ризик зниження рівня харчової доступності, особливо для соціально вразливих верств населення.

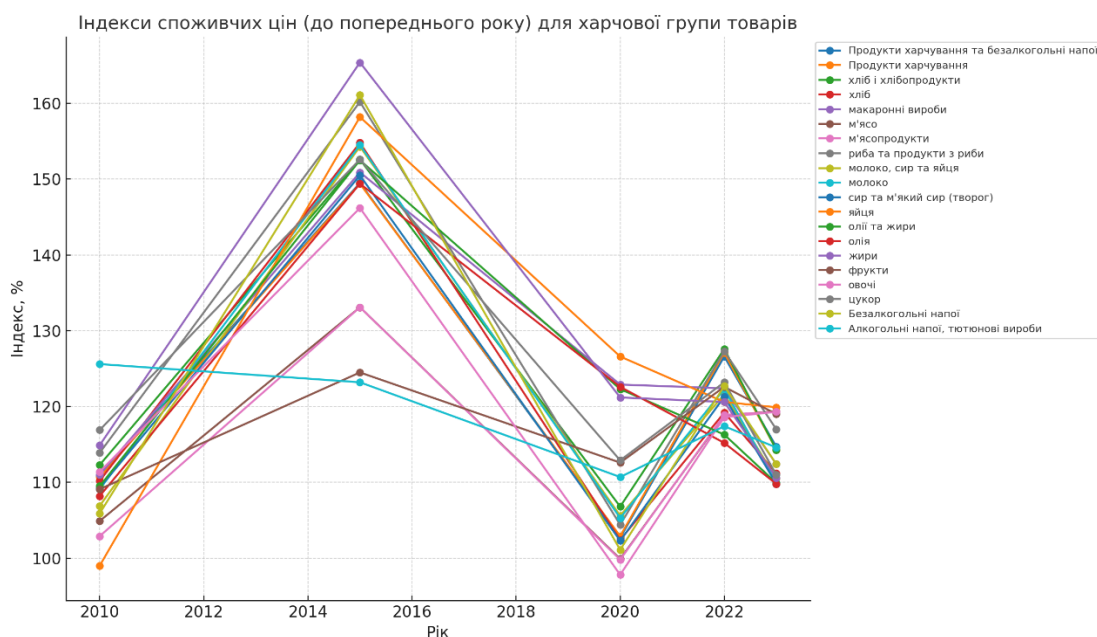


Рис. 2.22. Індекси споживчих цін для харчової групи товарів
(до попереднього року)

За даними [132, 155]

Аналіз даних за 2010-2023 роки показує значні коливання індексів у межах харчової групи товарів, зокрема:

- пікові значення у 2015 році: для більшості позицій індекси перевищували 150-160% (хліб, жири, яйця, риба), що співпало з валютною кризою, інфляційним шоком та зростанням імпортозалежності окремих сегментів;
- 2020 рік характеризувався відносною стабільністю або навіть зниженням індексів (у деяких категоріях – нижче 100%), що було зумовлено як низьким попитом унаслідок пандемії COVID-19, так і зниженням світових цін на окремі аграрні товари.
- 2022 рік продемонстрував повторний ціновий стрибок (індекси на більшість продуктів перевищили 120%), що безпосередньо пов'язано з воєнними діями, руйнуванням логістичних ланцюгів та інфраструктури, обмеженням експорту та імпорту;

- 2023 рік показав певне уповільнення інфляції у харчовому сегменті, але абсолютні ціни залишилися високими, а індекси в більшості випадків перевищували 110%, що свідчить про продовження інфляційного тиску.

Дані свідчать, що найбільш нестабільними за цінами є продукти з високою залежністю від імпорту (риба, олії), сезонною вразливістю (овочі, фрукти) та значною собівартістю виробництва (м'ясо, молочні продукти). Це вказує на вразливість продовольчої системи, коли зовнішні шоки (курс валют, транспортні витрати, зміни світових цін) швидко передаються на внутрішній ринок.

Стійкість економіки значною мірою залежить від стабільності внутрішнього споживчого ринку. Високі коливання цін на продукти харчування:

- підвищують рівень соціальної напруги;
- зменшують реальні доходи населення, особливо якщо зростання цін випереджає індексацію зарплат, пенсій та соціальних виплат;
- збільшують потребу в державних дотаціях і компенсаційних механізмах (субсидії, соціальні пакети);
- можуть призвести до зміни структури споживання, коли населення переходить на дешевші, але менш якісні продукти, що негативно впливає на здоров'я та трудовий потенціал країни.

У контексті Цілі сталого розвитку № 2 (див. п. 2.1, рис. 2.1), динаміка індексів споживчих цін на харчові товари в Україні виступає важливим індикатором прогресу або відставання у досягненні завдань цієї цілі. Суттєве зростання цін на базові продукти харчування, особливо у кризові роки, прямо загрожує виконанню завдання щодо забезпечення фізичної та економічної доступності якісного продовольства для всіх верств населення. Для України це означає, що контроль за інфляцією в харчовому сегменті, підтримка внутрішнього агровиробництва та розвиток стійких ланцюгів постачання є не лише питанням економічної політики, а й необхідною умовою досягнення міжнародних зобов'язань у сфері сталого розвитку. Ефективна реалізація ЦСР № 2 сприятиме підвищенню рівня продовольчої безпеки, зменшенню соціальної

нерівності та формуванню більш стійкої економіки, здатної протистояти як внутрішнім, так і зовнішнім викликам.

У контексті забезпечення економічної стійкості держави та її населення є сенс розглянути і динаміку цін продукції сільського господарства виробників України (див. рис. 2.23).



Рис. 2.23. Індекс цін продукції рослинництва та тваринництва (2005–2023)

За даними [132, 155]

У сегменті рослинництва спостерігається висока волатильність цін на продукцію, що особливо виражена в окремі кризові роки. Пікові зростання:

2010 та 2015 роки характеризувалися значним підвищенням індексів (для зернових понад 140%, для олійних понад 180%). Це було зумовлено коливанням світових аграрних ринків, змінами валютного курсу та несприятливими погодними умовами. 2019 рік показав суттєве падіння для більшості культур, зокрема для винограду (52,9%), буряку цукрового (81,5%) та олійних (88,6%). 2020-2021 роки принесли нове зростання (олійні – 126,8% у 2020, зернові – понад 130% у 2021) через підвищення світових цін та збільшення собівартості виробництва. 2023 рік відзначається загальним падінням індексів (нижче 90% для більшості культур), що свідчить про зниження цін на внутрішньому ринку, імовірно, через скорочення попиту та обмеження логістичних можливостей під час воєнного стану.

У тваринницькому сегменті коливання цін менш різкі, але також мають виражені кризові періоди. 2015 рік став рекордним для ряду категорій (сільськогосподарські тварини – 134,8%, молоко – 137,5%), що було спричинено подорожчанням кормів і енергоносіїв. 2020 рік виявився критичним для ринку яєць (40,1%), що пов'язано з надлишком пропозиції та обмеженням експорту, а також зниженням цін на молочну продукцію. 2021-2022 роки показали зростання індексів, зокрема молока (125% у 2022), що пояснюється здорожчанням кормів і логістики. 2023 рік характеризується відносною стабілізацією, хоча зберігається підвищений рівень цін на живу худобу та молочну продукцію (понад 112%), що свідчить про обмежену пропозицію та високу собівартість виробництва.

Важливим показником оцінки стану продовольчої безпеки є показник споживання продуктів харчування у домогосподарствах держави, оскільки він безпосередньо відображає рівень фізичної та економічної доступності продовольства для населення (див. табл. 2.7). Цей індикатор дозволяє комплексно оцінити не лише забезпеченість базовими харчовими продуктами, а й якість харчування, структуру раціону та відповідність споживання медико-фізіологічним нормам. Регулярний моніторинг цього показника у поєднанні з аналізом індексів споживчих цін та рівня доходів населення дає змогу своєчасно

виявляти ризики продовольчої незахищеності та формувати ефективну державну політику у сфері аграрного виробництва, імпортозаміщення, цінового регулювання та соціального захисту.

Таблиця 2.7

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу

Рік/продукт	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
м'ясо і м'ясопродукти, кг	5.1	5.1	5.0	5.1	4.9	4.6	4.7	4.7	4.9	5.1	5.2	5.1
молоко і молочні продукти, кг	19.2	19.1	19.6	20.3	20.3	19.8	19.6	19.3	19.1	19.0	18.9	18.8
яйця, шт.	20	20	20	20	20	19	19	20	19	20	19	19
риба і рибопродукти, кг	1.8	1.7	1.7	1.8	1.6	1.2	1.2	1.3	1.4	1.5	1.4	1.4
цукор, кг	3.0	3.2	3.1	3.0	3.0	2.8	2.7	2.8	2.7	2.6	2.4	2.3
олія та інші рослинні жири, кг	1.8	1.8	1.8	1.7	1.7	1.6	1.5	1.5	1.5	1.4	1.4	1.3
картопля, кг	7.7	7.9	7.8	7.1	6.9	6.6	6.7	6.4	6.3	6.2	6.0	5.8
овочі та баштанні, кг	9.5	9.9	10.1	9.4	9.0	8.8	9.2	8.5	8.9	8.8	8.7	8.5
фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	3.7	3.7	3.7	4.1	3.7	3.1	3.3	3.7	3.8	4.0	3.7	3.9
хліб і хлібні продукти, кг	9.3	9.2	9.1	9.0	9.0	8.5	8.3	8.4	8.3	8.1	8.0	7.6

За даними [132]

Аналіз даних табл. 2.7 свідчить, у період 2010-2021 рр. динаміка споживання продуктів харчування в домогосподарствах України свідчить про як позитивні, так і негативні тенденції з точки зору досягнення завдань ЦСР 2 щодо подолання голоду, забезпечення продовольчої безпеки та поліпшення харчування.

Позитивні зміни:

- відносна стабільність споживання м'яса (4,6-5,2 кг/місяць) та яєць (19-20 шт.) свідчить про збереження доступності основних джерел білка для більшості домогосподарств.

- зниження споживання цукру (з 3,2 до 2,3 кг) і хліба (з 9,3 до 7,6 кг) узгоджується з сучасними рекомендаціями щодо зменшення частки швидких вуглеводів у раціоні, що сприяє поліпшенню харчової якості.

Негативні зміни:

- скорочення споживання молочних продуктів (з 19,6 до 18,8 кг) і риби (з 1,8 до 1,4 кг) свідчить про погіршення доступу до повноцінних джерел білка та мікронутрієнтів;
- значне зменшення споживання картоплі (з 7,9 до 5,8 кг) та овочів (з 10,1 до 8,5 кг) може негативно впливати на забезпечення вітамінами й клітковиною;
- невисокий рівень споживання фруктів і ягід (3,1-4,1 кг) не відповідає медико-фізіологічним нормам, що створює ризики дефіциту вітамінів, особливо у вразливих груп населення.

Структура раціону поступово зміщується у бік дешевших продуктів, що потенційно погіршує харчову цінність споживаних продуктів і може мати довгострокові негативні наслідки для здоров'я та трудового потенціалу країни. Збереження доступності якісних продуктів в умовах інфляційного тиску є важливим завданням державної політики. Офіційна статистика доступна лише до 2021 р., тому вплив повномасштабної війни, зміни логістики та цінових шоків після 2022 р. не враховано.

Споживчі витрати домогосподарств є одним із ключових індикаторів добробуту населення та важливим показником, що використовується для оцінювання стану продовольчої безпеки країни. Вони відображають обсяг фінансових ресурсів, які спрямовуються на придбання товарів і послуг, необхідних для забезпечення життєвих потреб. У контексті Цілі сталого розвитку 2 (ЦСР 2) – «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки та поліпшення харчування» - аналіз структури та динаміки споживчих витрат дозволяє оцінити доступність продовольства та рівень забезпеченості населення якісним харчуванням.

У 2020-2021 рр. (дані за 2022-2025 роки відсутні) загальний рівень споживчих витрат у відсотках до сукупних витрат залишався стабільно високим – понад 89% для всіх груп домогосподарств (див. додаток К, табл. К.5 та рис. 2.24). Найвищі показники спостерігалися у домогосподарств з дітьми (92,6% у 2020 р. та 92,1% у 2021 р.), що свідчить про більшу частку ресурсів, спрямованих на задоволення поточних потреб у цих сім'ях. Витрати на продукти харчування та безалкогольні напої становили 44-53% споживчих витрат залежно від категорії домогосподарств. У міських домогосподарствах частка витрат на харчування є нижчою (44,4-46,5%), ніж у сільських (49,5-52,9%), що зумовлено вищими доходами та більшою часткою непродовольчих витрат у містах. Зниження частки харчових витрат у 2021 р. в окремих групах може свідчити про певне зростання доходів або зміну структури споживання.

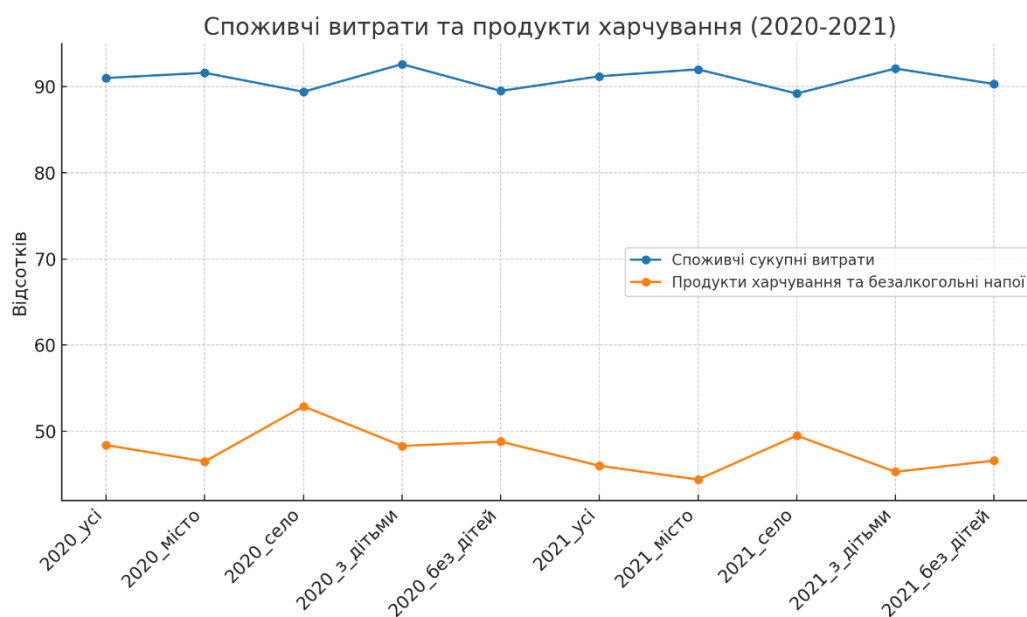


Рис. 2.24. Споживчі витрати та витрати на продукти харчування 2020-2021 р.

За даними [132]

У структурі споживчих витрат найбільшу частку займають продовольчі товари (47-56%), далі йдуть непродовольчі товари (23-27%) та послуги (9-19%) (див. додаток К, табл. К.5 та рис. 2.25). У сільській місцевості частка продовольчих товарів стабільно вища, а частка послуг – нижча, ніж у містах. Це

пояснюється обмеженим доступом до сервісної інфраструктури у сільських регіонах та більшою орієнтацією на матеріальні товари.

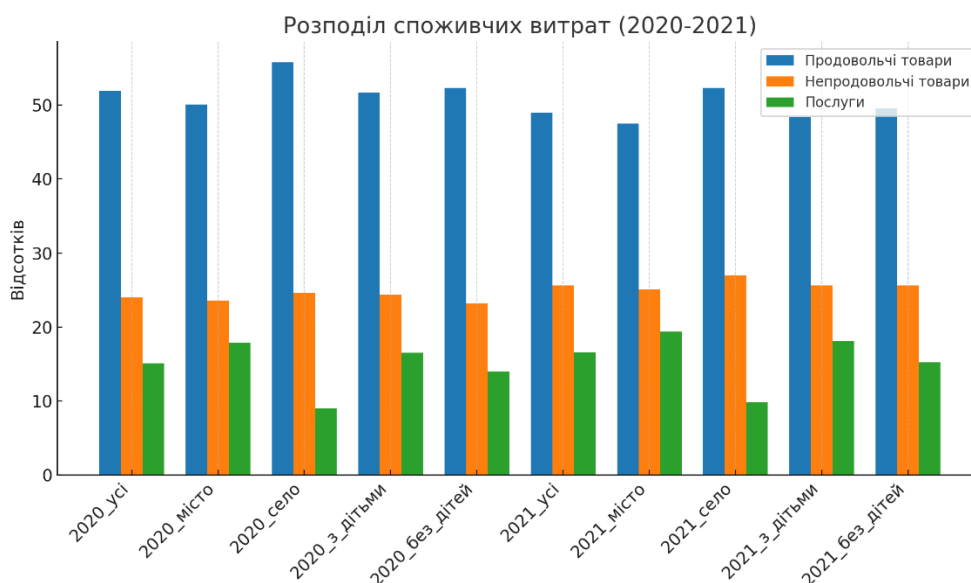


Рис. 2.25. Розподіл споживчих витрат 2020-2021 р.

За даними [132]

У 2021 р. у міських домогосподарствах частка витрат на послуги зросла (до 19,4%), що може бути наслідком поступового відновлення економічної активності після пандемічних обмежень. Для сільських домогосподарств спостерігається зростання частки непродовольчих товарів (до 27%), що може свідчити про розширення доступу до роздрібної торгівлі та підвищення рівня споживання.

Якщо проаналізувати динаміку споживчих витрат в Україні за 2010-2021 рік то можна зробити наступні висновки (див. додаток К, табл. К.6 та рис. 2.26). Аналіз динаміки сукупних витрат домогосподарств у 2010-2021 рр. свідчить про їх стале зростання у гривневому вираженні: від 3073,3 грн у 2010 р. до 11 243,4 грн у 2021 р. При цьому частка споживчих витрат у загальних витратах залишається стабільно високою – понад 89% протягом усього періоду дослідження, що вказує на переважне використання доходів на поточне споживання та обмеженість ресурсів для заощаджень чи інвестицій. У 2021 р.

обсяг споживчих витрат становив близько 10,26 тис. грн на місяць у розрахунку на одне домогосподарство.

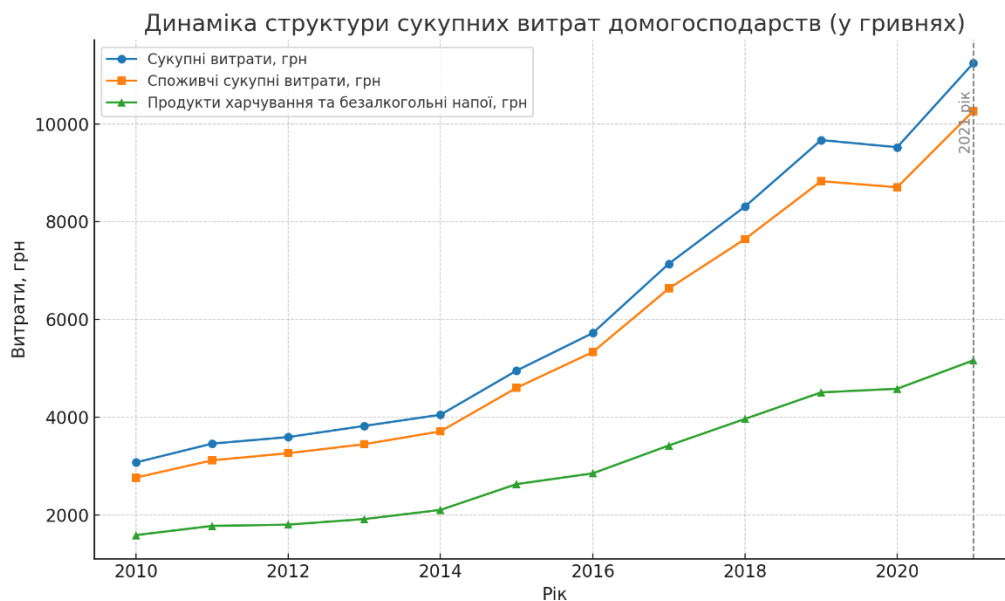


Рис. 2.26. Динаміка структури сукупних витрат домогосподарств України за 2010-2021 рік

За даними [132]

Витрати на продукти харчування та безалкогольні напої коливалися у межах 45,9-53,1% споживчих витрат. У абсолютному вимірі вони зросли з 1,59 тис. грн у 2010 р. до приблизно 5,16 тис. грн у 2021 р. Зменшення частки харчових витрат у структурі споживчих витрат за умов зростання їх абсолютних значень може свідчити про певну диверсифікацію споживчого кошика та поступове збільшення витрат на непродовольчі товари й послуги. Водночас висока частка витрат на харчування підтверджує, що значна частина доходів населення продовжує спрямовуватися на задоволення базових потреб, що є ознакою економічної вразливості, особливо для домогосподарств із низьким рівнем доходу.

З позицій продовольчої безпеки така структура витрат свідчить про високу чутливість населення до коливань цін на продовольство. Будь-яке

підвищення цін на продукти може суттєво вплинути на економічну доступність харчування, що, у свою чергу, становить ризик для досягнення завдань ЦСР 2.

Порівняльний аналіз частки споживчих витрат домогосподарств в Україні та США у 2010-2021 рр. демонструє суттєві відмінності у структурі використання доходів населення, що відображає різний рівень економічного розвитку, добробуту та фінансової стійкості домогосподарств (див. рис. 2.27). За досліджуваний період в Україні частка споживчих витрат залишалася стабільно високою – на рівні близько 90 % від загальних витрат домогосподарств. Це означає, що переважна більшість доходів українських сімей спрямовується на поточне споживання, що залишає обмежені ресурси для заощаджень, інвестицій чи розвитку людського капіталу. Така структура витрат є типовою для країн із відносно низьким рівнем доходу на душу населення та високою залежністю добробуту від доступності базових товарів і послуг, зокрема продуктів харчування.

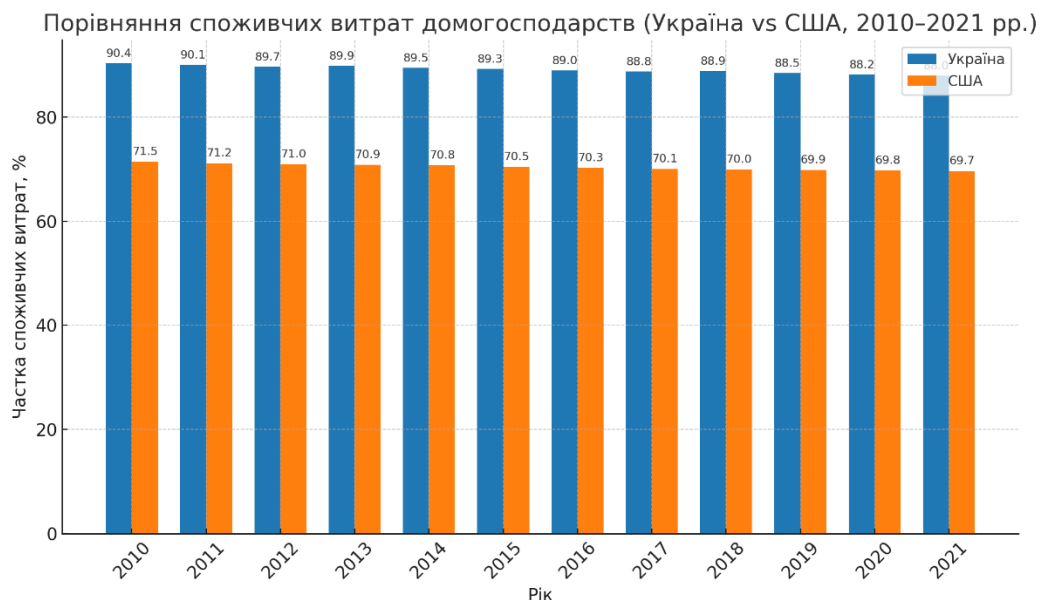


Рис. 2.27. Порівняння споживчих витрат домогосподарств Україна та США
Розроблено з використанням [164]

Для США характерна значно нижча частка споживчих витрат у структурі використання доходів – близько 70 % у середньому за досліджуваний

період. Це свідчить про вищу купівельну спроможність домогосподарств, ширші можливості для формування заощаджень та інвестування, а також більш диверсифіковану структуру витрат, де більша частка ресурсів може спрямовуватися на освіту, медицину, нерухомість та інші довгострокові активи. Відмінності між країнами також відображають різний рівень забезпеченості соціальними гарантіями, рівень інфраструктурного розвитку та доступ до кредитних ресурсів.

З позицій продовольчої безпеки та ЦСР 2 («Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки та поліпшення харчування») висока частка споживчих витрат в Україні свідчить про економічну вразливість значної частини населення до цінових коливань на продовольство та інші товари першої необхідності. Для забезпечення стійкого розвитку необхідним є зниження відносної частки таких витрат за рахунок зростання доходів, підвищення продуктивності економіки та розширення доступу до якісних і доступних товарів та послуг. Таким чином, розрив між показниками України та США підкреслює важливість системних реформ у сфері економічної та соціальної політики для досягнення цілей сталого розвитку.

Забезпечення продовольчої безпеки України є ключовим елементом економічної стійкості держави, особливо в умовах глобальних викликів, воєнних загроз та нестабільності світових ринків. Аналіз соціально-економічних показників свідчить, що структура доходів і витрат домогосподарств, рівень реальної заробітної плати, доступність харчових продуктів та імпортозалежність формують фундаментальні чинники, які безпосередньо впливають на продовольчу безпеку. Представлені у табл. 2.8 висновки та пропозиції базуються на багаторічних статистичних спостереженнях і спрямовані на вироблення збалансованої державної політики, здатної одночасно забезпечити економічну стійкість, підвищити добробут населення та досягти цілей сталого розвитку, зокрема ЦСР 2 – «Подолання голоду».

Проведений аналіз демонструє, що, попри позитивні тенденції зростання номінальних доходів та поступове зменшення відносної частки витрат на

харчування, економічна доступність продовольства для значної частини населення України залишається обмеженою. Висока чутливість реальної заробітної плати до інфляційних коливань, недостатній рівень прожиткового мінімуму та значна імпортозалежність окремих груп харчових продуктів створюють ризики продовольчої незахищеності.

Таблиця 2.8

Стан доступності продовольства для населення України та
пропозиції щодо його покращення

Стан	Пропозиції
1	2
1. Рівень продовольчої безпеки в Україні значною мірою залежить від доступності та достатності харчових продуктів, стабільності виробництва й помірної імпортозалежності. 2. Зростання номінальних доходів населення у 2005-2022 рр. відбувалося нерівномірно та часто нівелювалося інфляцією, що обмежувало реальне покращення добробуту. 3. Реальна заробітна плата є нестабільною та чутливою до макроекономічних шоків, особливо у кризові роки з високою інфляцією. 4. Соціальні виплати та пенсії виконують критично важливу функцію підтримки продовольчої безпеки для вразливих груп населення, але їхня реальна вартість часто знижується через інфляцію. 5. Прожитковий мінімум в Україні номінально зростає, але його рівень суттєво відстає від реальних витрат на життя, особливо у кризові періоди. 6. Низький рівень прожиткового мінімуму обмежує ефективність соціальної політики та знижує купівельну спроможність значної частини населення. 7. Структура споживчих витрат залишається стабільною, з домінуванням продовольчих товарів, особливо у сільській місцевості. 8. Для України контроль за інфляцією в харчовому сегменті, підтримка внутрішнього агро-виробництва та розвиток стійких ланцюгів постачання є не лише питанням економічної політики, а й необхідною умовою досягнення міжнародних зобов'язань у сфері сталого розвитку (ЦСР).	1. Забезпечити зростання реальних доходів населення шляхом випереджального зростання заробітних плат відносно інфляції. 2. Розробити механізми індексації соціальних виплат та пенсій, що враховують фактичну інфляцію та вартість продовольчого кошика. 3. Підвищити прожитковий мінімум до рівня, що відповідає реальним споживчим витратам, з урахуванням регіональних особливостей. 4. Зменшити імпортозалежність критичних харчових продуктів через підтримку внутрішнього виробництва та розвиток агропереробки. 5. У кризові періоди запроваджувати цільову адресну допомогу для найбільш вразливих груп населення. 6. Підтримувати макроекономічну стабільність та стримувати інфляційний тиск як передумову продовольчої безпеки. 7. Створити систему регулярного моніторингу доступності продовольства та динаміки цін для своєчасного реагування на ризики. 8. Розвивати політику, що сприяє підвищенню продуктивності праці та інвестиціям у високотехнологічні сектори економіки. 9. Розвивати механізми стабілізації

Продовження таблиці 2.8

1	2
9. У міських домогосподарствах вища частка витрат на послуги, що пов'язано з більш розвинутою сервісною інфраструктурою. 10. Зниження частки витрат на харчування у 2021 р. в окремих групах свідчить про певне поліпшення економічної ситуації та диверсифікацію споживчого кошика, але у 2022 році ситуація значно погіршилась у зв'язку з війною. 11. Стабільно висока частка споживчих витрат домогосподарств України у 2010-2021 рр. (близько 90 %) у порівнянні з США (близько 70 %) свідчить про нижчий рівень добробуту, обмежені можливості для заощаджень та інвестицій, а також підвищену економічну вразливість до цінових коливань, що з позиції продовольчої безпеки потребує підвищення доходів, диверсифікації структури витрат та зміцнення економічної стійкості.	10. цін на внутрішньому ринку (інтервенційні фонди, страхування врожаю, підтримка логістики). 11. Для рослинництва – інвестувати в зберігання та переробку, щоб зменшити вплив сезонних і світових цінових коливань. 12. Для тваринництва – підтримувати виробників через субсидії на корми та енергоносії, а також стимулювати відновлення експорту. 13. Забезпечити баланс аграрної політики між експортним потенціалом і доступністю продовольства на внутрішньому ринку.

Власна розробка

Запропоновані у табл. 2.8 заходи – від індексації соціальних виплат до стимулювання внутрішнього виробництва та зниження імпортозалежності – мають комплексний характер і спрямовані на зміцнення внутрішнього ринку, стабілізацію цін, підвищення купівельної спроможності та формування стійкої системи забезпечення населення якісними і доступними харчовими продуктами. Реалізація цих кроків дозволить не лише підвищити рівень продовольчої безпеки, а й закласти основу для довгострокового стійкого економічного розвитку та соціальної стабільності.

Висновки до другого розділу

Проведене дослідження стану продовольчої безпеки та теоретико-методологічний базис питань впливу держави на забезпечення сталого розвитку та економічної стійкості дозволяють зробити наступні узагальнення:

1. Проведений аналіз підтвердив, що у 2020-2025 рр. глобальна продовольча безпека перебуває під стійким багатофакторним тиском: демографічне зростання, цінова волатильність, дефіцит водних і земельних ресурсів, втрати/відходи харчів, порушення ланцюгів постачання та кліматичні екстремуми посилюються геополітичними шоками (передусім війною в Україні). У цих умовах релевантною та практично придатною залишається чотиривимірна рамка ФАО (наявність, доступ, стабільність, споживання/якість) у взаємозв'язку з індикаторами ЦСР-2 та композитними оцінками на кшталт GFSI. Порівняння юрисдикцій показує різні траєкторії стійкості: ЄС загалом зберіг стійкість завдяки інтегрованим політикам (CAP, Farm-to-Fork, EFSCM), США у 2022-2023 рр. зіткнулися з підвищенням продовольчої небезпеки домогосподарств, тоді як Китай утримує низький рівень PoU за наявності груп із обмеженим доступом до їжі.

2. Динаміка 2020-2023 рр. свідчить про відкат у досягненні ЦСР-2: частка недоїдання зросла до піку у 2022 р., а незначне послаблення у 2023 р. не змінює загальної кризової картини. Війна в Україні стала каталізатором глобальних дисбалансів (зернові, олійні, добрива, логістика), що проявилися у зростанні цін, підвищенні вразливості імпортозалежних країн і загостренні продовольчої нестабільності. Для України зафіксовано погіршення показників (зростання недоїдання, цінова інфляція продовольства, уразливість логістики), водночас збережено базову спроможність системи забезпечувати населення, що підкреслює значення швидких координаційних механізмів, диверсифікації маршрутів експорту та підтримки внутрішніх виробників.

3. Ключовим напрямом політики є перехід від «реактивного» до ризик-орієнтованого, міжсекторального управління продовольчою безпекою. Це передбачає: методологічну уніфікацію українського моніторингу з підходами ФАО та міжнародними індексами (включно з урахуванням інституційних детермінант на кшталт корупційних ризиків); підвищення стійкості ланцюгів постачання через диверсифікацію джерел, розвиток інфраструктури й стратегічні резерви; таргетовані соціальні інструменти доступу до їжі для вразливих груп;

зменшення втрат/відходів харчів та збалансоване ресурсокористування (вода, ґрунти, біорізноманіття), зокрема через цифровізацію АПК; інвестиції в інновації та локальне виробництво з екологічними обмеженнями. Реалізація цих заходів є необхідною умовою для повернення до траєкторії досягнення ЦСР-2 та підвищення продовольчої стійкості України в інтегрованому глобальному середовищі.

4. За результатами GFSI-2022 Україна має середній рівень продовольчої безпеки (71-ше місце; 57,9 бала) з відносно вищими показниками економічної доступності (66,6) та якості/безпеки (71,3), але з критичними слабкими місцями у наявності (48,1) та стійкості й адаптації (43,5). Поєднання цих характеристик означає, що головні виклики зосереджені саме у безперебійному забезпеченні та довгостроковій адаптивності продовольчої системи, тоді як соціально-демографічні індикатори (зокрема недоїдання 2,8 % і HDI 0,78) підкреслюють важливість підтримки фізичної та економічної доступності харчів. Такий профіль прямо обмежує здатність економіки підтримувати стійке зростання, адже дефіцити у наявності й адаптації посилюють чутливість до шоків, що відображається на динаміці ВВП (падіння у 2022 р. та лише часткове відновлення у 2023 р.).

5. Структурні зміни у сільському господарстві України після 2022 року формують ризики для продовольчої незалежності: зменшення посівних площ приблизно на 20 %, падіння виробництва зернових та зернобобових, скорочення кормової бази і суттєве зниження поголів'я ВРХ та свиней (за одночасної відносної стабільності птахівництва) послаблюють внутрішнє забезпечення білковими продуктами. Рибна галузь зазнала багатократного скорочення вилову (мінімум у 2022 р. з частковим відновленням у 2023 р.), що додатково звужує ресурсну базу. Попри позитивну динаміку урожайності в окремих культурах (пікові значення у 2021-2023 рр.) і відносну стабільність картоплі та овочів, загальна картина зі зсувом у бік технічних культур та ослабленням тваринництва і рибальства потребує зваженої аграрної політики для

балансу між експортною орієнтацією та внутрішніми потребами, а також врахування фактичної ролі імпорту у забезпеченні ринку.

6. Валова продукція сільського господарства України зростала до 2021 р. (290,0 млрд грн у цінах 2012 р.), у 2022 р. зафіксовано спад на 5,2 % і часткове відновлення у 2023 р. (280,0 млрд грн), що свідчить про наявний адаптаційний потенціал сектору. Структурно домінує рослинництво (70-73 %), тоді як вагома роль господарств населення у тваринництві підтримує різноманітність продовольчого кошика. Фінансові показники підприємств агросектору демонструють перевагу прибутків над збитками та високу частку прибуткових виробників у 2012-2023 рр., що створює підґрунтя для модернізації, розвитку інфраструктури зберігання і логістики та підвищення ефективності виробництва. З урахуванням ідентифікованих ризиків (воєнні та логістичні обмеження, інфраструктурні вузькі місця, цінові й валютні коливання, епізоотичні загрози) підтверджено необхідність державної підтримки АПК, формування стратегічних резервів і підвищення адаптивності продовольчої системи як базису економічної стійкості.

7. Фізична доступність продовольства для населення визначається системою індикаторів доступності й достатності: динамікою заробітної плати, часткою витрат на харчові продукти у структурі витрат домогосподарств, рівнем соціальних трансфертів і реальним прожитковим мінімумом. За 2005-2022 рр. сукупні доходи зросли більш як у 13 разів за стабільної структури (частка заробітної плати 42-47 %), однак інфляційні коливання (зокрема у 2015 та 2022 рр.) зменшували купівельну спроможність, що підтверджується високою й стабільною часткою споживчих витрат (понад 89 %) і значною часткою витрат на харчування (44-53 %, вищою у сільській місцевості). За наведеними індикаторами економічна доступність харчових продуктів для населення України залишається обмеженою для значної частини домогосподарств, а отже є стримувальним чинником продовольчої безпеки.

8. Волатильність індексів споживчих цін на харчову групу та індексів цін продукції рослинництва і тваринництва в Україні формує ціновий тиск на

домогосподарства й безпосередньо впливає на фізичну доступність продовольства. Зафіксовано пікові індекси у 2015 р., повторний ціновий стрибок у 2022 р. та уповільнення у 2023 р. при збереженні високих рівнів; це корелює зі зрушеннями у структурі споживання 2010-2021 рр.: відносна стабільність м'яса й яєць поєднується зі зниженням споживання молочних продуктів, риби, картоплі та овочів і невисоким рівнем споживання фруктів та ягід. За таких умов підвищується ризик недотримання медико-фізіологічних норм харчування частиною населення України, що свідчить про вразливість продовольчої системи до цінових шоків і логістичних обмежень.

9. Соціальні виплати та пенсії виконують критично важливу стабілізаційну функцію для продовольчої безпеки держави, однак їх реальна вартість часто знижується через інфляцію; офіційний прожитковий мінімум суттєво відстає від реальних витрат на життя в Україні. Підвищення фізичної доступності продовольства потребує випереджального зростання реальних доходів, індексації соціальних виплат і пенсій з урахуванням фактичної інфляції та вартості продовольчого кошика, наближення прожиткового мінімуму до реальних споживчих витрат, одночасно з контролем інфляції у харчовому сегменті, підтримкою внутрішнього агровиробництва і розвитком стійких ланцюгів постачання. Це формує необхідні передумови для досягнення цілей сталого розвитку у сфері продовольчої безпеки.

Основні положення, висновки та рекомендації, що містяться у другому розділі дисертації знайшли своє відображення у наступних публікаціях: [153, 154, 160].

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ

3.1. Державне регулювання системи продовольчої безпеки держави в аспекті економічно стійкої моделі розвитку

В умовах впливу зовнішніх ризиків і загроз національній, економічній та продовольчій безпеці держави, регулювання на державному рівні має супроводжуватися врегулюванням ринкових відносин, створенням адекватних умов для зниження негативних наслідків і досягнення суспільного добробуту та вимагає участі різних рівнів державних і місцевих органів. Перехід до ринкової економіки створив економічні передумови для розширення бюджетних повноважень місцевих органів державної влади. На відміну від планової економіки, ринковій економіці властива загалом тенденція до децентралізованого розподілу державних ресурсів, що підвищує їх мобільність і сприяє більш оперативному та ефективному їх використанню для забезпечення продовольчої безпеки.

У контексті поставленого завдання необхідно приділити особливу увагу організаційним, правовим, економічним і соціальним аспектам сучасних досліджень відтворювального процесу на основі інвестиційної діяльності. Водночас наявність нереалізованого потенціалу інтенсифікації виробництва у малих і середніх формах господарювання зумовлює потребу у пошуку додаткових стимулюючих чинників та можливостей нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Одним із суттєвих бар'єрів для формування стратегічно обґрунтованих рішень може виступати несумісність застосовуваних методів, їхня недосконалість, наявність суперечностей у нормативно-правовій базі, а також відсутність дієвих механізмів контролю за дотриманням прийнятих рішень.

Необхідно враховувати і ключові фактори продовольчої безпеки, які безпосередньо відповідають за належне забезпечення населення якісними продуктами харчування. До чинників, що впливають на стійке функціонування системи продовольчого забезпечення, належать: кліматичні зміни, погіршення екологічного стану, забруднення сільськогосподарських угідь, використання трансгенних організмів (ГМО) у сільському господарстві, а також зростання цін на енергоресурси.

На жаль, у більшості випадків питання якості продукції можна віднести до сфери так званих «провалів» на ринку продовольчих товарів, що, у свою чергу, безпосередньо впливає на їх соціально-економічну доступність. З позицій теорії економічного добробуту [165, 166], проблематика якості виробленої продукції розглядається як одна зі специфічних характеристик функціонування аграрного ринку у процесі визначення рівноваги в умовах неефективного стану за Парето [167, 168].

З метою гарантування економічної безпеки країни, зокрема стійкого розвитку системи продовольчого забезпечення, держава застосовує різні методи підтримки, компенсації та регулювання. Вони реалізуються через законодавчі, адміністративні й економічні механізми з урахуванням необхідності їх адаптації до мінливих умов зовнішнього та внутрішнього середовища.

Методи управління характеризуються обов'язковістю впровадження та жорсткістю регламентації. Вони функціонують у формах прямого державного управління, договірних механізмів, нормативного регулювання та розроблення рекомендацій (цільових програм). Ці інструменти закріплюються наказами та рішеннями органів державної влади на центральному рівні, а також органів місцевого самоврядування та становлять невід'ємну складову системи збереження національної економічної безпеки країни.

Державне регулювання продовольчої безпеки країни (див. рис. 3.1) потребує систематичного вдосконалення, якому притаманні динамізм, досягнення та певні недоліки.



Рис. 3.1. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки

Власна розробка [169, 170]

Одним із ключових напрямів діяльності держави щодо забезпечення продовольчої безпеки є розроблення механізму управління агропромисловим комплексом, що включає розподіл функцій між центральними органами у частині управління АПК, контроль з боку відповідних служб за ефективною реалізацією державних і регіональних програм, посилення ролі галузевої кооперації, упорядкування та зміцнення союзів низової структури управління АПК на рівні районів, а також систематичний моніторинг соціального становища у сільських територіях (див. рис 3.2).

Одним із методів діагностики продовольчої безпеки на державному рівні є дослідження внутрішнього та зовнішнього середовища із застосуванням SWOT-аналізу. SWOT-аналіз як метод аналітичного дослідження стану об'єкта широко використовується у стратегічному плануванні.

SWOT-аналіз обрано як інструмент, що дозволяє комплексно і структуровано оцінити внутрішні та зовнішні детермінанти продовольчої безпеки, поєднавши стратегічну логіку з емпіричною інтерпретацією даних. Методологічно дослідження спирається на зіставлення сильних і слабких сторін

продовольчої системи з можливостями та загрозами середовища, що дає змогу виявити вузькі місця, точки зростання та критичні ризики. Застосування підходу узгоджується з чотирма вимірами продовольчої безпеки – наявність, доступ, використання та стабільність – і забезпечує аналітичну основу для формування державної політики, регіональних програм і корпоративних стратегій у аграрній сфері України (див. табл. 3.1). Отримані результати спрямовані на вироблення доказових управлінських рішень, пріоритизацію інвестицій та визначення системи моніторингу прогресу.

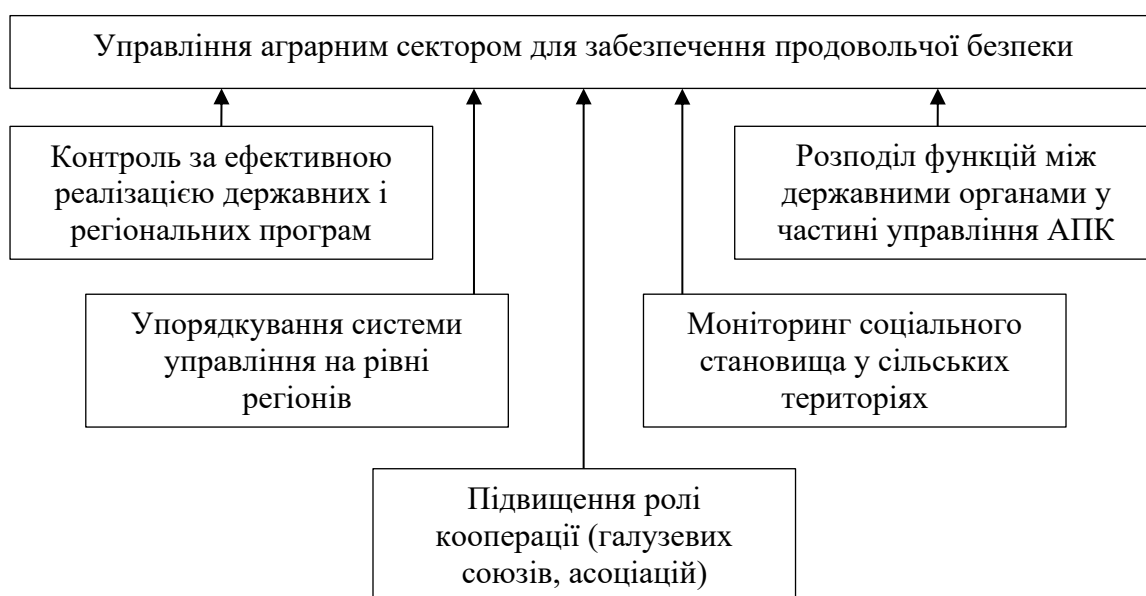


Рис. 3.2. Управління аграрним сектором для забезпечення продовольчої безпеки

Власна розробка [169, 170]

Проведений SWOT-аналіз засвідчив, що продовольча безпека визначається не лише ресурсною базою та виробничим потенціалом, а й якістю інституцій, станом інфраструктури, стійкістю логістики та здатністю системи до адаптації в умовах шоків. Поєднання значних природно-аграрних переваг із розвиненою підприємницькою екосистемою створює основу для нарощування доданої вартості та диверсифікації продовольчих ланцюгів.

Таблиця 3.1

SWOT-аналіз факторів забезпечення продовольчої безпеки України

Фактори	Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)	Можливості (O)	Загрози (T)
ВВП на душу населення	Зростання доходів підвищує доступність і якість харчування, розширює попит на корисні продукти.	Низька купівельна спроможність у вразливих груп, нерівність доходів.	Підвищення продуктивності праці, індустріалізація АПК, зростання реальних зарплат.	Рецесія, інфляційні шоки, безробіття знижують реальні доходи і доступ до їжі.
Стан міжнародної торгівлі	Висока конкурентоспроможність агроекспорту, інтеграція з ЄС.	Залежність від вразливої логістики (порти, кордони), транспортні «вузькі місця».	Диверсифікація ринків і маршрутів, розвиток переробки й «сухих портів».	Торговельні обмеження/блокади, протекціонізм, волатильність світових цін.
Рівень державного боргу України	Доступ до офіційного фінансування за умов реформ, макрофінансова підтримка донорів.	Високі видатки на обслуговування боргу звужують простір для соцзахисту та підтримки АПК.	Реструктуризація, інвестиції в інфраструктуру/зрошення, зменшення вартості запозичень.	Ризики рефінансування, девальвація, посилення боргового навантаження.
Рівень політичної стабільності	Стабільність знижує ризики, стимулює інвестиції в АПК та логістику.	Турбулентність гальмує інвестиційні проекти, підвищує транзакційні витрати.	Інституційні реформи, верховенство права, децентралізація.	Ескалація воєнних дій, внутрішні потрясіння, політична фрагментація.
Природно-аграрний потенціал (грунти, знання)	Висока врожайність, масштаб агросектору.	Деградація ґрунтів, недостатнє зрошення.	Точне землеробство, відновлення/розвиток зрошення.	Посухи, зміни клімату, шкідники/хвороби.
Логістика та інфраструктура	Розгалужена залізниця, елеватори.	Пошкоджені об'єкти, «вузькі місця» на кордоні.	Інвестиції у перевалку, річкові порти, холодний ланцюг.	Атаки/блокади, дорожчання перевезень.
Енергетична безпека	Диверсифікація джерел енергії триває.	Висока ціна/дефіцити впливають на переробку та зберігання.	ВДЕ та біоенергія на фермах/переробці.	Руйнування енергосистеми, енергетичний дефіцит.
Демографія та ринок праці	АПК – значимий роботодавець.	Відтік робочої сили, старіння, міграція.	Механізація, агроосвіта, підвищення кваліфікації.	Тривала еміграція, дефіцит кадрів.
Соцзахист і адресна допомога	Дієвість адресних інструментів зменшує голод/бідність.	Обмежений бюджетний ресурс.	Цифровізація адресності, шкільне харчування.	Зростання бідності, соціальна напруга.
Інституції та регулювання ринку	Прогрес у дерегуляції, цифрові сервіси.	Регуляторні ризики, корупція.	Прозорі земельні й товарні ринки, конкуренція.	Згортання реформ, адмінбар'єри.

Власна розробка [169, 170]

Водночас структурні обмеження – інфраструктурні «вузькі місця», енергетичні ризики, кадровий дефіцит і регуляторні дисфункції – знижують ефективність реагування на зовнішні виклики. Потенціал зростання пов'язаний із модернізацією переробки, розвитком «холодного ланцюга», відновленням та розширенням зрошення, цифровізацією управління та поглибленням інтеграції до міжнародних ринків.

Ключові загрози формуються комбінацією безпекових ризиків, кліматичної волатильності та коливань зовнішньої кон'юнктури, що потребує інструментів управління ризиками та підвищення операційної стійкості. На цій підставі доцільно зосередити політику на усуненні «вузьких місць», підвищенні ефективності інституцій, формуванні людського капіталу та впровадженні системи індикаторів для регулярного моніторингу й корекції управлінських рішень.

У багатьох країнах важливу роль у забезпеченні стійкості стратегічно важливої аграрної галузі відіграє фінансова допомога сільгоспвиробникам з боку держави. На це в Україні з бюджету виділяються певні кошти, на 2025 рік у Державному бюджеті України було закладено на це понад 6 млрд гривень [171].

Можна стверджувати, що в Україні механізми фінансування розвитку аграрного сектору є недостатньо ефективними. Розглядаючи механізми державної підтримки сільського господарства, доцільно звернутися до досвіду найбільших світових виробників сільськогосподарської продукції – країн Європейського Союзу, які виробляють близько 11 % світового обсягу сільгосппродукції [46]. Система державної підтримки аграрного сектору в межах Спільної аграрної політики ЄС здійснюється за трьома напрямками:

- 1) прямі виплати, що забезпечують стабільність доходів і стимулюють екологічно чисте сільськогосподарське виробництво та розвиток сільських територій;

- 2) застосування ринкових заходів, необхідних для розв'язання складних ринкових ситуацій, таких як, наприклад, раптове падіння попиту або обвал цін унаслідок перепродукції;
- 3) комплекс заходів із розвитку та підтримки сільських територій у межах реалізації національних і регіональних програм, які враховують певні потреби та проблеми сільських територій.

Для реалізації зазначених напрямів уряд Євросоюзу застосовує різні заходи державного регулювання сільського господарства: імпортні мита, квотування імпорту та виробництва, державні інтервенції та стягнення податку за невикористання земель.

Відповідно до одного з принципів аграрної системи Європейського Союзу – «скорочувати витрати, але виробляти більше продукції» – країнам-учасникам надається свобода у виборі інструментів підтримки за умови, що буде зменшена частка прямих субсидій, виконані агроекологічні вимоги ЄС щодо безпеки харчових продуктів, охорони довкілля, добробуту тварин і підтримання земель у належному екологічному та сільськогосподарському стані, а також здійснено підтримку молодих і малих фермерів та виробників, які працюють у регіонах із несприятливими умовами виробництва.

Для створення рівних умов для виробників сільгосппродукції у 2020 р. усі країни ЄС почали використовувати уніфіковану погектарну систему державних виплат. Згідно з дослідженням цієї практики Департаментом Євразійської економічної комісії з агропромислової політики, «країни ЄС можуть за бажанням перерозподілити до 10 % обсягу прямих субсидій, виділеного ЄС, на користь розвитку сільських територій і навпаки. Якщо розмір прямих субсидій країни-члена є меншим за 90 % середнього рівня по ЄС, вона має право збільшити обсяг прямих субсидій до 5 % своїх фондів розвитку села за рахунок скорочення коштів ЄС, спрямованих на розвиток сільських територій, у розмірі до 25 %» [172]. Раніше прямі виплати встановлювалися на основі даних за минулі періоди, або на рівні окремих фермерських господарств (історична

модель), або регіонів (регіональна модель), або ж на основі їх поєднання (змішана модель).

В Україні ж ситуація є іншою: значна частка бюджетної підтримки спрямовується у великі агрохолдинги, тоді як малі та середні господарства отримують обмежений доступ до фінансових ресурсів [173]. Як наслідок, формуються суттєві дисбаланси у розвитку аграрного сектору: великі виробники демонструють стабільність і навіть нарощують експорт, тоді як дрібні фермери зіштовхуються з проблемами оновлення основних фондів, доступу до кредитів та технологій [174]. Наукові дослідження підкреслюють, що рівень зносу основних засобів у сільському господарстві України сягає 70-80 %, що свідчить про критичну потребу в інвестиціях [174].

Недостатня результативність чинної системи державної підтримки проявляється і в інвестиційній сфері. За оцінками, частка інвестицій у сільське господарство у 2018-2022 рр. демонструвала нестійку динаміку, а обсяг капітальних вкладень не забезпечував ані технологічної модернізації, ані диверсифікації виробництва. На відміну від України, у ЄС програми CAP спрямовані не лише на компенсацію поточних витрат фермерів, а й на стимулювання інновацій, розвиток інфраструктури зберігання та логістики, екологічну трансформацію виробництва.

У цьому контексті доцільним є впровадження в Україні більш збалансованої моделі підтримки, яка б враховувала не лише інтереси великих аграрних корпорацій, але й забезпечувала сталі умови розвитку для середніх і малих виробників. По-перше, варто запровадити системні механізми перерозподілу бюджетних дотацій, подібні до «redistributive payments» у ЄС, що дозволило б скоротити диспропорції у доступі до фінансування. По-друге, необхідно розширити інструменти інвестиційної підтримки – державні гарантії, довгострокові пільгові кредити, програми співфінансування інновацій. По-третє, актуальною є інтеграція екологічних стандартів у систему державної допомоги, адже це відповідає європейським вимогам щодо безпеки харчових продуктів, добробуту тварин та збереження навколишнього середовища.

Таким чином, ефективність державної політики у сфері фінансування розвитку сільського господарства визначатиметься здатністю інтегрувати кращі практики ЄС із національними особливостями аграрної галузі. Лише у випадку системного реформування механізмів підтримки можна буде подолати інвестиційну нестачу, модернізувати матеріально-технічну базу та забезпечити конкурентоспроможність українського аграрного сектору в умовах глобалізованих ринків.

Демографічний стан в Україні також негативно впливає на розвиток аграрного бізнесу з позиції формування моделі забезпечення продовольчої безпеки. Головна причина цього – війна, мобілізація населення, а також низька привабливість сільської місцевості для проживання та трудової діяльності, особливо для молоді. У сільській місцевості ступінь задоволеності працюючих різними аспектами своєї праці значно нижчий, ніж у міській. Насамперед це стосується таких ключових складових, як умови праці та її оплата, хоча і в останні роки ця ситуація почала змінюватись.

Умови праці швидко змінити складно, оскільки будівництво сучасних аграрних комплексів, де основні операції механізовані, потребує величезних фінансових витрат. Режим праці в сільському господарстві не зміниться доти, доки людей не замінять роботи, що дозволять рівномірніше розподіляти навантаження, уникаючи цілодобової роботи в період посівної та збиральної кампаній.

Варто зазначити, що у 2024-2025 роках негативні демографічні тенденції лише посилюються. За даними міжнародних організацій, чисельність населення України скоротилася до приблизно 35 млн осіб, з яких понад 6 млн перебувають за кордоном у статусі тимчасових мігрантів або біженців [175]. Це безпосередньо вплинуло на структуру зайнятості в аграрному секторі, де спостерігається суттєвий дефіцит робочої сили, особливо серед молоді та кваліфікованих працівників. Брак кадрів спричиняє зростання навантаження на тих, хто залишається працювати у сільському господарстві, а також знижує продуктивність виробництва. З іншого боку, на фоні загального скорочення

працездатного населення у 2022-2025 рр. в аграрному бізнесі почали зростати заробітні плати, особливо у сфері тваринництва та переробки, що частково компенсує низьку привабливість сільських територій. Водночас ці тенденції супроводжуються підвищенням собівартості продукції та потребою в інвестиціях у механізацію та цифровізацію виробничих процесів. Таким чином, демографічна криза 2022-2025 років створила подвійний ефект: з одного боку, вона обмежує людський капітал для аграрної галузі, а з іншого – стимулює бізнес до впровадження інноваційних технологій і підвищення соціальних стандартів у сільській місцевості.

Забезпечення продовольчої безпеки держави не можливо без контролю та регулювання питань екології.

Екологічна стійкість продовольчої системи проявляється у зменшенні рівня забруднення, ефективному управлінні відходами та забезпеченні принаймні нейтрального, а в ідеалі – позитивного впливу на довкілля внаслідок виробництва та споживання продуктів харчування [46]. Для забезпечення екологічної стійкості продовольчої системи України необхідним є вдосконалення системи моніторингу та контролю впливу господарюючих суб'єктів на біорізноманіття, водні й ґрунтові ресурси, стан здоров'я тварин і рослин, а також запровадження обліку вуглецевого та водного сліду продукції.

Наукові дослідження вітчизняних учених свідчать, що екологічна ситуація в Україні є складною, зумовленою поєднанням тривалого інтенсивного сільськогосподарського використання земель, високої концентрації населення в окремих регіонах, значного рівня промислового навантаження та військових дій, які призвели до масштабної деградації природних ресурсів [46]. Керівники аграрного сектору повинні усвідомити неможливість відмови від принципів сталого розвитку, «зеленого переходу» та агроекологічних стандартів, оскільки саме вони визначають конкурентоспроможність аграрної продукції на міжнародних ринках. Міністерству аграрної політики та продовольства України доцільно ініціювати розробку науково-дослідних програм і дорожніх карт,

спрямованих на підвищення екологічної стійкості агропромислового комплексу.

Зменшити негативний вплив сільського господарства на довкілля можна шляхом скорочення втрат на всіх етапах виробництва та ланцюга постачання. Особливо високими вони залишаються на стадіях збору врожаю, транспортування, зберігання та первинної переробки через нестачу сучасної техніки й технологій, а також через слабку організацію бізнес-процесів. Значний внесок у ці втрати додають роздрібна торгівля та кінцеві споживачі, деякі з яких формуються через низький рівень культури споживання та відсутність стимулів до скорочення харчових відходів.

Важливість проблеми скорочення втрат продовольства підтверджують дані Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, згідно з якими щороку у світі втрачається понад 1,3 млрд т сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, що становить близько третини загального обсягу виробництва продовольства [46]. За підрахунками експертів, до 2050 року світовому господарству знадобиться на 60 % більше продовольства, проте за умови скорочення втрат у три рази цей приріст знизиться до 28 % [46]. Це означає, що підвищення ефективності використання наявних ресурсів може стати більш дієвим інструментом забезпечення продовольчої безпеки, ніж екстенсивне збільшення виробництва.

Подібних висновків дійшли й українські науковці ще у 1980-х роках, коли проблемі скорочення втрат продовольства приділялася значна увага. Вже тоді визнавалось, що завдяки зменшенню втрат можна забезпечити приріст ресурсів споживання на 20-30 %, тоді як еквівалентний обсяг додаткового виробництва обійшовся б у 2-3 рази дорожче [176]. Сьогодні ці положення зберігають свою актуальність, а в умовах воєнних дій та обмежених ресурсів України потребують особливої уваги як з боку держави, так і аграрного бізнесу.

Виклики, з якими стикається український агробізнес внаслідок війни, одночасно і відкривають нові можливості як для вітчизняного, так і для зарубіжного бізнесу. Це не обмежується лише аграрним сектором, охоплюючи й

інші сфери, що можуть стимулювати економічне зростання та відновлення України. Так, сьогодні розвивається велика кількість перспективних напрямків в аграрній галузі, які відкривають широкі можливості для комерції та інвестицій (див. додаток Л, табл. Л.1) [177].

Водночас постає комплексна проблематика забезпечення продовольчої безпеки: порушені ланцюги постачання, руйнування та блокування логістичної інфраструктури, мінування сільгоспугідь і перебої з енергопостачанням обмежують фізичну наявність і своєчасність постачань; інфляція, падіння реальних доходів населення, зростання собівартості (паливо, добрива, логістика) та брак доступного фінансування й страхування підривають економічний доступ до продовольства; слабкість «холодного ланцюга», втрати під час зберігання та погіршення структури харчування у вразливих груп впливають на якість і безпечність споживання; висока волатильність зовнішніх ринків, кліматичні ризики (посухи, екстремальні погодні явища), кадровий дефіцит і регуляторна невизначеність знижують стабільність продовольчої системи.

Подолання цих викликів потребує скоординованої політики відновлення логістики й переробки, розширення зрошення, розвитку відновлюваних джерел енергії в АПК, посилення адресної соціальної підтримки та впровадження інструментів управління ризиками (страхування, форвардні контракти), а також інституційного зміцнення конкурентних ринків.

Розмінування, серед зазначених напрямків, є ключовим завданням для відновлення українського агробізнесу. Це підтверджується світовим досвідом, де подібні послуги зазвичай фінансуються донорами, роблячи їх доступними не лише для великих агрокомпаній, але й для малих та середніх фермерів. Така підтримка дає можливість малим і середнім операторам протимінної діяльності вийти на ринок, надаючи свої послуги широкому колу агровиробників. Це, у свою чергу, сприяє швидшому розмінуванню полів, що дозволяє їм повернутися до обробітку та забезпечує продовольчу безпеку країни.

Таким чином, війна поставила перед вітчизняним аграрним сектором нові виклики, які потребують рішучих дій та стратегічного бачення. Зважаючи

на особливості сільськогосподарського виробництва та непередбачуваність перебігу війни, важливо не лише вирішувати поточні проблеми галузі, але й формувати довгострокову стратегію розвитку. У табл. 3.2 розглянуто можливі пріоритетні напрямки для забезпечення стійкості та адаптації аграрного сектору до роботи в умовах воєнного стану.

Таблиця 3.2

**Напрямки забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору
як базису економічної стійкості України**

Напрямок	Заходи
1	2
Розроблення стратегії розвитку агросектору	– врахувати конкурентні переваги, необхідність розвитку багатоукладності, збалансування структури виробництва; – збільшити прибутковість капіталовкладень та землевіддачі; – широке впровадження інновацій, розвиток та поглиблена переробка сировини; – суттєво збільшити експорт готової продукції, продуктів з більшим вмістом доданої вартості; – адаптувати сектор до зміни клімату; – впровадити сучасні цифрові технології.
Прозорий ринок землі сільськогосподарського призначення	– розглянути можливість відкриття ринку землі с.-г. призначення; – залучити не лише фінанси, але й досвід.
Адаптація аграрної політики України	– адаптувати аграрну політику до норм Спільної аграрної політики ЄС; – привести законодавство у відповідність до вимог ЄС; – відтермінувати введення «складних законів» в галузі до кінця війни.
Перегляд формування структури посівних площ сільськогосподарських культур	– збалансувати структуру згідно з потребами внутрішнього ринку; – завантажити харчову промисловість сировиною; – переорієнтувати експорт на високорентабельну, менш тоннажу сировинну продукцію та продукти переробки з більшою доданою вартістю.
Поступове відновлення технічних можливостей експорту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування	– сприяти встановленню ділових контактів з іноземними партнерами, налагодження довгострокової співпраці; – шукати нові можливості постачання на європейські та світові ринки та закріплення присутності на них.

Продовження таблиці 3.2

1	2
Забезпечення збору врожаю сільськогосподарських культур	– сформувати резерви пально-мастильних матеріалів для забезпечення с.-г. виробників необхідними ресурсами для ведення польових робіт, пов'язаних з доглядом та збором майбутнього врожаю.
Сприяння відновленню поголів'я тварин та відбудові тваринницьких комплексів	– запровадити спеціалізовані грантові програми; – закупити молодняк тварин, провести вакцинацію; – збудувати тваринницькі ферми сімейного типу.
Розвиток місцевих продовольчих систем	– розвивати адаптивні, стійкі та децентралізовані агропродовольчі системи;
Досягнення стійкості продовольчих систем громад	– стимулювати створення замкненого ланцюга забезпечення матеріально-технічними ресурсами (с.-г. техніка, добрива, засоби захисту рослин) в межах громад; – створити власну ринкову інфраструктуру виробництва, заготівлі, зберігання та збуту с.-г. продукції та продуктів харчування.
Диверсифікація малих і середніх сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, їх кооперативів	– створити стійкі агропродовольчі системи; – забезпечити можливість самозайнятості та створення додаткових робочих місць у сільській місцевості; – забезпечити самодостатність сільських територій.

Власна розробка [170]

Реалізація цих напрямків може допомогти Україні подолати негативні наслідки війни та закласти міцне підґрунтя для стійкого та динамічного розвитку аграрного сектору в майбутньому. Важливо підкреслити, що ці напрямки є комплексними та взаємопов'язаними. Їх успішне впровадження потребуватиме значних зусиль та ресурсів з боку держави, безпосередньо аграріїв та міжнародних партнерів.

Попри складнощі, з якими зіткнулася українська аграрна галузь після 24 лютого 2022 року, саме забезпечення продовольчої безпеки виступає базисом економічної стійкості держави: воно стабілізує ціни, підтримує доходи домогосподарств, зберігає зайнятість у регіонах та формує валютні надходження через експорт. Повернення до зростання можливе лише за умови відновлення й модернізації ключових ланок продовольчого ланцюга – виробництва, переробки, логістики та зберігання – у поєднанні з адресною соціальною

підтримкою вразливих груп, щоб гарантувати фізичну та економічну доступність якісної їжі.

Для подолання наслідків війни й перетворення агросектору на «якір» макростабільності потрібні узгоджені дії: розширення логістичних маршрутів і «холодного ланцюга»; інвестиції у переробку з високою доданою вартістю, зрошення, точне землеробство та відновлювані джерела енергії; розвиток інструментів управління ризиками (агροстрахування, форвардні програми, доступне кредитування); створення стратегічних продовольчих резервів і посилення системи контролю якості та безпечності. Чітка й передбачувана аграрна політика в поєднанні з міжнародною підтримкою забезпечить відновлення виробництва, підвищення конкурентоспроможності та стійкості продовольчої системи, що, у підсумку, стане фундаментом для відновлення та довгострокового зростання української економіки.

Система продовольчої безпеки країни включає в себе низку таких блоків: національні інтереси України «у сфері продовольчої безпеки, загрози продовольчій безпеці, організаційні структури забезпечення продовольчої безпеки, правове забезпечення продовольчої безпеки» (див. додаток Л, табл. Л.2).

Проаналізована система забезпечення продовольчої безпеки України дозволяє визначити її комплексний і багаторівневий характер, який включає взаємопов'язані компоненти національних інтересів, ризиків і загроз, а також заходів організаційного та управлінського характеру з відповідними структурами для їх реалізації.

1. Комплексність національних інтересів України у сфері продовольчої безпеки.

Серед національних інтересів визначені стратегічні завдання, спрямовані не лише на забезпечення продовольчої достатності, а й на підвищення якості життя населення через гарантії екологічної, санітарної, ветеринарної відповідності продукції та контроль за безпечністю технологій виробництва. Особлива увага приділяється питанням сталого розвитку аграрного сектору, збереження та відновлення родючості земель, впровадження інноваційних та

наукових досягнень. Це дозволяє зробити висновок, що продовольча безпека трактується як ключова передумова економічної, соціальної та екологічної стабільності України.

2. Ідентифікація ризиків та загроз продовольчій безпеці як ключовий етап управління.

Визначені ризики включають широкий спектр факторів економічного, технологічного, кліматичного, зовнішньополітичного, ветеринарного та соціального характеру. Особливо гострою є проблема економічних загроз, пов'язаних з нестабільністю банківського сектору та падінням інвестиційної привабливості аграрного сектору. Враховуючи постійне зростання значення екологічних і кліматичних факторів, особливу увагу слід приділяти питанням управління агроєкологічними ризиками, такими як деградація ґрунтів і зміни кліматичних умов. Врахування ризиків та загроз на етапі планування державної політики має критичне значення для побудови дієвих механізмів запобігання кризовим явищам.

3. Системність та комплексність заходів з організації управління продовольчою безпекою.

Запропоновані організаційно-управлінські заходи мають комплексний характер (див. п. 1.3), охоплюючи правове, технічне, економічне, соціальне та освітнє регулювання. Серед пріоритетів – удосконалення нормативно-правового регулювання, модернізація аграрних підприємств, ефективна державна підтримка виробників, розвиток науково-дослідних інституцій та підготовка кадрів. Значну роль відіграють заходи зі зміцнення ветеринарного, фітосанітарного та санітарного контролю, що дозволяє не лише знизити ризики, а й суттєво посилити конкурентоспроможність вітчизняного аграрного сектору на міжнародному рівні.

4. Важливість і багаторівневий характер організаційних структур управління.

Система організаційних структур забезпечення продовольчої безпеки є чітко сформованою і охоплює національний, регіональний та галузевий рівні.

До ключових організаційних суб'єктів відносяться як центральні органи виконавчої влади (Міністерство аграрної політики та продовольства, Міністерство економіки), так і спеціалізовані державні служби (Держпродспоживслужба, Служба безпеки України у сфері біобезпеки), а також науково-освітні інституції. Така структурованість дозволяє ефективно реалізовувати визначені завдання і забезпечувати оперативну реакцію на ризики та загрози.

Державне регулювання продовольчої безпеки України передбачає розв'язання проблем в умовах глобальної нестабільності на основі визначених принципів, результатів SWOT-аналізу (див. табл. 3.1) та подальшої розробки стратегічних дій.

У межах запропонованого комплексу стратегічних заходів, спрямованих на зміцнення продовольчої безпеки, доцільно сформулювати такі рекомендації [170]:

1. Науково-технологічний підхід до реалізації стратегії продовольчої безпеки. В умовах експоненційного зростання обсягів даних, швидких інновацій та ускладнення обчислювальних процесів необхідно інтегрувати в державну політику сучасні технологічні рішення. Це передбачає запровадження систем управління великими даними, використання штучного інтелекту для оцінки продуктивності сільського господарства, дослідження мікробіому, застосування біотехнологій для підвищення урожайності, а також впровадження нових джерел харчових продуктів і кормів.
2. Використання великих даних, автоматизації та алгоритмів штучного інтелекту дозволить прискорити оцінку безпечності продуктів харчування, підвищити їх якість, виявити нові закономірності у сфері виробництва. Перспективними напрямками стають альтернативні джерела їжі (рослинні білки, морські водорості, культивоване м'ясо, продукти синтетичної біології), які здатні забезпечити зростаюче населення планети, залишаючись у межах планетарних обмежень. Такі продукти можуть виявитися більш поживними та екологічно стійкими порівняно з традиційними, проте створюють нові виклики щодо їх безпечності.

3. Розвиток системи прогнозування. Необхідно розробляти та впроваджувати інструменти, здатні ідентифікувати нові ризики й загрози у сфері продовольчої безпеки на глобальному, національному та регіональному рівнях. Це дозволить своєчасно впроваджувати заходи контролю, попередження та моніторингу. Особливого значення набуває формування гнучких і адаптивних механізмів реагування, які забезпечать стійкість харчових ланцюгів постачання в умовах змінних викликів.
4. Перехід до стійких продовольчих систем. Продовольчі системи України потребують термінових і глибоких трансформацій для досягнення цілей сталого розвитку. До 2030 року має бути створена цілісна законодавча база у сфері сталого харчового виробництва, що регулюватиме як продукти, так і процеси їхнього створення (зокрема циркулярність, скорочення харчових втрат і відходів, стимулювання збалансованих та поживних дієт). У сучасних умовах ключове значення має поступовий перехід до здоровішого і більш екологічно стійкого харчування. Зокрема, зменшення споживання продуктів тваринного походження на користь рослинної дієти сприятиме як покращенню здоров'я населення, так і зниженню екологічного навантаження. Це вимагає перегляду національних рекомендацій щодо харчування, зокрема у частині кількості та частоти споживання окремих груп продуктів.

Ефективний національний контроль продовольчої безпеки в умовах глобальної нестабільності потребує постійної оперативної координації. У цьому контексті особливої ваги набуває виділення комплексу ітерацій координаційних заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки на національному рівні (див. додаток Л, табл. Л.3).

Таким чином, доведено, що продовольча безпека України виступає стратегічним пріоритетом державної політики, ефективність якої забезпечується комплексним підходом до ідентифікації національних інтересів, аналізу ризиків і загроз, а також організацією ефективного управління за допомогою спеціалізованих державних структур. Подальший розвиток системи повинен

ґрунтуватися на поглибленні міжвідомчої взаємодії, підвищенні ефективності контролю за дотриманням стандартів безпеки та створенні сприятливих умов для інноваційного розвитку аграрного сектору.

3.2. Вплив міжнародної торгівлі та державного боргу в системі забезпечення економічної стійкості та продовольчої безпеки

На основі проведено аналізу (див. п. 1.1) можна стверджувати, що завдання забезпечення продовольчої безпеки має оптимізаційний характер. З одного боку, досягнення повної самозабезпеченості за всіма групами продуктів харчування у коротко- та середньостроковій перспективі є неможливим, а з точки зору впливу на конкурентоспроможність та теорії відносних конкурентних переваг – економічно недоцільним. З іншого боку, загострення політичної ситуації у світі ускладнює дотримання принципу стабільності імпортних поставок продовольства. Таким чином, імпорт продуктів харчування залишається неминучим, хоча й має бути обмежений до певного мінімального рівня.

Розраховувати на стабільні поставки продовольства можна, зокрема, з боку країн, що реалізують спільну аграрну політику. Відтак, загалом визнаючи пріоритет самозабезпечення та незалежності в постачанні продуктів харчування для населення, доцільним є запровадження поняття «продовольча стійкість держави» – це такий рівень забезпечення продовольством, за якого завдяки вітчизняному виробництву та імпорту з країн із узгодженою аграрною політикою гарантується фізична й економічна доступність харчових продуктів в обсязі, не меншому за внутрішній попит.

Продовольча безпека з позиції економічної стійкості держави – це такий стан економіки та аграрного сектору країни, за якого забезпечується стійкий розвиток національної економіки на основі збалансованого розвитку регіонів із переходом до інноваційних підходів у формуванні аграрної державної політики, підтримкою та розвитком власного виробництва, створених запасів і

міждержавного вільного руху сировини та продовольства, які не повинні залежати від впливу різноманітних процесів і факторів в умовах глобальної нестабільності.

Значні обсяги імпорتنих поставок продовольства підвищують ризики недостатнього рівня продовольчої безпеки, що спонукає до запровадження категорії «продовольча напруженість» – співвідношення обсягу імпорту продовольства (з розподілом на поставки з країн, які реалізують спільну аграрну політику, та інших країн) до загального внутрішнього споживання продуктів харчування.

З огляду на необхідність досягнення не лише продовольчої самозабезпеченості, але й продовольчої стійкості, автором систематизовано принципи забезпечення продовольчої безпеки держави та доповнено їх принципом ведення єдиної аграрної політики на міждержавному рівні (див. рис. 3.3).

Таким чином, на думку автора, продовольчу безпеку не можна розглядати виключно з позицій ліберального або суто класичного протекціоністського підходу (див. п. 1.1., рис. 1.2), оскільки обидва є крайніми і важко реалізуються на практиці. Натомість концепція «продовольчої стійкості» виступає своєрідним компромісом, що, з одного боку, робить акцент на продовольчій незалежності та самозабезпеченості – що відповідає переважаючій позиції, у тому числі на рівні вищих органів влади, - а з іншого боку, допускає можливість імпорتنих поставок.

На рис. 3.4 наведено ключові події та структурні зрушення, що визначали траєкторію зовнішньої торгівлі продуктами харчування України у 2000-2025. Сукупно ця послідовність демонструє поступову еволюцію від переважно сировинного експорту до зміщення у бік глибшої переробки та підвищення доданої вартості, що сприяє стійкішому профілю торговельного сальдо агропродовольчої групи.



Рис. 3.3. Принципи забезпечення продовольчої безпеки

Власна розробка [178]

Упродовж 2000-2025 рр. зовнішньоторговельний баланс України за продуктами харчування формується як стійко позитивний у довгостроковому вимірі, попри періодичні шоки, що змінювали його амплітуду та товарну структуру. Інституційні чинники (вступ до СОТ у 2008 р., запровадження ПВЗВТ з ЄС із 2016 р.) заклали підґрунтя для розширення доступу на ринки та технологічного оновлення переробних галузей, тоді як геополітичні події 2014-2015 рр. та повномасштабна агресія РФ з 2022 р. періодично порушували логістику, змінювали канали збуту та тимчасово звужували експортні можливості окремих сегментів. Це підтверджують офіційні зовнішньосекторні статистики НБУ [179], які фіксують скорочення експорту харчових товарів у певні квартали 2025 р. на тлі логістичних обмежень та змін у режимах доступу до ринків.

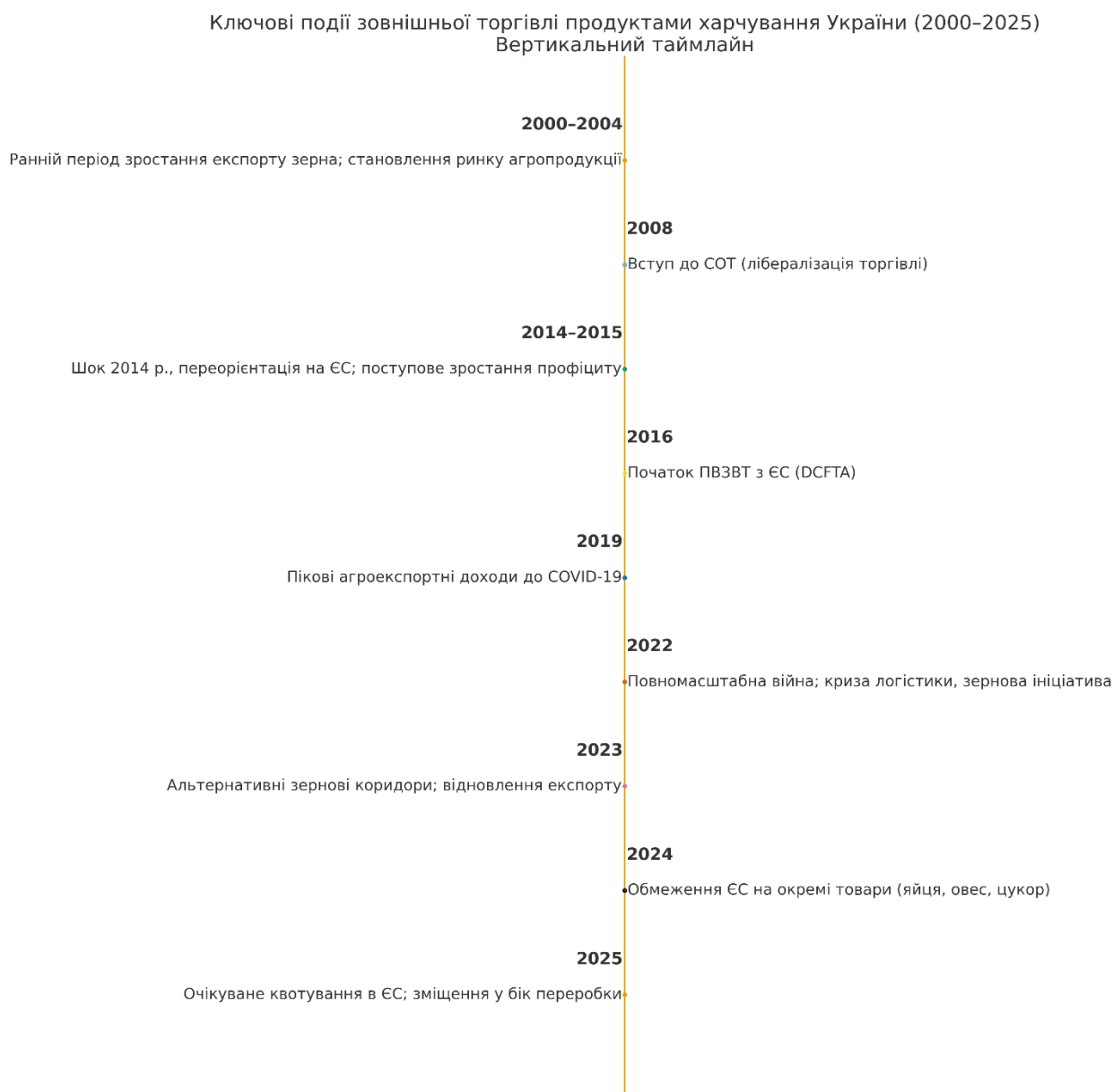


Рис. 3.4. Таймлайн ключових подій та структурних зрушень зовнішньої торгівлі продуктами харчування України у 2000–2025 році

Власна розробка [178]

Структурно агропродовольство стало ядром товарного експорту: у 2023 р. харчові товари забезпечили близько 61% усього експорту ($\approx 21,9$ млрд дол. США), а ЄС консолідувався як головний торговельний партнер української агропродукції. Така концентрація зумовила чутливість до регуляторних змін у ЄС (тимчасові захисні заходи щодо окремих позицій – яйця, овес, цукор – у 2024 р.) та майбутнього переходу від тимчасового безмитного режиму до

квотування. Водночас уряд і галузь задекларували зміщення до більш глибокої переробки з метою підвищення частки доданої вартості та пом'якшення цінової/логістичної волатильності зернової моделі [180]. Сукупність цих факторів у середньостроковій перспективі підтримує позитивне сальдо за рахунок розширення номенклатури перероблених харчових продуктів і диверсифікації ринків.

Після зриву Чорноморської зернової ініціативи у 2023 р. галузь здійснила оперативну переорієнтацію логістичних маршрутів (дунайський кластер, сухопутні коридори до ЄС), що дозволило поступово відновити фізичні обсяги експорту окремих продовольчих груп. Хоча в окремі квартали 2025 р. НБУ фіксує зниження експорту харчових товарів (у т.ч. зернових) через складну логістику та зміну торговельних режимів, системна роль агросектора як джерела валютних надходжень та позитивного внеску у торговельний баланс зберігається [181]. Це відображає високу еластичність логістики та здатність ринку перерозподіляти потоки між ЄС, Близьким Сходом і Азією.

Комплексна оцінка за 2000-2025 рр. свідчить, що профіцит продовольчого балансу у спокійні періоди формується насамперед за рахунок зернових, олійних культур і продуктів їх переробки (олії та шроти), тоді як імпорт домінують категорії з вищою часткою готових харчових продуктів, напоїв, фруктів та специфічних інгредієнтів, не вироблюваних або дефіцитних у країні. Розширення переробки (особливо олієжирового комплексу) здатне збільшити додану вартість на експортній тонні й підсилити антикризову стійкість торговельного балансу у разі регуляторних обмежень на сировинні позиції. Політика переробки та технологічної модернізації є комплементарною до інтеграції у ринки ЄС [182], оскільки зміщує експорт від сировини до товарів із вищими вимогами до якості та відстежуваності.

У післявоєнному відновленні очікується, що сукупність (і1) доступу до ринків ЄС на умовах стабільних квот/тарифів, (і2) інвестицій у логістичну інфраструктуру та (і3) інституційної гармонізації стандартів безпечності харчових продуктів дозволить закріпити позитивне сальдо продовольчої торгівлі,

зменшивши сезонну волатильність і збільшивши частку категорій із високою доданою вартістю [183]. Однак регуляторні ризики (тимчасові мита/квоти, санітарні/фітосанітарні бар'єри) потребують активної торговельної дипломатії та адаптації продуктового портфеля експорту.

Перейшовши від аналізу динаміки та структурних зрушень у зовнішній торгівлі продуктами харчування, логічним наступним кроком є співвіднесення виявлених тенденцій із рамкою Цілей сталого розвитку (ЦСР). Адже параметри продовольчого експорту, глибини переробки та регуляторної гармонізації безпосередньо корелюють із досягненням ЦСР 2 «Подолання голоду» (доступність і безпечність харчових продуктів), ЦСР 8 «Гідна праця та економічне зростання» (валютні надходження, зайнятість у ланцюгах доданої вартості), ЦСР 9 «Індустріалізація, інновації та інфраструктура» (модернізація переробки та логістики), ЦСР 12 «Відповідальне споживання і виробництво» (простежуваність, зниження втрат і відходів), а також ЦСР 13 «Боротьба зі зміною клімату» (вуглецевий та водний слід агропродукції) і ЦСР 17 «Партнерство заради сталого розвитку» (торговельні угоди, технічна допомога, інституційна конвергенція). Таким чином, зовнішньоторговельний профіль агропродовольчого сектору виступає не лише індикатором конкурентоспроможності, а й операційним механізмом інтеграції України у глобальну архітектуру сталого розвитку. Подальший розгляд зосереджено на тому, як інструменти політики (квоти/тарифи, SPS-стандарти, стимули до переробки та «зелені» логістичні коридори) можуть бути переналаштовані для прискорення прогресу за релевантними цілями та показниками ЦСР.

Ефективність реалізації ЦСР (подолання бідності та голоду; міцне здоров'я та якісна освіта; гендерна рівність; чиста вода та належні санітарні умови; відновлювальна енергія; гідна праця та економічне зростання; інновації та інфраструктура; скорочення нерівності; сталий розвиток міст та спільнот; відповідальне споживання; боротьба із зміною клімату; збереження морських екосистем; збереження екосистем суходолу; мир та справедливість; партнерство заради стійкого розвитку) залежить від економічної політики

держави, зокрема важливу роль при цьому відіграють такі фактори, як – «міжнародна торгівля» та «зовнішні запозичення». Так, якщо розглянути фактор «міжнародна торгівля», то він впливатиме на потенційне досягнення таких поставлених ЦСР як: Ціль № 1 – «Подолання бідності», Ціль 2 – «Подолання голоду» та інших. Адже міжнародна торгівля відіграє вирішальну роль в економічному розвитку країн, особливо розвиваючих. Вона є важливим елементом, який істотно субсидує економічне зростання країни, що позитивно впливає на зниження рівня бідності та інших соціально-економічних проблем [184]. Міжнародна торгівля сприяє росту продуктивності праці [185] та в цілому економічній стійкості та зростанню [186, 187, 188, 189].

Важливим фактором економічної стійкості та розвитку є умови міжнародної торгівлі, який при перевищенні середнього індексу цін експорту над середнім індексом імпорту буде мати позитивний вплив [190, 191]. Позитивні умови торгівлі дозволяють країні зміцнити платіжний баланс, збільшити надходження валютних ресурсів, що в свою чергу, дозволить збільшити валютні резерви та сприятиме полегшенню обслуговуванню зовнішніх запозичень.

Основний зв'язок між ЦСР і торгівельною політикою відображено в Цілі № 17 «Партнерство заради сталого розвитку». Дана ціль підкреслює важливість відкритої, універсальної, багатосторонньої, справедливої, заснованої на правилах торговельної системи, яка сприятливо буде впливати на лідерство в сфері забезпечення сталого розвитку кожною країною [192]. Важливим елементом реалізації Цілі № 17 в Україні є реалізація принципу партнерства. Нині ООН реалізує в Україні 12 програм як в цілому по країні, так і окремо по регіонах (див. рис. 3.5). В основі реалізації цих програм лежить міжнародне співробітництво, зокрема із такими організаціями, як: «Багатосторонній трастовий фонд» [193], «Банк розвитку» (Німеччина) [194], Офіс постійного координатора ООН, ЮНІСЕФ, Всесвітня організація охорони здоров'я [195] та інші.

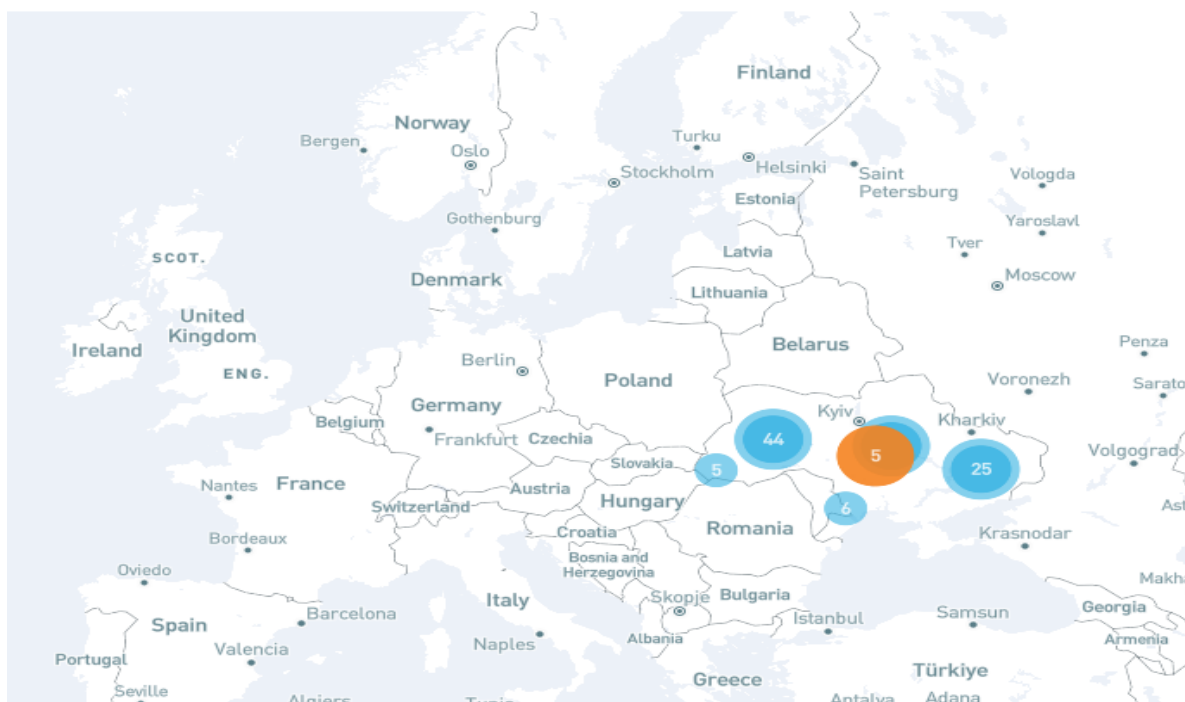


Рис. 3.5. Реалізація Цілі № 17 сталого розвитку ООН в Україні, одиниць
(Примітка: програми, які позначені (5) – реалізуються ООН в Україні на рівні країни, а інші на рівні регіонів)
 За даними [131]

Зовнішні запозичення розглядаються в системі дослідження взаємозв'язку між умовами торгівлі та зовнішнім гарантованим державою боргу. Так, цей фактор може позитивно або негативно впливати на умови торгівлі. Наприклад, позитивний вплив проявляється в залученні достатніх фінансових ресурсів, зокрема для фінансування дефіциту бюджету, бізнесу, що дозволить уникнути дефолту та підвищить конкурентоспроможність. Високий зовнішній державний гарантований борг може негативно впливати на зниження інвестиційної активності в експортних галузях та зниження конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу. В багатьох країнах світу зовнішній гарантований державою борг відіграє важливу роль в фінансуванні стійкого розвитку, зокрема шляхом інвестування фінансових ресурсів в інфраструктуру, освіту, систему охорони здоров'я, програми соціального забезпечення тощо [196].

ЦСР ООН являють собою заклик до світової спільноти щодо усунення таких ганебних явищ, як: голод, бідність, неграмотність; низька тривалість

життя тощо. Крім того, ЦСР направлені на суттєве зниження шкідливого впливу бізнесу на екологію, зокрема в частині нераціональне використання природних ресурсів; на боротьбу із зміною клімату; на викоренення війн; на забезпечення соціально-економічного процвітання кожної країни тощо [197]. Важливо виділити ЦСР № 17 «Забезпечення партнерства заради спільного розвитку», яка має спонукати міжнародне співтовариство змінити свій шлях до більш стійкого і справедливого миру. Зростання міжнародної торгівлі здатне створювати додану вартість, що є важливим чинником для досягнення ЦСР. Наприклад, торгівля допомагає створювати більше робочих місць, знижувати ціни на продукти та стимулює економічне зростання, що суттєво може знизити глобальні проблеми людства, зокрема такі як бідність та голод. Крім того, вплив міжнародної торгівлі на ЦСР може сприяти прогресу людства, зокрема позитивно впливаючи на розвиток людей, екологію і економіку та в цілому на здатність країн виконувати ЦСР на період до 2030 року [198].

Розвиток світової торгівлі та зростання світової економіки вимагає постійного збільшення інвестицій та забезпечення ефективного функціонування фінансових ринків країн, що розвиваються. В цих країнах зростають обсяги державного боргу (в 2017 році 40% країн з низьким рівнем доходів не могли обслуговувати державний борг), що становить серйозну перешкоду для реалізації ЦСР до 2030 року [199]. Борг є важливим фактором, який дозволяє країнам забезпечити економічний розвиток, зокрема Україні, яка потребує колосальних інвестиційних ресурсів в сучасних військових умовах. При цьому виникає ризик управління борговим навантаженням, який в довгостроковій перспективі може стати гальмом економічного розвитку. Проблема державного боргу пов'язана також із тим, що в 2025 році рівень зовнішнього державного боргу від ВВП України становив 110%, що вважається критичним рівнем (див. рис. 3.6). При цьому проблема актуалізується тим, що в 2024 році дефіцит зовнішньої торгівлі товарами та послугами становив 35,9 млрд. дол. США [200].



Рис. 3.6. Стан державного боргу України, 2010-2025 рр.
 (Примітка: за даними 2010-2020 Світовий банк / FRED, 2021-2025 IMF, WEO)
 За даними [201, 202]

У 2010-2013 роках рівень державного боргу України у відсотках до ВВП коливався у межах 25-36%, що відповідало безпечному рівню і навіть було нижче за маастрихтський критерій Європейського Союзу, який встановлює граничне значення державного боргу на рівні 60% ВВП [203]. Така ситуація свідчила про відносну фінансову стабільність країни та помірне боргове навантаження. Однак починаючи з 2014 року, під впливом воєнних дій, девальвації національної валюти та економічної кризи, борг різко зріс і досяг понад 70% ВВП, що перевищило встановлені в ЄС нормативи. У 2018-2021 роках відбулося певне зниження показника до 43-49% ВВП завдяки стабілізаційним заходам та поступовому економічному відновленню, однак починаючи з 2022 року спостерігається новий стрімкий ріст державного боргу, зумовлений повномасштабною війною та падінням економічної активності.

Станом на перший квартал 2025 року борг становить близько 97% ВВП, а за прогнозами МВФ [202] може перевищити 110% ВВП до кінця року. Це ставить Україну в один ряд із так званими «проблемними» країнами ЄС, такими як Італія та Греція, де борг стабільно перебуває у діапазоні 100-180% ВВП. Водночас важливо враховувати, що в ЄС високий рівень боргу

компенсується доступом до розвинених фінансових ринків та механізмів підтримки з боку Європейського центрального банку, тоді як Україна змушена покладатися на міжнародну фінансову допомогу, кредити МВФ та донорську підтримку. Таким чином, навіть при схожих відносних рівнях боргу, боргове навантаження для України є значно більш критичним і становить реальну загрозу борговій стійкості та економічній безпеці держави.

Враховуючи те, що з 2022 року обсяги державного боргу в Україні суттєво зросли, було розроблено сценарії рівнів державного боргу до ВВП. Так, в 2028 році цей рівень потенційно може становити за негативним сценарієм до 128% ВВП [204]. Використання механізмів концепції стійкості боргу та управління ним позитивно впливає на ЦСР [205]. Ефективне управління державним боргом сприяє стійкому розвитку та гарантує, що населення, яке має фінансові труднощі, отримують адекватну допомогу в процесі відновлення. Державний борг впливає на економічний прогрес країни, що є підґрунтям для сталого розвитку [196]. Обслуговування державного боргу може збільшити тиск на природні ресурси, які необхідні для забезпечення продовольчої безпеки та стійкості економіки [206].

Високий рівень боргового навантаження має безпосередній вплив на продовольчу безпеку: зростання обслуговування боргу обмежує бюджетні можливості держави підтримувати аграрний сектор, субсидувати виробників і забезпечувати належний рівень продовольчої доступності. У довгостроковій перспективі це може посилити залежність України від імпорту продовольства та зовнішнього фінансування, що створює додаткові ризики для стійкості національної економіки та соціальної стабільності.

З метою забезпечення виконання своїх боргових зобов'язань Україною, зокрема суб'єктами господарської діяльності виникає необхідність в пошуку резервів підвищення результативності бізнесу, що забезпечує продовольчу безпеку. Таким резервом є покращення рівня умов торгівлі як кількісними, так і ціновими факторами. Виникає необхідність в зміні структури експорту та зростанні доданої вартості продукції, яка експортується Україною на світові

ринки. Зростання доданої вартості експортної продукції дозволить суб'єктам господарської діяльності отримувати більший доступ до отримання іноземних позик, а держава буде більше мотивована в гарантуванні погашення зовнішніх позик для українського бізнесу.

Аналіз взаємозв'язку між зовнішнім боргом та торговельним балансом за 1990-2020 роки (базуючись на основі статистичних даних 190 країн світу) довів, що рівень зовнішнього боргу позитивно впливає на торговельний баланс. Тобто із зростанням зовнішнього боргу профіцит зовнішньої торгівлі буде зростати. Емпіричні результати показали, що торговельний баланс має вирішальне значення для забезпечення економічного зростання та стійкості [207]. Проведене емпіричне дослідження, на прикладі Туреччини [208] дало можливість виявити вплив між рівнем відкритості торгівлі та зовнішнім боргом. Зроблено висновок, що рівень зовнішнього боргу зростає в міру відкритості зовнішньої торгівлі. Між цими двома величинами існує міцний зв'язок. Дослідження зв'язку між рівнем відкритості торгівлі, зовнішньою заборгованістю та економічним зростанням в Африці на основі статистичних даних за 1990-2023 роки показало, що відкритість економіки не стимулює економічне зростання [209]. Крім того, наголошено, що зовнішній борг, в окремих випадках, перешкоджає довгостроковому економічному зростанню, що вимагає удосконалення державної політики в напрямку управління зовнішнім боргом та узгодження торговельної політики із стратегіями економічного розвитку (інвестування коштів в людський капітал, інституційна якість, впровадження інноваційних технологій, удосконалення промислової політики, розвиток інфраструктури тощо).

У роботі [210] досліджувався взаємозв'язок між зовнішньою заборгованістю та економічним зростанням в Нігерії, використовуючи річні часові ряди даних, що охоплюють період з 1981 по 2022 рік. Виявлено, що тільки валютні резерви мають позитивний і значний довгостроковий вплив на економічне зростання та стійкість. Крім того, зовнішній борг і процентна ставка сприяли економічному зростанню. Важливим при цьому завданням уряду має бути

обмеження залучення непродуктивних позик та заохочення розвитку зовнішньої торгівлі. Аналогічне дослідження було проведено, наприкладі 31 країні Африки за період з 2005 по 2017 рік, яке показало, що зовнішній борг має суттєвий негативний вплив на економічне зростання, однак за умови ефективного державного управління цей вплив мінімізується [211]. Відповідне дослідження було проведено на основі даних Ефіопії з 1970 по 2017 роки. Емпіричний результат показує, що в довгостроковій перспективі високий рівень державного зовнішнього боргу має значний негативний вплив на економічне зростання та створює великі виклики для економіки. Рекомендовано на рівні уряду Ефіопії підвищити ефективність управління зовнішнім боргом, наприклад, інвестувати у виробничу діяльність, здійснювати структурні зміни економіки, реформувати державний сектор та податкову систему тощо [212]. Розглянутий взаємозв'язок між міжнародною торгівлею та зовнішнім боргом на основі статистичних даних країн Бразилії, Нігерії та В'єтнаму за період 1990-2021 роки. Результати показують, що прямі іноземні інвестиції та торгівля взаємопов'язані та мають позитивний, але незначний вплив на економічне зростання в усіх трьох країнах. Крім того, зовнішній борг перешкоджає довгостроковому економічному зростанню в цих країнах [213]. Досліджено відповідний взаємозв'язок в праці [184], де зроблено висновок, що зовнішній борг значно і негативно впливає на економічне зростання для вибірки з 24 країн, що розвиваються. При цьому наголошується, що відкритість торгівлі істотно не впливає на економічне зростання.

Забезпечення стійкого розвитку можна досягнути, зокрема за рахунок вирішення проблеми нерівності в світовій торгівлі [214]. Міжнародна торгівля виокремлюється як важливий механізм політики реалізації всіх ЦСР, особливо в Цілі № 17 «Партнерство заради сталого розвитку». Важливим є створення глобальних ланцюгів створення доданої вартості, що сприятиме економічному розвитку та вирішенню соціальних і екологічних проблем.

Нині важливим на рівні держави є підвищення ефективності управління зовнішнім державним боргом України та залучення іноземних інвестицій.

Проблема зовнішнього державного боргу України розглядається як важливий аспект національної безпеки та фактор забезпечення незалежності функціонування держави. Важливим напрямом оптимізації даного боргу є підтримка соціально-економічного розвитку, зокрема через стимулювання експорту.

Акцентовано увагу на необхідності оптимізації рівня зовнішнього гарантованого державою боргу України, зокрема за рахунок збільшення питомої ваги обсягів кредитування під гарантії органів місцевого самоврядування. Тобто на регіональному і місцевому рівні потрібно активізувати економічні процеси з метою пошуку напрямів зростання обсягів експорту та збільшення доданої вартості експортованої продукції. Важливим в системі зниження державного боргу та оптимізації військових витрат є реформування економіки. Зниженню дефіциту державного бюджету, боргового навантаження сприяє активна експортна політика.

З метою фінансування оборонних витрат України критично важливим є підвищення рівня боргової безпеки та ефективності управління зовнішнім державним боргом України, що не можливо зробити без реалізації економічних реформ для створення підґрунтя з метою відновлення експортно орієнтованої української економіки в повоєнний період. Надійним фундаментом економічного зростання є ефективна політика управління зовнішнім гарантованим державою боргом, що передбачає формування конкурентоспроможної національної економіки. Залучення зовнішнього фінансування потребує вирішення питання зниження ризиків боргової безпеки. Одним із вагомих ризиків є зростання гарантованих державою зовнішнього боргу під реалізацію інвестиційних проєктів, які направлені на створення доданої вартості. Необхідність експорту продукції з високою доданою вартістю дозволить знизити ризики дефолту України та мотивувати іноземних інвесторів кредитувати ефективні інвестиційні проєкти.

В умовах війни управління зовнішнім державним боргом України має передбачати ряд ефективних управлінських заходів. Важливо забезпечити процес ефективного використання позикових фінансових ресурсів. Вони

мають витрачатись не на покриття поточних потреб, а на залучення іноземних інвестицій. Що, в свою чергу, сприятливо вплине на створення доданої вартості, зокрема в експортно орієнтованих галузях української економіки [215]. Важливим аспектом управління зовнішнім державним боргом є визначення впливу на нього факторів. Дослідження [216] виявило вплив факторів на рівень зовнішнього державного боргу, зокрема це ВВП, дефіцит державного бюджету, експорт товарів та послуг. Зроблено висновок, що збільшення обсягів експорту товарів та послуг на один мільйон гривень, за інших рівних умов, збільшить обсяг зовнішнього державного боргу на 0,05 млн. дол. США.

Огляд літератури пов'язаної із проблемою дослідження взаємозв'язку між умовами торгівлі та зовнішнім гарантованим державним боргом [184-216] дозволив зробити висновки, що вона є своєчасною та визначною для вирішення проблем забезпечення продовольчої безпеки. Проаналізовані літературні джерела свідчать, що ефективна політики міжнародної торгівлі в частині перевищення рівня показника індексу середніх цін експорту над індексом середніх цін імпорту здійснює значний позитивний вплив на гарантованість державою повернення боргу закордонним інвесторам. Вирішення даної проблеми може мати вагоме значення для підвищення ефективності реалізації ЦСР. Далі у п. 3.3 дослідимо взаємозв'язок між умовами торгівлі та зовнішнім гарантованим державним боргом, що розглядається як засоби реалізації ЦСР.

3.3. Моделювання оцінки факторів впливу на стан продовольчої безпеки та досягнення Цілей сталого розвитку

Сучасні глобальні виклики – економічні кризи, геополітична нестабільність та наслідки воєнних дій – посилюють потребу у пошуку науково обгрунтованих механізмів забезпечення продовольчої та економічної безпеки держав. З одного боку, дослідження взаємозв'язку між умовами торгівлі та зовнішнім гарантованим державним боргом є важливим інструментом для

формування стратегій стійкого розвитку та досягнення Цілей сталого розвитку (див. п. 2.1 та 3.2). З іншого боку, аналіз впливу макроекономічних показників, таких як ВВП на душу населення та рівень політичної стабільності, на інтегральні індикатори продовольчої безпеки (GFSI) дозволяє оцінити взаємозалежність добробуту населення і політичного середовища з якістю доступу до продовольства. Поєднання цих двох напрямів створює наукову базу для комплексного розуміння впливу економічних і політичних факторів на стійкість національних економік в умовах глобальних трансформацій.

Таким чином, у межах дослідження насамперед розглянемо перше питання – взаємозв'язок між умовами торгівлі та зовнішнім гарантованим державним боргом України. Такий підхід дає можливість оцінити, як зміни у світових торговельних умовах позначаються на борговому навантаженні держави, що є визначальним фактором її економічної стійкості та здатності реалізовувати Цілі сталого розвитку (див. п. 2.1). У комплексі ці два аспекти дозволяють сформулювати цілісне бачення взаємодії продовольчої та економічної безпеки як складових економічної стійкості держави.

Міжнародна торгівля та зовнішні запозичення є важливими факторами забезпечення не тільки економічної стійкості країн але і реалізації Цілей сталого розвитку. Вони, з одного боку, сприятимуть розвитку експорту і імпорту; надходженню іноземної валюти та кредитних ресурсів, що є основою забезпечення передумов процвітання країн. З іншого боку, вони дозволяють реалізувати переважну кількість ЦСР, зокрема від подолання бідності, голоду, зміцнення здоров'я, підвищення рівня освіти тощо до збереження природних ресурсів і забезпечення партнерства заради сталого розвитку у всьому світі. Саме тому в роботі поставлена гіпотеза, яка полягає в тому, що ефективна політика міжнародної торгівлі в частині перевищення рівня показника індексу середніх цін експорту над індексом середніх цін імпорту здійснює значний позитивний вплив на гарантованість державою повернення боргу закордонним інвесторам, що може мати вагоме значення для підвищення ефективності реалізації ЦСР,

зокрема в частині забезпечення продовольчої безпеки (Ціль 2) та партнерства заради спільного розвитку (Ціль 17) (див. п. 2.1 та 3.2).

Для перевірки даної гіпотези було проаналізовано статистичні дані зовнішнього гарантованого державою боргу України та індексів умов торгівлі за період 2016-2023 років. Методом дослідження було обрано – кореляційно-регресійний аналіз.

Дослідження передбачає проведення наступних етапів:

- аналіз рівня цінового індексу умов торгівлі за даними Державної служби статистики України за період 2016-2023 років;
- розрахунок зміни рівня цінового індексу умов торгівлі за період 2016-2023 років;
- аналіз динаміки обсягів зовнішнього державного та гарантованого державою боргу України в 2016-2023 роках;
- розрахунок темпів приросту сукупного боргу, державного боргу та гарантованого боргу за період 2016-2023 років;
- аналіз динаміки структури зовнішнього державного та гарантованого державою боргу в 2016-2023 роках в сукупному боргу України;
- дослідження впливу умов торгівлі на обсяги гарантованого державного боргу;
- побудова кореляційно-регресійного рівняння для визначення відповідного впливу;
- оцінка рівня побудованого кореляційно-регресійного рівняння щодо його адекватності та статистичної надійності.

Вплив показників, які характеризують умови торгівлі (x) на об'єм зовнішнього гарантованого державного боргу України (Y) визначено на основі застосування кореляційно-регресійного аналізу. Здійснення кореляційно-регресійного аналізу щодо дослідження впливу x на Y передбачає побудову кореляційного рівняння (3.1) [217]:

$$Y_x = a_0 + a_1 x, \quad (3.1)$$

де Y_x – лінійне рівняння регресії;

a_0, a_1 – коефіцієнти рівняння регресії;

x – фактор впливу.

Невідомі параметри рівняння регресії (a_0, a_1) запропоновано знаходити за способом найменших квадратів. Тіснота зв'язку оцінюється за допомогою лінійного коефіцієнта кореляції. Частка варіації досліджуваної результативної ознаки (Y) зумовлена впливом факторів (x), включених до рівняння регресії 1 визначається за допомогою коефіцієнта детермінації (D). Оцінку вірогідності множинного коефіцієнта кореляції пропонується здійснювати шляхом розрахунку F -критерію (F). Крім тісноти зв'язку для оцінювання адекватності рівняння регресії (3.1) реальним процесам служать такі показники: вибірковий коефіцієнт кореляції (z), стандартна похибка (S_e), нижня границя довірчого інтервалу коефіцієнта кореляції (rL), верхня границя довірчого інтервалу коефіцієнта кореляції (rU). Алгоритм виявлення впливу x на Y наведено на рис. 3.7. Оцінювання надійності побудованого лінійного рівняння регресії (формула 3.1) буде здійснено за допомогою програми MS Excel, зокрема її статистичного пакету.

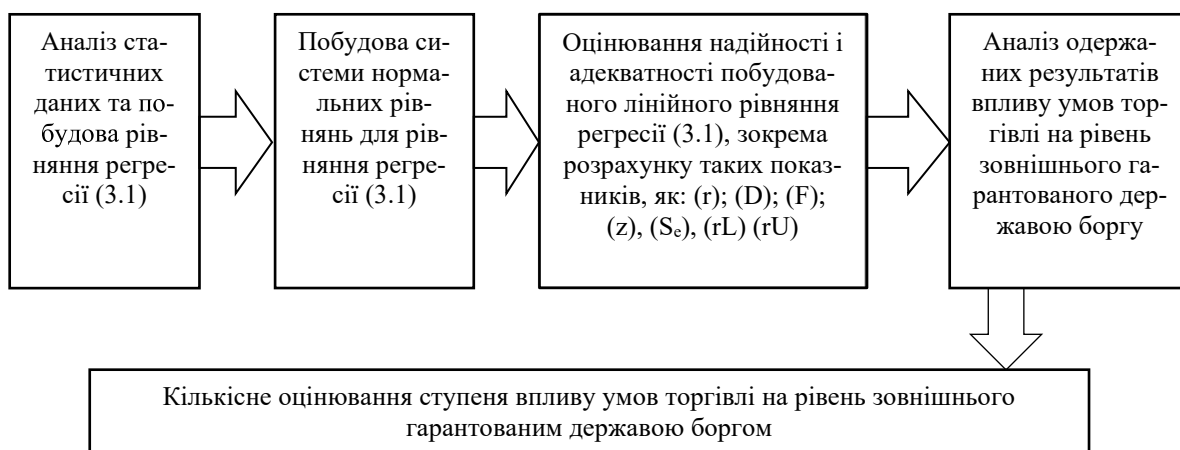


Рис. 3.7. Алгоритм дослідження взаємозв'язку умов торгівлі та зовнішнім гарантованим державним боргом України

Власна розробка

З метою вивчення становища країни у світовій торгівлі використовують багато показників, зокрема «Індекс фізичного обсягу торгівлі» (Лайспереса), «Індекс цін» (Пааше), «Індекс умов торгівлі». Показник умов торгівлі є надзвичайно важливим в системі дослідження стану зовнішньої торгівлі між країнами. В статті використано статистичні дані цінового індексу умов торгівлі (ЦІУТ) як фактору впливу (x) на результуючий показник (Y). Крім даного індексу в статистиці використовується кількісний індекс умов торгівлі (КІУТ). Дані індекси дають можливість статистично оцінити результативність або не-результативність умов торгівлі для окремо взятої країни порівняно з іншою країною за рахунок зміни ціни або кількості товарів (послуг). ЦІУТ визначається за формулою (3.2) [218]:

$$I_{y.t.c} = \frac{I_{e.c}}{I_{i.c}}, \quad (3.2)$$

де: $I_{y.t.c}$ – ціновий індекс умов торгівлі;

$I_{e.c}$ – індекс середніх цін експорту;

$I_{i.c}$ – індекс середніх цін імпорту;

Критерієм результативності зовнішньої торгівлі країни за показником ЦІУТ є дотримання умови ($I_{y.t.c} \geq 1$), що означитиме збільшення рівня купівельної спроможності одиниці експорту та зростання обсягів валютної виручки. Умова ($I_{y.t.c} < 1$) означає, що країна втрачає купівельну спроможність одиниці експорту та знижує обсяги валютної виручки. В першому випадку країна має сприятливі умови зовнішньої торгівлі з іншими країнами за рахунок цінового фактору, а в другому випадку, навпаки, програє.

Результуючим показником є рівень зовнішнього гарантованого державою боргу (Y). Під державним боргом розуміють загальну суму боргових зобов'язань країни з повернення нею отриманих та непогашених кредитів (позик), що виникають через державні запозичення [200]. Основна мета здійснення державних запозичень є покриття дефіциту державного бюджету або рефінансування державного боргу. Під гарантованим державним боргом

розуміють загальну суму боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України щодо отриманих та непогашених на звітну дату кредитів, виконання яких забезпечено державними гарантіями [200].

У додатку М, на рис. М.1-М.5 наведено фактографічну інформацію про рівень ЦІУТ в Україні та обсяги зовнішнього державного боргу в Україні за 2016-2023 рік.

Інформація, яка наведена у додатку М рис. М.1 свідчить, що умови торгівлі були сприятливими в 2017, 2020 та 2021 роках. В інші роки умови зовнішньої торгівлі були не сприятливими, тобто ЦІУТ перевищував індекс середніх цін експорту України. Одна із головних економічних проблем України є дефіцит зовнішньої торгівлі товарами та послугами, який в 2023 році становив 37,9 млрд. дол. США, а в 2024 році зменшився до 35,9 млрд. дол. США.

У додатку М, рис. М.2 наведена інформація щодо зміни рівня ЦІУТ. Найвищий рівень зростання значення ЦІУТ за період 2016-2023 років був зафіксований в 2021 році порівняно з 2020 роком на 13,33%, а також в 2000 році порівняно з 2019 роком на 5,11%. Це пов'язано із виникненням сприятливої ситуації для вітчизняної продукції, яка постачалась на експорт, зокрема через введення карантинних обмежень внаслідок розповсюдження пандемії COVID-19 в країнах Азії, Європи, Америки, що призвело до зростання попиту на вітчизняну сільськогосподарську продукцію. В 2022 році в Україні суттєво скоротився експорт продукції (послуг) та зросли обсяги імпорту, зокрема енергетичних ресурсів, військової допомоги, медикаментів тощо. Відповідно індекс середніх цін імпорту значно перевищив індекс середніх цін експорту України.

Аналіз динаміки обсягів зовнішнього державного та гарантованого державою зовнішнього боргу України в 2016-2023 роках наведено у додатку М, рис. М.3. Дані рис. М.3 свідчать, що обсяги сукупного боргу та зовнішнього державного боргу України мали тенденції до зростання протягом 2016-2023 років. Так, сукупний борг України зріс з 45604,6 млн. дол. США в 2016 році до 101704,7 млн. дол. США або на 123,1%, зокрема зовнішній державний борг зріс відповідно з 36048,3 млн. дол. США до 94790,5 млн. дол. США або на

169,9%. Іншу тенденцію має динаміка гарантованого зовнішнього державного боргу, який знизився з 9556,3 млн. дол. США в 2016 році до 6914,2 млн. дол. США в 2023 році або на 27,5%. В динаміці розраховані темпи приросту сукупного боргу, державного боргу та гарантованого боргу порівняно із попереднім роком наведено на рис. М.4 додатку М.

Розраховані темпи приросту сукупного, державного та гарантованого боргу за період 2016-2023 років свідчать про нестійкі тенденції. Сукупний борг мав тенденцію до постійного зростання, за виключенням 2019 року. Так, в 2019 році порівняно з 2018 роком відбулось його зменшення на 3,02%. В 2022-2023 роках відбулось суттєве зростання даного показника. Так, найбільше був зафіксований темп приросту сукупного боргу в 2023 році порівняно з 2022 роком на 42,45%. Динаміка показника темпів приросту зовнішнього державного боргу аналогічні сукупному боргу. Суттєво відбулись зміни в темпах зменшення гарантованого зовнішнього державного боргу. Найбільше зменшення було зафіксовано в 2022 році порівняно з 2021 роком – на 18,8% та в 2023 році порівняно з 2022 роком – на 11,44%. Крім того, якщо розрахувати питому вагу зовнішнього гарантованого державного боргу в загальному обсязі сукупного боргу (див. додаток М, рис. М.5), то питома вага гарантованого державного боргу значно зменшилась.

Таким чином, як свідчать розраховані дані (див. додаток М, рис. М.5) питома вага державного боргу в сукупному боргу України має стійку тенденцію до зростання із 79,05% в 2016 році до 93,2% в 2023 році або зростання за відповідний період становило 14,15 в. п. Іншу тенденцію має питома вага гарантованого зовнішнього державного боргу в загальній структурі боргу, яка в 2016-2023 роках знижувалась, зокрема із значення 20,95% в 2016 році до 6,8% в 2023 році. Основна причина зростання сукупного боргу – необхідність залучення інвестицій в оборонну сферу України. Так, в 2023 році на національну безпеку і оборону в державний бюджет України було спрямовано 1,843 трлн. грн., що становило 18,2% ВВП. В 2024 році відповідно було заплановано 1,69 трлн. грн. або 22,1% ВВП. Крім того, варто акцентувати, що в 2023 році в

структурі загального обсягу зовнішнього боргу були такі інструменти, як: кредити міжнародних фінансових організацій та ЄС – 40,8%; позики іноземних Урядів – 4,8%; заборгованість перед комерційними банками – 1,1%; ОЗДП – 15,7%; нерегульована заборгованість за ОЗДП – 2,2%, інші – 35,4% [200].

На основі наведеної інформації з метою дослідження впливу умов торгівлі на обсяги гарантованого державного боргу був використаний кореляційно-регресійний аналіз з побудовою рівнянь регресії (формула 3.1). Вихідні дані для побудови рівняння регресії наведено у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Вихідні дані для побудови рівняння регресії

Рік	Показники				
	x	Y	Y · x	x ²	Y ²
2016	99,80	9556,30	953718,74	9960,04	91322869,69
2017	101,70	10499,30	1067778,81	10342,89	110235300,49
2018	99,50	10755,80	1070202,10	9900,25	115687233,64
2019	99,90	9598,30	958870,17	9980,01	92127362,89
2020	105,00	9210,10	967060,50	11025,00	84825942,01
2021	119,00	9542,30	1135533,70	14161,00	91055489,29
2022	78,90	7807,70	616027,53	6225,21	60960179,29
2023	79,90	6914,20	552492,98	6385,13	47806161,64
Разом	783,71	73884,00	7321684,53	77979,53	694020538,94

Власна розробка

На основі вихідних даних табл. 3.3 було побудовано рівняння регресії (формула 3.3):

$$Y = 2425,84 + 69,51x_1 \quad (3.3)$$

Результати оцінювання надійності і адекватності побудованого лінійного рівняння регресії (формула 2) наведено в табл. 3.4.

Побудоване кореляційно-регресійне рівняння (формула 3.3) характеризується наступними параметрами: $r = 0,71$; $D = 0,51$; коефіцієнт Фішера ($F = 2,45$) дорівнює нормативному (табличному) значенню ($F_t = 2,45$), тобто ($F = F_t$), $z = 0,88$; $Se = 0,45$; $C_{95\%} = 1,96$; $r_l = 0,01$; $r_U = 0,94$. Відповідно до побудованого кореляційно-регресійного рівняння (формула 3.1) між обсягами

гарантованого державою боргу та умовами торгівлі спостерігається тісний зв'язок ($r = 0,71$), що дає підстави зробити висновки, що обсяги гарантованого державного боргу України на 51% обумовлюються таким фактором як – умови торгівлі, а решта 49% впливу на результуючий показник обумовлюється іншими факторами, які не враховані в моделі (формула 3.2). Дане рівняння засвідчує, що зазначений вплив є позитивним і прямо пропорційним.

Таблиця 3.4

Оцінювання надійності і адекватності побудованого
лінійного рівняння регресії

Показник	Значення
r	0,71
D	0,51
F	2,45
F _t	2,45
z	0,88
se	0,45
c 95%	1,96
zl	0,00
zU	1,76
rl	0,001
rU	0,94

Власна розробка

У цілому, на основі проведених розрахунків виявлено стійкий взаємозв'язок між обсягами гарантованого державою боргу та умовами торгівлі ($r = 0,71$), що підтверджує гіпотезу дослідження. Адже перевищення рівня показника індексу середніх цін експорту над індексом середніх цін імпорту здійснює значний позитивний вплив, за інших рівних умов, на об'єм зовнішнього гарантованого державного боргу України. Це дало можливість зробити висновок, що збільшення рівня цінового індексу умов торгівлі на 1% призведе до зростання обсягів гарантованого державою зовнішнього боргу на 69,51 млн. дол. США. Так економічні фактори як «міжнародна торгівля» та «зовнішні запозичення» відіграють важливу роль в забезпеченні не тільки економічного зростання, але і є вагомими засобами реалізації ЦСР до 2030 року в Україні. В

результаті покращення умов торгівлі у країні буде більше можливостей щодо забезпечення стійкого економічного розвитку. Так, реалізація Цілі № 17 «Забезпечення партнерства заради спільного розвитку», зокрема в частині розвитку міжнародної торгівлі та взаємодії з зовнішніми кредиторами може суттєво і позитивно вплинути на зниження рівня бідності (Ціль № 1); на подолання голоду (Ціль № 2); на покращення рівня здоров'я громадян (Ціль № 3); на підвищення рівня освіти (Ціль № 4), на покращення санітарно-гігієнічних умов громадян (Ціль № 6); на забезпечення гідної праці та економічне зростання (Ціль № 8) тощо. Таким чином, розглянуті елементи запропонованої математичної моделі дозволять сприяти сталому розвитку і забезпечити мультиплікуючий ефект в економіці, екології, соціальній сфері.

Проведені розрахунки, на відміну від існуючих досліджень, полягають в визначенні та обґрунтуванні наявності впливу між обсягами гарантованого державою боргу та умовами торгівлі й доведенні існування тісного зв'язку між ціновим індексом умов зовнішньої торгівлі та гарантованим державою зовнішнього боргу, що впливає на стан продовольчої безпеки (ЦСР-2).

Практичне значення отриманих результатів полягає в побудові кореляційно-регресійної моделі, яка дозволяє спрогнозувати обсяги гарантованого державою зовнішнього боргу залежно від коливання рівнів індексів середніх цін експорту та імпорту.

Слід також зазначити, що вплив торгівлі на стійкий економічний розвиток є дискусійним і дуальним. Міжнародна торгівля сприяє досягненню ЦСР, за умови дотримання екологічних норм і стандартів. В іншому випадку, глобальна торгівля буде мати від'ємний вплив на ЦСР [219].

Важливим чинником забезпечення економічної та продовольчої безпеки України після завершення війни є зниження сукупного боргового навантаження, зокрема зовнішнього гарантованого державного боргу. Це можливо через реструктуризацію та часткове списання боргів, що відповідатиме міжнародній практиці підтримки країн, які постраждали від воєнних конфліктів. Історичний досвід – «План Маршала», відновлення держав після «Югославської

війни», а також програми щодо Іраку, Лівії, Сирії та Палестини – доводить, що міжнародне співтовариство здатне сприяти відродженню економік і створювати умови для відновлення їхніх систем продовольчого постачання та сталого розвитку.

Не менш значущим напрямом є реформування системи державного управління та фінансів із фокусом на ефективність використання ресурсів. Йдеться про скорочення адміністративних витрат, запровадження прогресивної податкової системи, посилення боротьби з корупцією та тіньовою економікою. Важливим завданням є реформування системи соціальних допомог для забезпечення адресності підтримки найуразливіших верств населення, що прямо впливає на рівень продовольчої безпеки.

Додатково слід активізувати банківське кредитування та стимулювати бізнес до виробництва продукції з високою доданою вартістю, зокрема в аграрному секторі. Це дозволить підвищити конкурентоспроможність українського експорту, зменшити залежність від сировинної моделі та сприятиме створенню більш стійкої продовольчої системи. Сукупність цих кроків стане основою відродження економіки України, зміцнення її продовольчої безпеки та інтеграції у глобальну систему сталого розвитку.

Дослідимо і наступне питання – який вплив має ВВП на душу населення держави та рівень політичної стабільності на індекс глобальної продовольчої безпеки. Це дозволить виявити, наскільки економічне зростання та інституційна надійність держави визначають рівень забезпеченості населення продовольством і формують умови для стійкого соціально-економічного розвитку.

На основі проведених досліджень у п.1.2 та п. 2.2 та даних додатку Д, таблиць Д.1-Д.2 станку рівня глобального індексу продовольчої безпеки (GFSI) проведемо кореляційно-регресійну оцінку впливу ВВП на душу населення (GDP per capita, current US\$) та рівня політичної стабільності (Political Stability, percentile) на загальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI) у 32 країнах світу. Аналіз проведено на основі даних за 2022 рік.

Дослідження побудоване на основі лінійної багатофакторної регресійної моделі вигляду (3.4):

$$GFSI_i = \beta_0 + \beta_1 \cdot GDP_{pc_i} + \beta_2 \cdot PolStab_i + \varepsilon_i \quad (3.4)$$

де $GFSI_i$ – значення індексу продовольчої безпеки для країни i ;

GDP_{pc_i} – ВВП на душу населення (current US\$);

$PolStab_i$ – індекс політичної стабільності (WGI, перцентиль);

$\beta_0, \beta_1, \beta_2$ – параметри моделі;

ε_i – випадкова похибка.

Джерела даних:

- GFSI – Global Food Security Index 2022, Country Rankings [96];
- GDP per capita – Світовий банк (World Development Indicators) [150];
- PolStab – Political Stability, Worldwide Governance Indicators (WGI) [220].

За даними [96, 150, 220] сформуємо таблицю 3.5 значень показників GFSI, GDP per capita, Political Stability 32 країн світу у 2022 році.

Результати розрахунку кореляційно-регресійної оцінки впливу зазначених факторів на GDSI наступні:

- $R^2 = 0.564$ (коефіцієнт детермінації). Модель пояснює 56,4 % варіації залежної змінної за рахунок включених предикторів. Чим ближче до 1, тим краще пояснює модель.
- Скоригований $R^2 = 0.534$. Враховує кількість предикторів і обсяг вибірки. Тут показує, що з урахуванням «штрафу» за число змінних модель пояснює 53,4 % дисперсії.
- $F(2,29) = 18.77$. F-критерій (з 2 та 29 ступенями свободи) перевіряє значущість моделі в цілому. Значення 18.77 досить високе, отже модель статистично значуща.
- $p < 0.00001$. Імовірність випадковості такого результату практично нульова. Це означає, що предиктори дійсно суттєво впливають на залежну змінну.

Таблиця 3.5

Дані показників GFSI, GDP per capita, PolStab 32 країн у 2022 році

Країна	GFSI	GDP per capita (US\$)	PolStab (pct)
Finland	83.7	53086	90.0
Ireland	81.7	101509	85.0
Norway	80.5	106148	92.0
France	80.2	39644	66.0
Netherlands	80.1	57768	86.0
Japan	79.5	33815	80.0
Sweden	79.1	55874	85.0
Canada	79.1	55279	85.0
United Kingdom	78.8	45850	60.0
Portugal	78.7	24300	75.0
Switzerland	78.2	93721	90.0
Austria	78.1	52131	82.0
United States	78.0	76399	59.0
Denmark	77.8	68827	90.0
New Zealand	77.8	48801	78.0
Germany	77.0	48432	70.0
Spain	75.7	29377	66.0
Poland	75.5	18000	65.0
Australia	75.4	62191	73.0
United Arab Emirates	75.2	53757	80.0
Israel	74.8	55501	45.0
Chile	74.2	16265	65.0
China	74.2	12720	49.0
Italy	74.0	35189	60.0
Singapore	73.1	82807	95.0
Bulgaria	73.0	12221	55.0
Qatar	72.4	88050	80.0
Greece	72.2	21600	60.0
Kazakhstan	72.1	12374	45.0
Hungary	71.4	18725	50.0
Oman	71.2	26667	70.0
Ukraine	57.9	4534	8.8

Розроблено з використанням [96, 150, 220]

У таблиці 3.6 наведено розрахунок коефіцієнтів за такими елементами виходу регресійного аналізу:

- β (бета-коефіцієнт, оцінка параметра) – числова оцінка впливу незалежної змінної на залежну. Показує напрям (позитивний чи негативний) та силу зв'язку.

- Std. Err (стандартна похибка) – міра точності оцінки β . Чим вона менша, тим надійніше оцінка.
- t (t-статистика) – відношення β до його стандартної похибки. Використовується для перевірки гіпотези, що коефіцієнт відрізняється від нуля.
- p-value (рівень значущості) – імовірність того, що отриманий результат випадковий. Малий p-value означає, що вплив змінної статистично значущий.

Таблиця 3.6

Елементи стандартного виходу регресійного аналізу

Змінна	β	Std.Err	t	p-value
Константа	63.078	1.886	33.45	<0.001
GDPpc	0.000144	3e-05	4.75	<0.001
PolStab	0.0564	0.019	2.94	0.006

Власна розробка [221]

Аналіз табл. 3.6 дозволяє зробити наступні висновки:

1. Константа ($\beta = 63.078$, $p < 0.001$). Значення константи вказує на базовий рівень залежної змінної (припустимо, індексу чи показника), коли всі незалежні змінні дорівнюють нулю. Її високий t-критерій (33.45) і дуже мале p підтверджують статистичну значущість.
2. GDPpc ($\beta = 0.000144$, $p < 0.001$). Позитивний і значущий коефіцієнт показує, що зі зростанням ВВП на душу населення (GDP per capita) відбувається зростання залежної змінної. Хоча саме значення β невелике (бо GDPpc вимірюється у великих числах), статистично цей ефект є дуже сильним ($t = 4.75$, $p < 0.001$). $\beta(\text{GDPpc}) = 0.000144$ – збільшення ВВП на душу населення на 1000 USD пов'язане із зростанням GFSI у середньому на 0,144 бали за інших рівних умов.
3. PolStab ($\beta = 0.0564$, $p = 0.006$). Позитивний та значущий коефіцієнт свідчить, що підвищення політичної стабільності (Political Stability) пов'язане зі зростанням залежної змінної. Значення $t = 2.94$ і $p < 0.01$ вказують на високий рівень значущості цього впливу. $\beta(\text{PolStab}) = 0.0564$ – підвищення

індексу політичної стабільності на 1 перцентильний пункт асоціюється з приростом GFSI на 0,056 бали.

Модель підтверджує, що і економічний добробут (GDPpc), і рівень політичної стабільності (PolStab) є статистично значущими чинниками, які суттєво впливають на залежну змінну (GFSI). Обидва мають позитивний ефект, тобто їхнє зростання асоціюється з підвищенням досліджуваного показника.

Перевіримо мультиколінеарність даної моделі. Мультиколінеарність – це ситуація у регресійному аналізі, коли незалежні змінні (фактори) сильно корелюють між собою. У такому випадку важко відокремити їхній індивідуальний вплив на залежну змінну, бо вони «повторюють» одне одного. Перевірка мультиколінеарності – це статистична процедура, яка дозволяє з'ясувати, чи є надмірна залежність між незалежними змінними у моделі. Перевіримо мультиколінеарність за методом VIF (Variance Inflation Factor), див. формулу (3.2).

$$VIF_i = \frac{1}{1-R_i^2} \quad (3.5)$$

де R_i – коефіцієнт детермінації при регресії i -тої змінної на всі інші.

Якщо: $VIF = 1 \rightarrow$ мультиколінеарності немає; $VIF 1-5 \rightarrow$ прийнятний рівень. $VIF > 10 \rightarrow$ серйозна мультиколінеарність, змінну бажано виключити або трансформувати.

Результати перевірки кореляційно-регресійної оцінки впливу ВВП на душу населення та рівня політичної стабільності на загальний індекс продовольчої безпеки наведено у табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Перевірка мультиколінеарності

Змінна	VIF
GDPpc	1.55
PolStab	1.31

Власна розробка [221]

Результати проведених розрахунків свідчать, що $VIF < 5$. Це вказує на відсутність суттєвої мультиколінеарності.

Для оцінки взаємозв'язку між досліджуваними змінними побудовано кореляційну матрицю, в якій наведено значення коефіцієнтів Пірсона r , який є мірою лінійного зв'язку між двома змінними. Умови даного коефіцієнту:

- Значення r знаходиться у діапазоні від -1 до $+1$.
- Чим ближче r до $+1$, тим сильніший прямий (позитивний) зв'язок: зі зростанням однієї змінної зростає й інша.
- Чим ближче r до -1 , тим сильніший зворотний (негативний) зв'язок: зі зростанням однієї змінної інша зменшується.
- $r \approx 0$ означає відсутність лінійної залежності.

Кореляційна матриця (коефіцієнти Пірсона) для моделі оцінки впливу ВВП на душу населення та рівня політичної стабільності на загальний індекс продовольчої безпеки розраховані і мають такі значення такі (див. рис. 3.8):

1. GFSI та GDPpc ($r = 0.666$). Спостерігається достатньо сильний позитивний зв'язок: підвищення рівня економічного добробуту (ВВП на душу населення) пов'язане з поліпшенням глобального індексу продовольчої безпеки (GFSI). Це підтверджує економічну логіку: заможніші країни мають кращі можливості забезпечувати продовольчу безпеку.
2. GFSI та PolStab ($r = 0.648$). Кореляція також є помітно позитивною: зростання політичної стабільності прямо асоціюється з підвищенням рівня продовольчої безпеки. Це означає, що інституційна та політична надійність сприяє кращому доступу до продовольства і формуванню стабільних ринків.
3. GDPpc та PolStab ($r = 0.512$). Має місце середньої сили позитивний зв'язок: країни з вищим рівнем економічного розвитку, як правило, характеризуються більшою політичною стабільністю.

Отримані результати свідчать про системну взаємопов'язаність економічних, політичних та продовольчих факторів. Як економічне зростання (GDPpc), так і політична стабільність (PolStab) є важливими чинниками

підвищення продовольчої безпеки (GFSI). Позитивні коефіцієнти Пірсона підтверджують, що посилення одного з цих факторів сприяє поліпшенню інших.

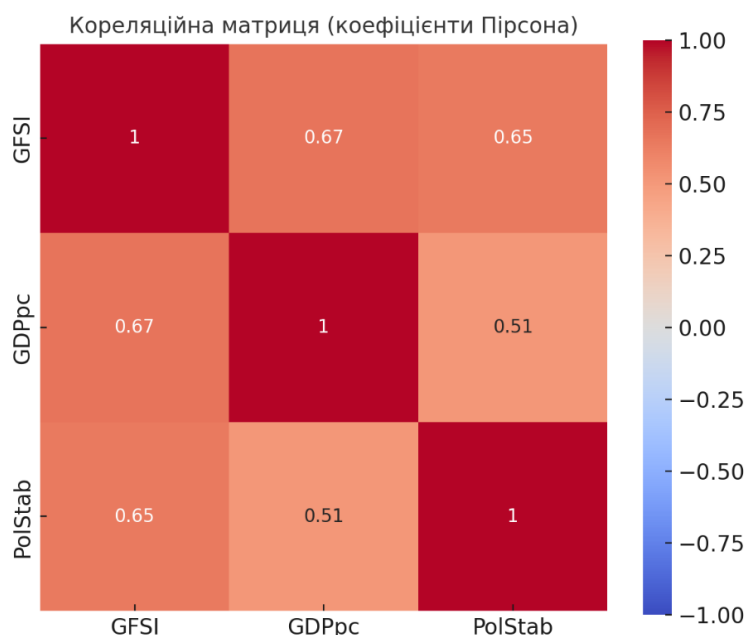


Рис. 3.8. Кореляційна матриця (коефіцієнти Пірсона)

Власна розробка [221]

Ключові показники отриманої кореляційно-регресійної моделі оцінки впливу ВВП на душу населення (GDP per capita, current US\$) та рівня політичної стабільності (Political Stability, per-centile) на загальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI) у 32 країнах світу наведено у табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Ключові показники отриманої кореляційно-регресійної моделі

Показник	Значення	Зміст
R-squared	0.5642	Модель пояснює 56,4% варіації залежної змінної.
Adj. R-squared	0.5341	Скоригований показник: враховує кількість змінних та розмір вибірки; модель пояснює 53,4% дисперсії.
F-statistic	18.771	Критерій Фішера: перевіряє значущість усієї моделі; високе значення свідчить про її адекватність.
F p-value	0.0	Рівень значущості моделі; практично нульовий → результат не випадковий.
N (спостережень)	32	Кількість даних, використаних у регресійному аналізі.

Власна розробка [221]

З отриманих результатів можна зробити наступні висновки:

1. Економічний добробут та інституційна стабільність є ключовими детермінантами рівня продовольчої безпеки, разом пояснюючи понад половину варіації GFSI між країнами.
2. Збільшення ВВП на душу населення має більш відчутний вплив на GFSI, ніж рівень політичної стабільності, але обидва чинники є статистично значущими. Зростання GDPpc на 1000 USD асоціюється з підвищенням GFSI на 0,144 бали, а підвищення політичної стабільності на 1 перцентиль – з підвищенням GFSI на 0,056 бали.
3. Відсутність мультиколінеарності свідчить про те, що обидва фактори дають унікальний внесок у пояснення індексу.
4. Результати узгоджуються з міжнародними дослідженнями, які підкреслюють, що економічна спроможність та якість державного управління суттєво впливають на доступність, якість та стійкість продовольчих систем.

Отримані результати свідчать про те, що регресійна модель є статистично значущою та пояснює понад половину варіації залежної змінної. Високе значення F-статистики та практично нульове значення p-value підтверджують адекватність та надійність моделі. Таким чином, використані предиктори мають суттєвий вплив на результативний показник, а побудована модель може застосовуватися для подальших наукових висновків і прогнозування.

Графічна інтерпретація кореляційно-регресійної моделі оцінки впливу ВВП на душу населення та рівня політичної стабільності на загальний індекс продовольчої безпеки за даними розрахунку наведено на рис. 3.9 та рис. 3.10.

Проаналізуємо отримані результати GFSI vs GDP per capita (2022) (див. рис. 3.9). Графік на рис. 3.9. відображає чітку додатну кореляцію між рівнем ВВП на душу населення та індексом продовольчої безпеки. Країни з високим економічним добробутом ($\text{GDP per capita} > 40$ тис. USD) у більшості випадків мають значення GFSI вище 75 балів.

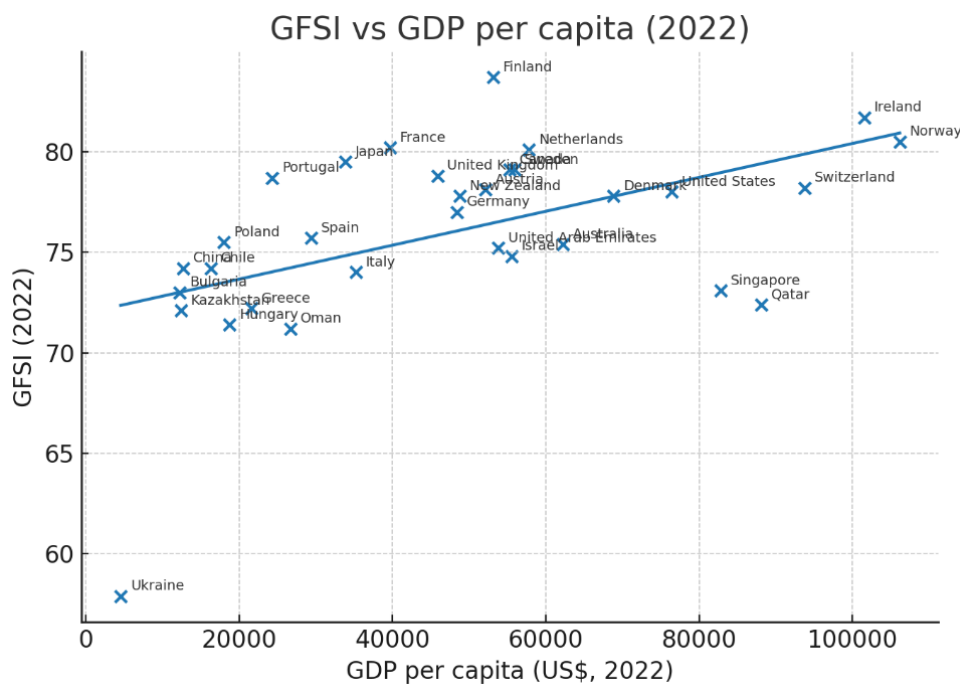


Рис. 3.9. Графічна інтерпретація кореляційно-регресійної оцінки впливу ВВП на душу населення на загальний індекс продовольчої безпеки
Власна розробка [221]

Аналіз за країнами світу свідчить:

- Країни ЄС: Фінляндія, Ірландія, Нідерланди, Франція, Швеція, Німеччина розташовані у верхньому правому секторі графіка (високий GDPpc та високий GFSI), що свідчить про синергію економічної потужності та ефективності продовольчих систем.
- Деякі країни Південної та Східної Європи (наприклад, Польща, Греція, Болгарія) мають помірний GDPpc і нижчі показники GFSI, що демонструє економічну чутливість індексу у цих регіонах.
- США розташовані серед лідерів за GFSI (78 балів) та мають один із найвищих GDP per capita у вибірці (~76 тис. USD), проте відставання від топових європейських країн (Фінляндія, Ірландія) може свідчити про вплив структурних факторів (нерівність доступу до харчових ресурсів, вплив логістичних ланцюгів).
- Китай має відносно низький GDPpc (~12,7 тис. USD) у порівнянні з лідерами, але значення GFSI (74,2) вище, ніж можна було б очікувати за рівнем

доходів. Це вказує на ефективні державні програми підтримки продовольчої безпеки та модернізацію аграрного сектору.

- Україна. Відчутний “аутлаєр” – при дуже низькому GDPpc (~4,5 тис. USD) GFSI становить лише 57,9, що значно нижче за прогнозовану лінію тренду. Така позиція пояснюється впливом війни, руйнуванням логістики, втратою частини посівних площ і високою залежністю від експорту сировини.

Проаналізуємо також отримані результати GFSI vs Political Stability (2022) (див. рис. 3.10). Графік на рис. 3.10 демонструє стійкий додатний зв'язок: країни з високою політичною стабільністю (перцентиль > 70) мають GFSI вище 75 балів, тоді як нестабільність різко знижує рівень продовольчої безпеки.

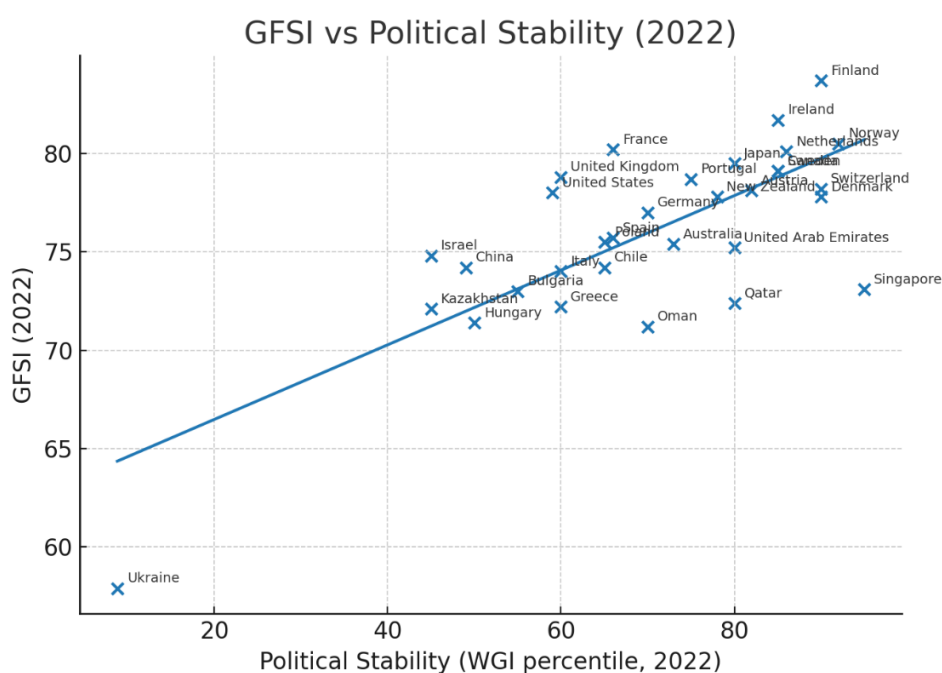


Рис. 3.10. Графічна інтерпретація кореляційно-регресійної оцінки впливу рівня політичної стабільності на загальний індекс продовольчої безпеки
Власна розробка [221]

Аналіз за країнами світу свідчить:

- Країни ЄС. Більшість держав Західної та Північної Європи (Фінляндія, Данія, Нідерланди, Австрія) мають як високий рівень політичної стабільності,

так і високий GFSI. Це підтверджує гіпотезу про інституційну стійкість як ключовий чинник продовольчої безпеки. Країни з нижчим показником стабільності (наприклад, Греція, Болгарія, Угорщина) мають нижчий GFSI, навіть за подібного економічного рівня з деякими більш стабільними сусідами.

- США мають середній рівень політичної стабільності (≈ 59), що нижче, ніж у більшості країн ЄС-лідерів, але завдяки економічній силі GFSI залишається високим (78). Це демонструє, що економічний чинник здатен частково компенсувати інституційні ризики.
- Китай. Політична стабільність (≈ 49) нижча за середньоевропейську, однак GFSI відносно високий (74,2). Це вказує на сильний вплив цілеспрямованої державної політики у сфері продовольчої безпеки, що може нейтралізувати ризики, пов'язані з політичними індикаторами.
- Україна. Крайній лівий нижній сектор діаграми: політична стабільність лише 8,8 % (одна з найнижчих у вибірці) та GFSI 57,9. Це підтверджує, що війна та політична нестабільність є одним із найпотужніших негативних факторів продовольчої безпеки, незалежно від економічного потенціалу аграрного сектору.

Отже, можна зробити узагальнені висновки:

1. Для країн ЄС спостерігається комбінація високого GDP_{pc} та політичної стабільності, що забезпечує найвищі показники GFSI у світі.
2. США мають сильний економічний фактор, але менш стабільні інституції, що дещо знижує GFSI у порівнянні з лідерами ЄС.
3. Китай демонструє ефективність аграрної та продовольчої політики, досягаючи високого GFSI при відносно невисоких значеннях GDP_{pc} і політичної стабільності.
4. Україна є яскравим прикладом того, як низький рівень політичної стабільності у поєднанні з економічним спадом призводить до різкого падіння продовольчої безпеки, навіть за умов високого аграрного потенціалу.

Таким чином, результати проведених розрахунків та побудованих моделей підтверджують, що ефективне поєднання економічних чинників (зростання ВВП на душу населення, поліпшення умов торгівлі, зменшення боргового навантаження) з інституційними (політична стабільність, якісне державне управління, прозорість ринків) формує основу для підвищення рівня глобального індексу продовольчої безпеки України. Забезпечення балансу між зовнішніми запозиченнями, розвитком експорту продукції з високою доданою вартістю та адресною соціальною підтримкою населення сприятиме створенню стійкої продовольчої системи, здатної витримувати воєнні та економічні ризики. Саме комплексний підхід до інтеграції економічних і соціально-інституційних факторів дозволяє не лише стабілізувати внутрішній ринок, а й досягти стратегічної мети – реалізації Цілі сталого розвитку № 2 «Подолання голоду» та зміцнення продовольчої безпеки як фундаменту сталого розвитку держави.

Висновки до третього розділу

Результати проведених досліджень у даному розділі дозволяють зробити такі узагальнюючі висновки:

1. Проведений аналіз доводить, що ефективність державного регулювання продовольчої безпеки в умовах зовнішніх ризиків визначається узгодженістю багаторівневого управління й чітким розмежуванням повноважень між центральними та місцевими органами. Перехід до ринкової економіки та децентралізований розподіл ресурсів створюють передумови для підвищення оперативності рішень, однак актуалізують потребу в усуненні нормативно-правових колізій, дублювання функцій і слабого контролю виконання. Звідси першочерговими завданнями виступають: інституційне картування суб'єктів управління АПК; регуляторна гармонізація з урахуванням вимог до якості й безпечності харчових продуктів; формування стабільного механізму міжвідомчої координації (управління програмами, моніторинг соціального становища на

сільських територіях, посилення ролі галузевої кооперації). Запропонована рамка державного втручання поєднує інструменти прямого управління, договірні механізми та нормативно-програмні рішення, що разом формують «жорстке ядро» економічної безпеки й забезпечують керовану адаптацію політики до мінливих внутрішніх і зовнішніх умов.

2. Застосування SWOT-аналізу до факторів продовольчої безпеки України показало, що її стан визначається не лише ресурсною базою, а й якістю інститутів, логістичною стійкістю, рівнем переробки, енергетичною безпекою, демографічними трендами та екологічними обмеженнями. Системними ризиками є: порушення ланцюгів постачання, руйнування та блокування інфраструктури, мінування угідь, зростання вартості енергоносіїв, кадровий дефіцит і регуляторні дисфункції, а також «провали ринку» якості, що погіршують соціально-економічну доступність їжі. Водночас наявні можливості пов'язані з модернізацією переробки, підвищенням адресності державної підтримки, цифровізацією управління та диверсифікацією експортних маршрутів. Сукупний висновок: політика має бути сконцентрована на ліквідації «вузьких місць» ланцюга вартості й підвищенні інституційної спроможності, із вбудованою індикаторною системою моніторингу для своєчасної корекції рішень у чотирьох вимірах продовольчої безпеки (наявність, доступ, використання, стійкість).

3. Пріоритети політики стійкості: фінансування, екологічна умовність, відновлення спроможностей. Порівняння підходів державної підтримки свідчить про потребу балансування української моделі на користь середніх і малих виробників через перерозподільчі інструменти, пільгові довгострокові кредити, державні гарантії та програми співфінансування інновацій – із чіткою прив'язкою до екологічних стандартів (вуглецевий і водний слід, ґрунтозбереження, санітарно-ветеринарний контроль). Критично важливими структурними проєктами є розмінування, відновлення логістики, модернізація зберігання та переробки, а також розвиток зрошення й відновлюваної енергетики в АПК – як базових елементів операційної стійкості. Демографічні виклики вимагають поєднання механізації, цифровізації та розвитку людського капіталу,

що зменшує дефіцит праці й підвищує продуктивність. Запровадження інструментів ризик-менеджменту (агροстрахування, форвардні контракти, стратегічні продовольчі резерви) доповнює фінансові заходи, створюючи «подушку безпеки» для шоків. Загалом узгоджений пакет дій – від регуляторної гармонізації й індикаторного моніторингу до інвестицій у логістику, переробку та екологічну трансформацію – формує підґрунтя для стійкого відновлення продовольчої системи та зміцнення економічної стійкості держави.

4. Продовольча безпека має оптимізаційний характер і потребує переходу від «самодостатності» до «продовольчої стійкості». Доведено, що повна самозабезпеченість у коротко-/середньостроковому періоді є економічно недоцільною та ризиковою з огляду на теорію відносних переваг і геополітичну турбулентність; натомість запропоновано концепт продовольчої стійкості, за якої фізична та економічна доступність їжі гарантується комбінацією внутрішнього виробництва й імпорту з юрисдикцій із узгодженою аграрною політикою (зокрема ЄС). З цієї позиції запропоновано поняття «продовольча стійкість держави» – це такий рівень забезпечення продовольством, за якого завдяки вітчизняному виробництву та імпорту з країн із узгодженою аграрною політикою гарантується фізична й економічна доступність харчових продуктів в обсязі, не меншому за внутрішній попит. Введення індикатора «продовольча напруженість» (частка імпорту у внутрішньому споживанні з поділом за джерелами) дає можливість вимірювати мінімально допустиму імпортозалежність і керувати ризиками, балансуючи між лібералізмом і протекціонізмом. Такий підхід переводить дискусію з позиції «відкрити чи закрити ринок» у площину керованої, даними-обґрунтованої оптимізації структури постачань.

5. Міжнародна торгівля 2000-2025 рр. еволюціонувала від сировинної моделі до більшої переробки, а стійкість експортного профілю визначається інституційними режимами та логістикою. Позитивне агропродовольче сальдо України підтримувалося зерновими, олійними та продуктами їх переробки, але його амплітуда істотно змінювалася під впливом вступу до СОТ, дії ПВЗВТ з ЄС, тимчасових обмежень у ЄС, а також логістичних шоків 2014-2015 і з 2022

р. Переорієнтація маршрутів (дунайський кластер, сухопутні коридори) і зсув до глибшої переробки підвищують додану вартість на експортній тонні та знижують вразливість до регуляторних і транспортних ризиків. Вимір умов торгівлі (ToT) слугує ключовим «містком» між зовнішньою кон'юнктурою та макростійкістю: покращення ToT зміцнює платіжний баланс і резерви, розширює можливості обслуговування боргу та дає простір для адресної підтримки АПК; погіршення – підвищує «продовольчу напруженість» і витрати на імпорتنі позиції. Звідси стратегічний пріоритет – диверсифікація ринків, підвищення ступеня переробки, розвиток «зелених» логістичних коридорів.

6. Державний борг безпосередньо впливає на продовольчу безпеку через бюджетний простір, тому боргова політика має бути узгоджена з торговельною та індустріальною. Зростання боргу/ВВП і вартості його обслуговування звужує ресурси на підтримку виробників, інфраструктури та соціальних програм доступу до їжі, підвищуючи залежність від імпорту та зовнішнього фінансування. Запропонований сценарний підхід до боргової стійкості інтегрує траєкторії ВВП, торговельного балансу, ToT та структури експорту, дозволяючи визначати порогові значення ризику для продовольчої безпеки й запускати коригувальні дії. Ключові дії: прискорення переробки та експорту з високою доданою вартістю; індикаторне таргетування імпортних позицій; розвиток альтернативної логістики; активна торговельна дипломатія; децентралізація частини боргових інструментів під регіональні експортні проекти; узгодження з ЦСР 2, 8, 9, 12, 13 і 17. У сукупності це формує керовану рамку «торгівля-борг-продовольча безпека», яка підвищує економічну й соціальну стійкість держави в умовах тривалих зовнішніх шоків.

7. На основі даних України за 2016-2023 рр. вперше кількісно доведено статистично значущий прямий вплив цінового індексу умов торгівлі (ЦІУТ) на обсяги зовнішнього гарантованого державою боргу та опосередковано – на стійкість продовольчої системи: побудована лінійна регресійна модель $Y = 2425,84 + 69,51 \cdot x$ (де Y – гарантований борг, x – ЦІУТ) характеризується $r = 0,71$, $D = 0,51$, $F = 2,45$ ($\approx F_t$), що підтверджує прийнятну адекватність і

пояснює 51 % варіації результату; маржинальна оцінка свідчить, що +1% до ЦІУТ підвищує гарантований борг на 69,51 млн дол. США. Змістовно це означає: сприятливі умови торгівлі підвищують кредитоспроможність економіки та здатність залучати боргове фінансування для підтримання продовольчої безпеки (ЦСР-2), але водночас вимагають боргової обачності, аби позитивний торговельний шок не трансформувався у вразливість боргової стійкості.

8. Для вибірки 32 країн (2022 р.) побудовано двофакторну регресію $GFSI = \beta_0 + \beta_1 \cdot GDP_{pc} + \beta_2 \cdot PolStab$, де обидва предиктори статистично значущі ($\beta(GDP_{pc})=0,000144$, $p<0,001$; $\beta(PolStab)=0,0564$, $p=0,006$), модель має високу загальну значущість та відсутність мультиколінеарності ($VIF_{GDP}=1,55$; $VIF_{Pol}=1,31$). Інтерпретація: приріст GDP per capita на 1000 дол. асоціюється з +0,144 бала GFSI, а +1 п.п. політичної стабільності – з +0,056 бала GFSI. Отже, економічний добробут і політична стабільність – комплементарні драйвери продовольчої безпеки; для України їх зміцнення є не менш значущим, ніж суто аграрні інтервенції, і прямо корелює з прогресом за ЦСР-2 та ЦСР-17.

9. Встановлено, що рівень продовольчої безпеки (GFSI) має стійку додатну залежність від ВВП на душу населення та політичної стабільності: країни з $GDP_{pc} > 40$ тис. дол. здебільшого демонструють $GFSI > 75$, а високі значення перцентилів стабільності (>70) підсилюють цей ефект; водночас приклади Китаю (вищий GFSI за нижчих доходів) і України (низький GFSI на тлі дуже низької стабільності) засвідчують, що цілеспрямована державна політика та інституційні ризики можуть істотно коригувати очікуваний вплив доходів, що для України означає пріоритет одночасного нарощення економічної спроможності та відновлення інституційної стабільності як ключових важелів підвищення GFSI.

Основні положення, висновки та рекомендації, що містяться у третьому розділі дисертації знайшли своє відображення у наступних публікаціях: [169, 170, 178, 221].

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження встановлено, що питання забезпечення продовольчої безпеки як базису економічної стійкості України є вкрай актуальним особливо в умовах економічних перетворень, процесів трансформацій економічних систем, війни та повоєнного відновлення. Основні висновки, отримані в процесі дослідження, полягають у наступному:

1. Єдність теоретичних засад і сучасної практики дозволяє трактувати продовольчу безпеку України як інтегровану категорію національної безпеки, що спирається на історично сформоване розуміння визначальної ролі аграрного сектору та розвинуті українською науковою школою ідеї про необхідність державної підтримки й нарощування аграрного потенціалу, і водночас охоплює взаємопов'язані економічні, соціальні, екологічні та політичні виміри; її стратегічна мета – гарантована фізична й економічна доступність якісної їжі для всіх верств населення через збалансоване внутрішнє виробництво, інвестиційно-інноваційну модель розвитку аграрного сектору, модернізацію інфраструктури та впровадження державно-приватного партнерства, а також виважену політику імпортозаміщення і захисту внутрішнього ринку. В умовах війни та гібридних загроз вирішальними стають безперервність логістики й виробництва, стійкість критичної інфраструктури, кіберзахист і інституційна спроможність держави оперативно управляти ризиками; тому пріоритетом має бути цілісна державна система заходів, яка одночасно зміцнює обороноздатність, підвищує ефективність і ресурсозбереження у сільському господарстві, підтримує інновації та людський капітал, тим самим забезпечуючи продовольчу стабільність як фундамент демографічної стійкості, суверенітету й якості життя громадян.

2. Продовольча безпека є ключовою детермінантою економічної стійкості та сталого розвитку держави, а її базовим пріоритетом виступає досягнення продовольчого самозабезпечення, що безпосередньо визначає якість життя населення; для його реалізації необхідні взаємопов'язані дії: відновлення

виробничого потенціалу, імпортозаміщення, державна підтримка підприємств аграрного сектору та розвиток інтеграційних форм у сільському господарстві. Ефективність цих дій забезпечується підходом, що виходить із єдності території та цілісного розгляду природних, трудових, матеріально-технічних, інвестиційних і інформаційних ресурсів у зв'язку з розміщенням виробництв на сільських територіях, що раціоналізує використання наявних ресурсів, підвищує інвестиційну привабливість, стимулює розвиток інфраструктури й приплив робочої сили. В умовах війни та глобальної нестабільності пріоритет зсувається до стійкості й адаптивності продовольчих систем: потрібні механізми швидкого реагування на кризи, зниження імпортозалежності, підвищення якості продукції та стабілізація аграрного виробництва попри економічні, кліматичні, соціальні й воєнні шоки. Це зумовлює потребу в інноваційно орієнтованій державній аграрній політиці як складовій соціально-економічної політики держави, спрямованій на стійкий розвиток агросектору та оперативне досягнення довго- і короткострокових цілей продовольчого самозабезпечення.

3. Продовольча безпека є системоутворювальним компонентом економічної та національної безпеки держави, що визначається спроможністю аграрного сектору стабільно виробляти й забезпечувати доступність продовольства відповідно до фізіологічних і соціальних норм; її результативність зумовлюють рівень самозабезпечення, рівномірність територіального розміщення виробництва, розвиненість виробничої інфраструктури та дієвість механізмів управління ризиками, у тому числі через застосування показників просторової концентрації (коефіцієнт Джині) і коефіцієнта продовольчої стійкості. Загрози мають комплексний і багатовимірний характер: від постійних (бідність, незбалансоване харчування, низький контроль якості) до тимчасових (волатильність виробництва, геополітичні та природні шоки), посилених диспаритетом цін, інфляцією, ринковою монополізацією, наслідками війни та деградацією природного потенціалу. Ефективна відповідь потребує адаптивного державного регулювання, узгодженого з європейськими стандартами, і спирається на базові принципи управління ризиками – єдність методології, цілісність

процедур, законність та інформаційну інтегрованість. Ключовою умовою стає моделі виступає функціонування безперервної системи моніторингу, прогнозування та швидкого реагування, що забезпечує стійкий розвиток аграрної сфери й зростання соціально-економічного добробуту в умовах глобальних і воєнних викликів.

4. У 2020-2025 рр. глобальна продовольча безпека перебуває під стійким багатофакторним тиском (демографія, цінова волатильність, дефіцит ресурсів, втрати/відходи, збої ланцюгів, кліматичні екстремуми), який посилено геополітичними шоками, насамперед війною в Україні; за цих умов релевантною рамкою оцінювання лишається чотиривимірний підхід ФАО (наявність, доступ, стабільність, споживання/якість) у зв'язку з індикаторами ЦСР-2 та композитами на кшталт GFSI. Порівняння юрисдикцій демонструє різні траєкторії стійкості: ЄС зберігає її завдяки інтегрованим політикам (CAP, Farm-to-Fork, EFSCM), США фіксують зростання домашньої продовольчої небезпеки у 2022-2023 рр., Китай утримує низький PoU за наявності груп із обмеженим доступом. Водночас динаміка 2020-2023 рр. означила відкат у досягненні ЦСР-2, а для України – погіршення ключових показників при збереженні базової спроможності системи завдяки швидким координаційним рішенням, диверсифікації логістики та підтримці виробників. Критично необхідний перехід від «реактивного» до ризик-орієнтованого, міжсекторального управління: уніфікація моніторингу з підходами ФАО і міжнародними індексами, зміцнення ланцюгів постачання (інфраструктура, резерви, диверсифікація), таргетовані соціальні інструменти доступу до їжі, скорочення втрат, збалансоване ресурсокористування та цифровізація аграрного сектору, а також інвестиції в інновації й локальне виробництво в екологічних межах – як умова повернення на траєкторію ЦСР-2 і підвищення продовольчої стійкості України.

5. Профіль України за GFSI-2022 (57,9 бала; 71-ше місце) виявляє асиметрію між відносно вищими вимірами економічної доступності (66,6) та якості/безпеки (71,3) і критичними слабкими місцями у наявності (48,1) та стійкості й адаптації (43,5), що підвищує чутливість продовольчої системи до шоків

і стримує відновлення економіки. Після 2022 року структурні зсуви у сільському господарстві – скорочення посівів (~20 %), падіння виробництва зернових і зернобобових, зменшення кормової бази та різке зниження поголів'я ВРХ і свиней за відносної стабільності птахівництва, а також багаторазове просідання вилову риби – послаблюють внутрішнє забезпечення білковими продуктами та посилюють роль імпорту. Попри це, валова продукція сектору засвідчила адаптаційний потенціал: після піку 2021 р. і спаду 2022 р. у 2023 р. відбулося часткове відновлення при збереженні домінування рослинництва (70-73 %) і високої частки прибуткових виробників. Сукупно це обґрунтовує необхідність цільової державної підтримки аграрного сектору, формування стратегічних резервів, модернізації інфраструктури зберігання та логістики і збалансування експортної орієнтації з внутрішніми потребами (насамперед білкового кошика), аби підвищити наявність і довгострокову стійкість продовольчої системи як базису економічної стійкості країни.

6. Фізична доступність продовольства в Україні залишається структурно вразливою: попри більш як 13-разове зростання сукупних доходів домогосподарств у 2005-2022 рр. зі стабільною часткою оплати праці (42-47 %), купівельну спроможність системно «з'їдають» інфляційні хвилі (піки 2015 та 2022 рр.), що підтримує надвисоку частку споживчих витрат (>89 %) і значний тягар харчових витрат (44-53 %, особливо у селах). Додатковий ціновий прес формують волатильні ІСЦ на харчі та цінові індекси у рослинництві й тваринництві: після стрибків 2015 і 2022 рр. навіть уповільнення 2023 р. не усунуло ризик недотримання медико-фізіологічних норм споживання (зниження молочних продуктів, риби, картоплі та овочів, низьке споживання фруктів/ягід). Соціальні трансферти й пенсії виконують критично важливу амортизаційну функцію, однак їх реальна вартість часто девальвує, а офіційний прожитковий мінімум істотно не дотягує до фактичних витрат. Отже, підвищення доступності потребує синхронного пакета рішень: випереджального зростання реальних доходів, індексації виплат за фактичною інфляцією та вартістю продовольчого кошика, наближення прожиткового мінімуму до реальних витрат, одночасно з

антиінфляційними заходами у харчовому сегменті, підтримкою внутрішнього агровиробництва та зміцненням стійких ланцюгів постачання – як необхідної умови досягнення цілей сталого розвитку у сфері продовольчої безпеки.

7. Ефективність державного регулювання продовольчої безпеки в умовах зовнішніх ризиків визначається узгодженістю багаторівневого управління та чітким розмежуванням повноважень між центром і громадами, що поєднує інструменти прямого впливу, договірні механізми й нормативно-програмні рішення та потребує усунення колізій, дублювань і посилення контролю виконання. SWOT-аналіз засвідчив, що стан продовольчої безпеки залежить не лише від ресурсної бази, а насамперед від якості інститутів і логістичної стійкості, рівня переробки, енергетичної безпеки, демографічних трендів і екологічних обмежень; ключові ризики – зламані ланцюги постачання, інфраструктурні ушкодження, мінування, дорожча енергія, дефіцит кадрів і «провали ринку» якості – мають нейтралізуватися політикою, сфокусованою на ліквідації «вузьких місць» та запровадженні індикаторної системи моніторингу за чотирма вимірами (наявність, доступ, використання, стійкість). Пріоритети стійкості полягають у балансуванні моделі підтримки на користь малих та середніх виробників (перерозподільчі інструменти, пільгові довгі кредити, гарантії, співфінансування інновацій) із жорсткою екологічною умовністю; реалізації структурних проєктів розмінування, відновлення логістики, модернізації зберігання й переробки, розвитку зрошення та відновлюваної енергетики; поєднанні механізації й цифровізації з розвитком людського капіталу; а також у впровадженні ризик-менеджменту (агροстрахування, форвардні контракти, стратегічні резерви). Узгоджений пакет дій – від регуляторної гармонізації та міжвідомчої координації до інвестицій в інфраструктуру, переробку й «зелену» трансформацію – формує операційну стійкість продовольчої системи та зміцнює економічну стійкість держави.

8. Запропоновано поняття «продовольча стійкість держави» – це такий рівень забезпечення продовольством, за якого завдяки вітчизняному виробництву та імпорту з країн із узгодженою аграрною політикою гарантується

фізична й економічна доступність харчових продуктів в обсязі, не меншому за внутрішній попит. Введення індикатора «продовольча напруженість» (частка імпорту у внутрішньому споживанні з поділом за джерелами) дає можливість вимірювати мінімально допустиму імпортозалежність і керувати ризиками, балансує між лібералізмом і протекціонізмом. Продовольча безпека України має оптимізаційний характер і вимагає переходу від доктрини «самодостатності» до концепції «продовольчої стійкості», коли фізична й економічна доступність їжі забезпечується комбінацією внутрішнього виробництва та імпорту з юрисдикцій із узгодженою аграрною політикою (насамперед ЄС), а ризики керуються через індикатор «продовольча напруженість» (частка імпорту у споживанні за джерелами). Еволюція торгівлі 2000-2025 рр. від сировинної моделі до більшої переробки показала, що стійкість експортного профілю визначається інституційними режимами (СОТ, ПВЗВТ з ЄС) і логістикою; покращення умов торгівлі (ToT) зміцнює платіжний баланс і боргову спроможність, тоді як погіршення посилює залежність і витрати на критичний імпорт. Тому боргова політика має бути інтегрована з торговельною та індустриальною: прискорення переробки й експорту з високою доданою вартістю, таргетування імпортних позицій, розвиток «зелених» логістичних коридорів, активна торговельна дипломатія та децентралізація частини боргових інструментів під регіональні експортні проекти. Така керована рамка «торгівля – борг – продовольча безпека», вирівняна з ЦСР 2, 8, 9, 12, 13 і 17, підвищує операційну, економічну та соціальну стійкість держави в умовах тривалих зовнішніх шоків.

9. На основі емпіричних результатів за 2016-2023 рр. для України та міжкраїнної вибірки 2022 р. доведено, що продовольча стійкість формується через взаємодію трьох взаємопов'язаних контурів: зовнішньоторговельного, боргового та інституційно-доходного. По-перше, вперше кількісно підтверджено прямий статистично значущий вплив цінового індексу умов торгівлі (ЦІУТ) на обсяги зовнішнього гарантованого державою боргу ($Y = 2425,84 + 69,51 \cdot x$; $r = 0,71$; $D = 0,51$; $F \approx F_t$): поліпшення умов торгівлі на 1% асоціюється з

приростом гарантованого боргу на 69,51 млн дол. США, що інтерпретується як розширення кредитоспроможності для фінансування заходів продовольчої безпеки за одночасної потреби у борговій обачності. По-друге, двофакторна регресія для 32 країн показала, що зростання GDP per capita та політичної стабільності є комплементарними драйверами підвищення GFSI ($\beta(\text{GDPpc})=0,000144$; $\beta(\text{PolStab})=0,0564$; $p<0,01$; $\text{VIF}<2$): +1000 дол. до доходу на особу додає $\approx 0,144$ бала GFSI, а +1 перцентиль політичної стабільності – $\approx 0,056$ бали GFSI. По-третє, структурний аналіз позиціює Україну як «аутлаєр»: за низького GDPpc і дуже низької стабільності GFSI помітно відстає від тренду, тоді як приклад Китаю демонструє коригуючу роль цілеспрямованої державної політики. Сукупно це означає, що для підвищення GFSI Україні критично поєднати: (i1) покращення умов торгівлі через зсув до експорту з більшою доданою вартістю та диверсифікацію ринків/логістики; (i2) узгоджену боргову політику, яка використовує «позитивні» ToT без накопичення вразливостей; (i3) прискорення зростання доходів і відновлення інституційної/політичної стабільності. Саме така інтегрована рамка «ToT – борг – доходи/інституції» є найбільш ефективним важелем для стійкого підвищення продовольчої безпеки та прогресу за ЦСР-2 і ЦСР-17.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. UNDP. 11.05.2018. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorenniya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku>
2. Топішко І. Кене (Quesnay) Франсуа. Економічна енциклопедія: в трьох томах. Т. 1. / Редкол.: С. В. Мочерний. К.: Видавничий центр «Академія». 2000. с. 755-756.
3. Hasbach W. Die allgemeinen philosophischen Grundlagen der von F. Quesnay und Adam Smith begründeten Politischen Oekonomie. Leipzig, Verlag von Duncker & Humblot. 1980.
4. Ricardo D. The Principles of Political Economy and Taxation. Dover Publications. 2004. 300 p.
5. Мальтус Томас Роберт Філософський енциклопедичний словник. В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України. Київ : Абрис. 2002. С. 359-742 с.
6. Marx K. Capital, 3 vols, Chicago, Kerr, 1909-1915.
7. Козловський С. В., Козловський В. О., Бурлака О. М. Стійкість розвитку аграрної галузі регіону як чинник економічного зростання України. Економіка України. 2014. № 9. С. 59-73.
8. Забезпечення стійкого економічного розвитку агропромислового комплексу регіону. Монографія. За ред. С. В. Козловського. Вінниця : Меркьюрі-Поділля. 2016. 258 с.
9. Чаянов А. В. Новейшие течения в области экономических наук на Западе. Пути сельского хозяйства. 1926. № 10. С. 167-172.
10. Горбань Ю. А. Теорія сімейно-трудового селянського господарства в науковій спадщині О. В. Чаянова. Історія науки і біографістика. 2012. № 2. URL: https://inb.dnsgb.com.ua/2012-2/12_gorban.pdf

11. Борщевський П. П. Теоретико-методологічні аспекти розвитку сільського господарства. К.: Наука. 1972.
12. Малік М. Й. Мотивація виробничої діяльності в аграрній сфері економіки. К.: ННЦ ІАЕ. 1995. 117 с.
13. Лупенко Ю. О., Шестопаль Л. Г. Продовольча безпека України: сучасний стан і перспективи. К.: ННЦ ІАЕ, 2010.
14. Саблук П. Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання. Економіка АПК. 2007. № 2. С. 3-10.
15. Шубравська О. В. Розвиток агропродовольчого виробництва України: завдання і виклики. Економіка АПК. 2016. № 4. С.5-12.
16. Калетнік Г. М. Розвиток ринку біопалива в Україні. К. : Аграрна наука. 2008. 464 с.
17. Калетнік Г. М., Козловський С. В., Козловський В. О. Стійкість економіки як фактор безпеки та розвитку держави. Економіка України. 2012. № 7. С. 16-25.
18. Козловський С. В., Кіреєва Е. А. Управління регіональною продовольчою безпекою на основі інноваційного методу моделювання – нечіткої логіки. Економіка та держава. 2014. №3. С. 18-23.
19. Калетнік Г. М., Козловський С. В., Тарасюк Н. М. Семененко В. В. Управління економічними відносинами підприємств молокопродуктового підкомплексу аграрної галузі України. ТОВ «Консоль». 2013. 248 с.
20. Козловський С. В., Бурлака О. М. Методи державної підтримки стійкості розвитку аграрної галузі регіону в умовах кризового стану економіки України. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. № 5.Ч.1. С. 192-196.
21. Міщенко В. В., Гуськов А. В. Необхідність державної підтримки стійкості розвитку аграрної галузі в умовах війни. Агросвіт. 2023. № 16. С. 61-67.
22. Козловський С. В., Мазур Г. Ф., Козловський В. О., Жураківський Є. С. Економічна безпека аграрної галузі України в умовах інституційних трансформацій. Монографія : Вінниця: Твори. 2019. 272 с.

23. Rusliyadi M., Jamil H., Kumalasari R. Analysis of household food security policy: case of food security village programme, Indonesia. *Asian Journal of Agriculture and Rural Development*. 2019. Vol. 9(1), pp. 19-32.
24. Гойчук О. І. Продовольча безпека. Житомир: Полісся. 2004. 347 с.
25. Тернавська І. Б. Державна політика продовольчого забезпечення. *Науковий огляд*. 2013. № 1. С. 52-59.
26. Лушпаєв С. О. Деякі аспекти поняття продовольчої безпеки України. *Часопис Київського університету права*. К: КУП. 2011. № 2. С. 211-214.
27. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки. Львівський національний університет імені І. Франка. Львів. "Українська технологія". 1999. 640 с.
28. Пасхавер Б. Цінова конкурентність аграрного сектора. *Економіка України*. 2007. № 1. С. 78-87.
29. Гребенюк М. Державно-правове регулювання забезпечення продовольчої безпеки. *Право України*. 2009. № 5. С. 92-98.
30. Скидан О. Продовольственная безопасность как приоритет региональной аграрной политики. *Экономика Украины*. 2006. № 3. С. 53-60.
31. Чечель О. М. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки. *Економіка АПК*. 2000. № 8. С. 73-76.
32. Шубравська О. В. Сталий розвиток агропродовольчої системи України. К. : Інститут екон. НАН України. 2002. 203 с.
33. Береговий В. К. Проблеми продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2011. № 5. С. 71-78.
34. Кочетков О. В., Марков Р. В. Формування системи показників продовольчої безпеки країни. *Економіка АПК*. 2002. № 9. С. 43-49.
35. Дем'яненко С., Свіредська І. До питання про стратегію розвитку аграрної політики України. *Економіка України*. 2004. № 3. С. 72-79.
36. Миценко І. М. Продовольча безпека України: оцінка стану та світовий досвід вирішення проблеми / За ред. В.А. Плаксов. Кіровоград. 2001. 204 с.

37. Шелемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. К. : НІСД. 1997. 144 с.
38. Микитюк В. М., Скидан О. В. Формування продовольчої безпеки в Україні: Регіональний аспект. Житомир : ЖДАУ. 2005. 248 с.
39. Калетнік Г. М., Козловський С. В., Кіреєва Е. А., Підвальна О.Г. Управління регіональною продовольчою безпекою в умовах економічної нестабільності. Вінниця: Меркьюрі-Поділля. 2015. 252 с.
40. Пабат О. В. Продовольча безпека як складова економічної безпеки держави. Економіка АПК. 2010. № 12. С. 86-90.
41. Сеперович Н. В. Соціальний аспект продовольчої безпеки. Проект «Аграрна політика для людського розвитку» Київ. Квітень 2003. №7. 121 с.
42. Майже 30% населення України живе за межею бідності. Слово і діло. 31 травня 2024. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/05/31/novyna/ekonomika/majzhe-30-naselennya-ukrayiny-zhyve-mezheyu-bidnosti-svitoviy-bank>
43. Чверть українців живуть за межею бідності. Mynizhyn.com. 4 липня 2025. URL: <https://mynizhyn.com/news/ukraina-i-svit/37762-cvert-ukrayinciv-zivut-za-mezeiu-bidnosti-novi-dani-cervnia.html>
44. Офіційний веб-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/>
45. Шевченко А. А., Петренко О. П., Іванюк Н. С. Продовольча безпека України в умовах війни та пріоритетні напрями врегулювання її стану. Економіка та суспільство. 2024. № 59. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3374/3301>
46. Food and Agriculture Organization (FAO). Official Site. 2025. URL: <https://www.fao.org/home/en/>
47. Universal Declaration on the Eradication of Hunger and Malnutrition. UN. 1974. № ST/HR/1/Rev.6(Vol.I/Part1). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/57723?ln=en&utm>

48. Радченко Г. Спочатку кордон з Україною блокували польські перевізники, тепер фермери. Чому вже майже пів року Польща та ЄС не розв'язують цю проблему? Журнал Forbes Ukraine. 06 березня 2024.
49. Кіцімон О. Україна може заборонити імпорту агропродукції з Польщі. Суспільне Новини. 17 лютого 2024. URL: <https://suspilne.media/686502-ukraina-moze-zaboroniti-import-agroprodukcii-z-polsi-solskij/>
50. Гасуха Л. О. Сутнісний зміст продовольчої безпеки та її регіональний прояв. Економічні науки. Серія «Регіональна економіка». Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. 2011. Випуск 8(31). Частина 1. С. 85-96.
51. U.S. Department of Agriculture (USDA). Official Site. 2025. URL: <https://www.usda.gov/>
52. Conway G., Barber E. After the Green Revolution. Sustainable Agriculture for Development. London. 1990. 60 p.
53. Smith M. D., Floro M. S. Food insecurity, gender, and international migration in low- and middle-income countries. Food Policy. 2020, pp. 91.
54. Karmakar, S., Sarkar D. Income inequality, poverty and food security in West Bengal, India. J. Soc. Sci. Stud. 2014. Vol. 1, pp. 31-43.
55. Babar Z., Mirgani, S. Food security in the middle east. Oxford University Press, Oxford: UK. 2014.
56. Christina M. Pollard, Sue Booth. Addressing Food and Nutrition Security in Developed Countries. Printed Edition of the Special Issue Published in International Journal of Environmental Research and Public Health. 2018. 416 p, pp. 1-19.
57. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року». Кабінет Міністрів України. URL: <https://me.gov.ua/view/2dc0a54e-c9db-4ac0-b468-dd9b02ebf548>

58. Артеменко Л., Мариненко Н., Крамар І., Гац Л. Продовольча безпека України в умовах військової агресії: стан та перспективи. Соціально-економічні проблеми і держава. 2023. № 1(28). С. 115-128.
59. Kozlovskiy S., Bilenko D., Ivanyuta N., Tomchuk O., Prykaziuk N., Lobova O. Comparative assessment of the different cryptocurrencies investment efficiency on the different time periods. Montenegrin Journal of Economics. 2025. Vol. 17(4), pp. 189-198.
60. Dluhopolskyi O., Simakhova A., Zatonatska T., Kozlovskiy S., Oleksiv I., Baltgailis J. Potential of virtual reality in the current digital society: economic per-spectives. Abstracts of 11th International Conference on «Advanced Computer Information Technologies» (September 15-17, 2021), Deggendorf, Germany. 2021. 753 p., pp. 360-363.
61. Міщенко В. В. Парадигма державного регулювання системного розвитку аграрного сектора в умовах цифровізації. Інвестиції: практика та досвід. 2025. № 5. С. 201-209.
62. Сторчак С. Г. Фактори, принципи та загрози економічній безпеці: підходи до їх виявлення в управлінні державою. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 18. С. 112-119.
63. Бабич М. М. Продовольча безпека України: теорія, методологія, практика: дис. кандид. д-ра. екон. наук. 08.00.03. Миколаївський національний аграрний університет. Миколаїв, 2019. 515 с.
64. Агакерімова Р. Вплив війни в Україні на національну та глобальну продовольчу безпеку. Економіка та суспільство. 2023. № 50. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-53>
65. Клочко В. П. Єдина сільськогосподарська політика країн ЄС. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський. К. : Знання України. 2004. Т. 1. 760 с.
66. Стежко Н. В. Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах глобалізації. Проблемы развития внешнеэкономических связей и

- привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. 2012. № 2. С. 289-292.
67. United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3-14 June 1992. URL: <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>
 68. Gatto M. Sustainability: Is it a well-defined concept? *Ecological Applications*. 1995. Vol. 5(4), pp. 1181-1183.
 69. Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development (Brundtland Report), 1987. Офіційне видання Організації Об'єднаних Націй, передано Генеральній Асамблеї як додаток до документа A/42/427. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
 70. The Analects of Confucius (from the Chinese Classics) / Legge, James. PL: Language and Literatures: Languages and literatures of Eastern Asia, Africa, Oceania. № 3330. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/3330>
 71. Internet Ancient History Sourcebook Greece. URL: <https://origin.web.fordham.edu/Halsall/ancient/asbook07.asp>
 72. More T. *Utopia* (G. M. Logan & R. M. Adams, Eds.). Cambridge University Press. 2003.
 73. Saint-Simon H. *Selected writings on science, industry and social organization*. K. Taylor, Ed. & Trans. London: Croom Helm. 1952.
 74. Fourier C. *The Utopian Vision of Charles Fourier: Selected Texts on Work, Love, and Passionate Attraction* (J. Beecher & R. Bienvenu, Eds. & Trans.). Boston: Beacon Press. 1971.
 75. Owen R. *A New View of Society and Other Writings* (G. Claeys, Ed.). London: Penguin Books. 1991.
 76. Скомаровський В. В., Чеботок В. В., Пушненко А. С. Підходи визначення сутності стійкості економічних систем // Сталий розвиток економіки, підприємств та суспільства [Електронний ресурс]: матеріали II Між-

нар.наук.-практ. конф., Івано-Франківськ, 10-11 квітня 2025 р. Львів: Видавець Кошовий Б.-П.О., 2025. 1023 с. С. 122-124.

77. Smith Adam. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. W. Strahan and T. Cadell, 1776. Project Gutenberg. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/3300>
78. Minart G., Jean-Baptiste Say (1767-1832), Maître et pédagogue de l'École française d'économie politique libérale, Éditions Charles Coquelin. 2005.
79. Le Chatelier Henri. Les Équilibres Chimiques. Paris: Dunod et Pinat, 1888.
80. Козловський С. В. Забезпечення стійкості та розвитку сучасних економічних систем. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД». 2017. 554 с.
81. World Strategy of Nature Conservation. 1980. URL: <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf>
82. Dolan E. G., Lindsey, D. E. Macroeconomics. Harcourt Canada Limited. 1994.
83. Dorfman R., Thomas H. A., Jacoby H. D. Models for managing Water Quality. Harvard University Press. 1972.
84. Solow R. M. Contribution to the Theory of Economic Growth. Quarterly Journal of Economics. 1956. Vol. 70, pp. 65-94.
85. Мороз О. В., Свентух А. О. Економічна ідентифікація параметрів стійкості та ризикованості функціонування господарських систем. Вінниця : УНІВЕРСУМ. 2008. 169 с.
86. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. Free Press. New York. 1990.
87. Samuelson P. A., Nordhaus, W. D. Economics (18th International Edition). McGraw-Hill. 1996. 776 p.
88. Harrod R. F. An Essay in Dynamic Theory. The Economic Journal. 1939. Vol. 49(193), pp. 14-33.
89. Hicks J. R. Value and Capital: An Inquiry into Some Fundamental Principles of Economic Theory. Clarendon Press (Oxford). 1939.
90. Mitchell W.C. What Happens During Business Cycles? New York: National Bureau of Economic Research. 1951.

91. Козловський С. В. Управління сучасними економічними системами, їх розвитком та стійкістю. Вінниця : Меркьюрі-Поділля. 2010. 432 с.
92. Баранов А. В., Сторчак С. Г. Продовольча безпека як фактор економічної безпеки економіки України в умовах війни. Агросвіт. 2023. № 13. С. 75-82.
93. Скомаровський В. В. Структурно-логічна схема забезпечення продовольчої безпеки в умовах глобальної нестабільності // Наука, освіта і суспільство в умовах змін: виклики та інновації: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Кременчук: ЦФЕНД, 2025. 256 с., С. 128-132.
94. Fontanella F. Which Foods Are Most Vulnerable to Import Tariffs? Traceone. 2024. URL: <https://www.traceone.com/resources/plm-compliance-blog/foods-most-vulnerable-to-import-tariffs>
95. Global Food Security Index 2021. The Economist Group. URL: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2022/03/GFSI2021.pdf>
96. Global Food Security Index 2022. The Economist Group. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/>
97. Козловський С. В., Скомаровський В. В. Продовольча безпека як основа економічної безпеки держави в умовах війни. Інвестиції: практика та досвід. 2025. № 15. С. 87-94.
98. Institute of Medicine (US) Panel on Macronutrients. Dietary Reference Intakes for Energy, Carbohydrate, Fiber, Fat, Fatty Acids, Cholesterol, Protein, and Amino Acids (Macronutrients). National Academies Press. 2005.
99. Vulnerability to Global Market Shocks V.2: Price Shocks to Major Staple Foods. Food Security Portal. 2022. URL: <https://www.foodsecurityportal.org/node/2505>
100. 4 Food security impacts. WTO Agreement on Agriculture: The Implementation Experience - Developing Country Case Studies.

101. Zhu L., Bai Y., Zhang L., Si W., Wang A., Weng C., & Shu J. Water–Land–Food Nexus for Sustainable Agricultural Development in Main Grain-Producing Areas of North China Plain. *Foods*. 2023. Vol. 12(4). 712.
102. Disdier A. C., Fontagné L., & Mimouni M. The impact of regulations on agricultural trade: Evidence from the SPS and TBT agreements. *American Journal of Agricultural Economics*. 2008. Vol. 90(2), pp 336-350.
103. Deardorff A. V., Stern R. M. *Measurement of Nontariff Barriers* Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998.
104. Leamer E. E. Latin America as a Target of Trade Barriers Erected by the Major Developed Countries in 1983 *Journal of Development Economics*. 1990. Vol. 32(2), pp. 337-368.
105. Krugman P.R. Scale Economies, Product Differentiation and the Pattern of Trade *American Economic Review*. 1980. Vol. 70(5), pp. 950-959.
106. Jones A. D., Shrinivas A., Bezner-Kerr R. Farm production diversity is associated with greater household dietary diversity in Malawi: Findings from nationally representative data. *Food Policy*. 2014. Vol. 46, pp. 1-12.
107. Muange E. N., Ngigi, M.W. Dietary quality and overnutrition among adults in Kenya: what role does ICT play?. *Food Sec.* 2021. Vol. 13, pp. 1013-1028.
108. Population of the world and countries. *CountryMeters*. 14.07.2025. URL: <https://countrymeters.info/en>
109. Intergovernmental Panel on Climate Change. *Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (Core Writing Team, H. Lee & J. Romero, Eds.)*. 2023. IPCC. URL: <https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/>
110. Challinor A. J., Watson J., Lobell D. B., Howden S. M., Smith D. R., Chhetri N. A meta-analysis of crop yield under climate change and adaptation. *Nature Climate Change*. 2014. Vol. 4(4), pp. 287-291.

111. Latruffe L. Competitiveness, productivity and efficiency in the agricultural and agri-food sectors (OECD Food, Agriculture and Fisheries Paper No. 30). OECD Publishing. 2010. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/5km91nkdt6d6-en>
112. Ghosh S. Commodification of agricultural land and its implications in Andhra Pradesh, India. *Economic and Political Weekly*. 2022. Vol. 57(12), pp. 45-53.
113. Asselah H., Bilali H. E. Conflict in Ukraine and the unsettling ripples: implications on food systems and development in North Africa. *Agriculture & Food Security*. 2024. Vol. 13, Article 16.
114. Nimko O., Hodel L., Chandra A., Garrett R. The food security of residents and refugees of Ukraine after the Russian invasion. *Scientific Reports*. 2025. Vol. 15, 16238.
115. Kozlovskiy S., Poliakov R. Neurolinguistic Exchange Rate Forecasting at War as a Bankruptcy Economic Protection Mechanism. *Montenegrin Journal of Economics*. 2024. Vol. 20(1), pp. 81-94.
116. Козловський С. В., Козловський В. О. Макроекономічне моделювання та прогнозування валютного курсу в Україні. Вінниця: «Книга-Вега» ВАТ «Вінницька обласна друкарня». 2005. 240 с.
117. Козловський С. В., Кіреєва Е. А. Управління регіональною продовольчою безпекою на основі сучасних методів моделювання. *Економіка України*. 2015. № 8. С.57-73.
118. Kozlovskiy S., Syniehub P., Kozlovskiy A., Lavrov R. Intellectual capital management of the business community based on the neuro-fuzzy hybrid system. *Neuro-Fuzzy Modeling Techniques in Economics*. 2022. Vol. 11, pp. 25-47.
119. Стратегія продовольчої безпеки України на період до 2027 року. Кабінет Міністрів України. 23.07.2024. № 684-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/684-2024-%D1%80#Text>
120. Glazyev S. Leaping into the future: China and Russia in the new world technological paradigm. Beijing: CITIC Press Corporation. 2022.

121. Alisha Coleman-Jensen, Matthew P. Rabbitt, Christian A. Gregory, and Anita Singh. Household Food Security in the United States in 2017. 2018. ERR-256. U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service.
122. Kwasek M. Threats to food security and common agricultural policy. *Economics of Agriculture*. 2012. Vol. 4, pp. 701-713. URL: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/143167/2/10 EP 4 2012-11.pdf>
123. Plan of action on world food security. Food and Agriculture Organization of the United Nations. 1979. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/2217d7e3-7c40-429c-acb0-761e4ea3edfd/content>
124. Міщенко В. В. Методи та інструменти цифрової трансформації аграрного сектору. *Агросвіт*. 2024. № 8. С. 103-110.
125. Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1). United Nations. 2015. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>
126. Progress towards the Sustainable Development Goals: Report of the Secretary-General (E/2018/64). United Nations. 2018. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2018/secretary-general-sdg-report-2018--en.pdf>
127. Decision by the UN Statistical Commission: endorsement of the global indicator framework for the Sustainable Development Goals. UN Statistical Commission. United Nations. (2016, March 11). URL: <https://unstats.un.org/sdgs/iaeg-sdgs/>
128. Secretary-General's report on progress towards the Sustainable Development Goals. United Nations. 2020. URL: <https://sdgs.un.org/publications/secretary-general-progress-report-2020-25191>
129. The Sustainable Development Goals Report 2021. United Nations Department of Economic and Social Affairs. 2021. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2021/>

130. The Sustainable Development Goals Report 2022. United Nations Department of Economic and Social Affairs. 2022. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2022/>
131. The Sustainable Development Goals Report 2023: Special Edition. United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2023). URL: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/>
132. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. 2025. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
133. European Food Safety Authority. 2025. URL: <https://www.efsa.europa.eu/en>
134. Kasbekar A. Top food safety challenges of 2018 in Europe, the US and.... New Food Magazine. 2018. February, 16. URL: <https://www.newfoodmagazine.com/article/64715/food-safety-2018/>
135. Kasbekar A. Holding true: Food product claims and regulations. Freyr Connect. 2021. Vol. 8(3), pp 8-10.
136. Common agricultural policy overview. European Commission. 2025. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview_en
137. Farm to Fork strategy. European Commission. 2025. URL: https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en
138. Pellizzoni L., Centemeri L., Benegiamo M. et al. A new food security approach? Continuity and novelty in the European Union's turn to preparedness. Agric Hum Values. 2025. Vol. 42, pp 89-105.
139. The European Green Deal. European Commission. 2025. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
140. Rabbitt M. P., Reed-Jones M., Hales L. J., & Burke M. P. Household food security in the United States in 2023. U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service. 2024. (ERR-337).
141. Odoms-Young A., Brown A. G. M., Agurs-Collins T., & Glanz, K. Food insecurity, neighborhood food environment, and health disparities: State of the

- sci-ence, research gaps and opportunities. *The American Journal of Clinical Nutrition*. 2024. Vol. 119(3), pp. 850-861.
142. Gundersen C. SNAP: The most important component of our efforts to end hunger in the United States. *American Journal of Public Health*. 2022. Vol. 112(12), pp. 1719-1721.
 143. Trofymenko O., Ilyash O., Voitko S., Dluhopolska T., Kozlovskyi S., Hrynkevych, S. Impact of energy innovations on the Ukraine's economy: strategic direction and managerial practices. *Economics - innovative and economics research journal*. 2022. Vol. 10(2), pp. 99-116.
 144. Food security in the United States. U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service. (2025). URL: <https://www.ers.usda.gov/topics/food-nutrition-assistance/food-security-in-the-u-s/>
 145. Economic Research Service USDA. 2025. URL: <https://www.ers.usda.gov/>
 146. Brown L. R. *Who Will Feed China?* W. W. Norton & Company. 1995. 168 p.
 147. China's grain output nearly quintupled over past 70 years. The state council The People's Republic of China. 06.08.2019. URL: https://english.www.gov.cn/archive/statistics/201908/06/content_WS5d48b5f3c6d0c6695ff7e42c.html
 148. National Bureau of Statistics of China. National data. August 8, 2025. URL: <http://www.stats.gov.cn/english/>
 149. Ministry of Ecology and Environment of the People's Republic of China. August 8, 2025. URL: <https://english.mee.gov.cn/>
 150. Prevalence of moderate or severe food insecurity in the population. The World Bank Group. August 8, 2025. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SN.ITK.MSFI.ZS>
 151. The Economist Intelligence Unit. August 9, 2025. URL: <https://www.eiu.com>
 152. DuPont. August 9, 2025. URL: <https://www.dupont.com>
 153. Скомаровський В. В. Оцінка стану продовольчої безпеки України. Ефективна економіка. 2025. № 10. URL: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.10.129>

154. Козловський С. В., Скомаровський В. В., Солоненко Ю. В., Довгальок Ю. С. Оцінка стійкості економічного розвитку України в умовах війни. Інвестиції: практика та досвід. 2025. № 9. С. 78-82.
155. Статистичний щорічник України 2023. Державна служба статистики України. 2024. 268 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_23_u.pdf
156. Wood L. D., Bollman F. H. An evaluation of the estimates of gross domestic agricultural output as used in input-output studies with particular reference to the western states. The Annals of Regional Science. 1968. Vol. 2, pp. 41-58.
157. Бурлака О. М. Особливості та оцінка стратегічного економічного потенціалу аграрної галузі регіону. Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 7. С. 99-104.
158. Мазур А. Г., Козловський С. В., Герасименко Ю. В. Управління регіональними інвестиційними процесами в агропромисловому комплексі. Вінниця : Глобус-Прес. 2008. 208 с.
159. Берест М., Корольова, А. Аналіз сучасного стану аграрного сектору економіки України. Молодий вчений. 2022. Вип. 1(101). С. 219-226.
160. Скомаровський В. В. Стан фізичної доступності продовольства для населення України // Економіка, фінанси, облік та право в умовах глобалізації: сучасний стан, тенденції та перспективи: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції. 24 лютого 2026 р. Житомир: ЦФЕНД, 2026. 129 с. С. 31-34.
161. Індекс інфляції в Україні 2025. Мінфін. 2025. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/>
162. Гетманцев закликав уряд переглянути підходи до індексації соціальних стандартів на 2026-2028 роки. Ukrinform. 18.05.2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3994373-getmancev-zaklikav-urad-pereglanuti-pidhodi-do-indeksacii-socialnih-standartiv-na-20262028-roki.html>

163. Прожитковий мінімум: як виправити соціальну несправедливість (коментар Д. Гетманцева). 7eminar.ua. 30.07.2025. URL: <https://7eminar.ua/news/10298-ci-zbilsat-prozitkovii-minimum-komentar-danila-getmanceva>
164. Sydorchuk A. The practice of household expenditure in Ukraine: factor analysis and estimate. *Green Blue and Digital Economy Journal*. 2022. Vol. 3(1), pp. 47-53.
165. Kozlovskiy S., Nikolenko L., Peresada O., Pokhyliuk O., Yatchuk O., Bolgarova N., Kulhanik O. Estimation level of public welfare on the basis of methods of intellectual analysis. *Global Journal of Environmental Science and Management*. 2020. Vol. 6(3), pp. 355-372. URL: <http://dx.doi.org/10.22034/gjesm.2020.03.06>
166. Kozlovskiy S., Petrunenko Ia., Baidala V., Myronchuk V., Kulinich T. Assessment of public welfare in Ukraine in the context of the COVID-19 pandemic and economy digitalization. *Problems and Perspectives in Management*. 2021. Vol. 19(1), pp. 416-431. URL: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.19\(1\).2021.35](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.19(1).2021.35)
167. Chambers R. G., Just, R. E. Welfare economics. In A. K. Mishra & P. A. D. Souza (Eds.), *Principles of agricultural economics*. Cambridge University Press. 2014, pp. 213-238.
168. Colman D., Young T. Welfare economics. In: *Principles of Agricultural Economics: Markets and Prices in Less Developed Countries*. Wye Studies in Agricultural and Rural Development. Cambridge University Press. 1989, pp. 198-223.
169. Скомаровський В. В. Державне регулювання системи продовольчої безпеки держави в аспекті економічно стійкої моделі розвитку // Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції, 12 грудня 2025 р. Київ: МДУ, 2025. 118 с., С. 25-29.

170. Скомаровський В. В. Державне регулювання системи продовольчої безпеки в аспекті економічно стійкої моделі розвитку. Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій. 2026. № 1(19). С. 109-123.
171. BDO в Україні про державну підтримку агробізнесу під час війни. European Business Association. 14.03.2025. URL: <https://eba.com.ua/bdo-v-ukrayini-pro-derzhavnu-pidtrymku-agrobiznesu-pid-chas-vijny>
172. Golovko L., Ladychenko V., Hulak O. Foreign experience of state support of agricultural producers. Law. Human. Environment. 2022. Vol.13(2), pp. 17-24.
173. Державна підтримка аграріїв у 2023-2024 роках. Міністерство аграрної політики та продовольства України. 2024. URL: <https://aprdep.zht.gov.ua/files/AGR/2024/Pidtrymka%20APK%20Minahropolityky%202023-2024.pdf>
174. Риковська О., Фраєр О., Михайленко О. Аналіз стану сільського господарства України та імплементація нормативно-правових актів ЄС, дотичних до аграрних та довкіллевих питань. За ред. М. Белкіна, А. Даниляк. Київ: ГО «Екодія». 2024. 22 с.
175. Ukraine displacement figures: 2024-2025 report. International Organization for Migration. Geneva. 2025. URL: <https://www.iom.int>
176. Русан В. М. Стан та шляхи оновлення основних засобів в аграрному секторі. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД. 2020. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-11/agrarny-sector-1.pdf>
177. Козловський С. В., Гнідова Б. О., Скомаровський В. В., Мохар Д. О. Проблеми розвитку аграрної галузі в умовах війни в Україні. Агросвіт. 2024. № 11. С. 83-93.
178. Скомаровський В. В. Принципи забезпечення продовольчої безпеки у контексті реалізації цілей сталого розвитку // Економіка України в умовах війни: виклики, ризики та можливості: збірник матеріалів круглого столу. 05 червня 2026 р. Чернігів: НУ «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2026, 80 с. С. 35-38.

179. External Sector Statistics. National Bank of Ukraine. 2025. URL: <https://bank.gov.ua/en/statistic/sector-external>
180. Ukraine's farm unions ask government to protect free EU market access. Reuters. 05.02.2024. URL: <https://www.reuters.com/markets/commodities/ukraines-farm-unions-ask-government-protect-free-eu-market-access-2024-02-05>
181. Statistics and Reporting Department, External sector statistics Division Balance of payments in Q2 2025. National Bank of Ukraine. 2025. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/State_q_en.pdf
182. Agri-food trade statistical factsheet. European Union – Ukraine. European Commission. 2023. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2023-05/agrifood-ukraine_en_0.pdf
183. EU taxes Ukrainian exports of eggs, oats and sugar. Le Monde. 2024, Jul 4. URL: https://www.lemonde.fr/en/economy/article/2024/07/04/eu-taxes-ukrainian-exports-of-eggs-oats-and-sugar_6676616_19.html
184. Abbas S. External debt and economic growth: A study from the perspective of developing and emerging economies. Asian Journal of Economics and Empirical Research. 2024. Vol. 11(2), pp. 83-91.
185. Kehoe T. J., Ruhl K. J. Are shocks to the terms of trade shocks to productivity? Review of Economic Dynamics. 2008. Vol. 11(4), pp. 804-819.
186. Jebran K., Iqbal A., Rao Z. U. R., Ali A. Effects of terms of trade on economic growth of Pakistan. Foreign Trade Review. 2018. Vol. 53(1), pp. 1-11.
187. Chan B., Al-Hawamdeh S. The development of e-commerce in Singapore. Business Process Management Journal. 2002. Vol. 8(3), pp. 278-288.
188. Infante-Amate J., Urrego-Mesa A., Piñero P., Tello E. The open veins of Latin America: Long-term physical trade flows (1900-2016). Global Environmental Change. 2022. Vol. 76, 102579.
189. Singh T., Change I. Do terms of trade affect economic growth? Robust evidence from India. Economics of Transition and Institutional Change. 2023. Vol. 31, pp. 491-521.

190. Kalumbu S. A., Sheefeni J. P. Terms of trade and economic growth in Namibia, *International Review of Research in Emerging Markets the Global Economy*. 2014. Vol. 1(3), pp. 90-101.
191. Basnet H. C., Devkota S. C., Upadhyay M. P. Terms of trade and real domestic income: New evidence from South and Southeast Asia, *International Journal of Finance & Economics*. 2021, Vol. 26(3), pp. 4315-4331.
192. Fiorini M., Hoekman B. Services Trade Policy and Sustainable Development. *World Development*. 2018. Vol. 112, pp. 1-12.
193. Створено новий багатосторонній трастовий фонд для спрямування донорської підтримки Україні. World Bank Group. 16.12.2022. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2022/12/16/new-multi-donor-trust-fund-established-to-channel-donor-support-to-ukraine>
194. Kreditanstalt für Wiederaufbau. URL: <https://www.kfw.de/kfw.de.html>
195. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/>
196. Nguempi N. D., Ngouhouo I., Bilan I. Foreign or Domestic Public Debt for Cameroon's Development? An Externalities Approach. *Sustainability*. 2024. Vol. 16, 7169.
197. Caprani L. Five Ways the Sustainable Development Goals Are Better than the Millennium Development Goals and Why Every Educationalist Should Care. *Management in Education*. 2016. Vol. 30, pp. 102-104.
198. Malik A., Lenzen M., Li M., Mora C., Carter S., Giljum S., Lutter S., Gómez-paredes J. Polarizing and equalizing trends in international trade and Sustainable Development Goals. *Nature Sustainability*. 2024. Vol. 7(10), pp. 1359-1370.
199. Debt as an Obstacle to the Sustainable Development Goals. 2017. URL: <https://www.un.org/pt/desa/debt-obstacle-sustainable-development-goals>
200. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/>
201. Table Data - Central government debt, total (% of GDP) for Ukraine. FRED. 2025. URL: <https://fred.stlouisfed.org/data/DEBTTLUAA188A>

202. Ukraine's public debt to hit 110% of GDP in 2025 – IMF. NV The new voice of Ukraine. 25.04.2025. URL: <https://english.nv.ua/nation/ukraine-s-total-public-debt-to-increase-to-110-of-gdp-in-2025-50509201.html>
203. Маастрихтський Дооговір 1992. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-60173>
204. Bogdan T. Debt sustainability analysis and its policy implications for Ukraine. Public and Municipal Finance. 2024. Vol. 13(2), pp. 204-219.
205. Zhuravlov D., Prokhorenko M., Chernadchuk T., Omelyanenko V., Shevchenko V. The impact of the public debt a country on the sustainable development of entrepreneurship. Entrepreneurship and sustainability. 2021. Vol. 8(4), pp. 654-667.
206. Quedraogo P. The Impact of Public Debt on the Sustainability of the Economy. Economy & Business Journal. 2022. Vol. 16(1), pp. 334-350.
207. Hung L. External Debts and Trade Balance: An International Evidence <https://ideas.repec.org/p/hal/wpaper/hal-03863192.html>
208. Bölükbaş M. The Relationship Between Trade Openness and External Debt in Turkey: A Cointegration Analysis. Journal of Balkan and Near Eastern Studies. 2016. Vol. 2(4), pp. 43-48.
209. Osuma G., Nzimande NP. Exploring the Dynamic Link Between Trade Openness, External Debt, and Economic Growth in Sub-Saharan Africa: Challenges and Considerations. Economies. 2024. Vol. 12(11), pp. 283. <https://doi.org/10.3390/economies12110283>
210. Olasehinde I., Afolabi O. External Debts and Economic Growth: Evidence from Nigeria. Journal of Applied And Theoretical Social Sciences. 2023. Vol. 5(4), pp. 381-397.
211. Sandow J., Oteng-abayie E., Duodu E. External debt and economic growth in Sub-Saharan Africa: does heterogeneity in the quality of public sector management make a difference? Helion. 2022. Vol. 8(9). [https://www.cell.com/heliyon/fulltext/S2405-8440\(22\)01915-6](https://www.cell.com/heliyon/fulltext/S2405-8440(22)01915-6)

212. Atinafu W. External debt-growth nexus: Empirical evidence from Ethiopian economy. *Economics, Management and Sustainability*. 2020. Vol. 5(2), pp. 6-27.
213. Epor S., Yua H., Iorember P. Foreign direct investment and economic growth in developing countries: The role of international trade and foreign debt. *Modern Finance*. 2024. Vol. 2(1), pp. 1-17.
214. Bloomfield M. South-South trade and sustainable development: The case of Ceylon tea. *Ecological Economics*. 2020. Vol. 167. 106393. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.106393>
215. Koliada T., Bench L., Pozhytkova P. Ukraine's public debt in the context of military aggression: challenges and development trends. *Collection of scientific papers of the State Tax University*. 2023. Vol. (2), pp. 62-81.
216. Галайко Н. Оцінка впливу окремих показників на зовнішній борг в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-73/>
217. Chatterjee S., Simonoff S. *Handbook of Regression Analysis*. 2013. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781118532843>
218. Order of the State Statistics Committee of Ukraine. On Approval of the Methodological Provisions for Calculating Indices of Average Prices. Physical Volume and Terms of Trade in Foreign Trade in Goods. 2005. № 419.
219. Zreik M. Synergizing trade and sustainability: advancing SDG 14 through international trade dynamics. *Marine Development*. 2024. Vol. 2(13). URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s44312-024-00025-2>
220. Worldwide Governance Indicators (WGI). World Bank. September 4, 2025. URL: <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators>
221. Козловський С. В., Скомаровський В. В. Моделювання оцінки факторів впливу на стан продовольчої безпеки та досягнень Цілей сталого розвитку. *Економіка і організація управління*. 2025. № 4(60). С. 84-95.

222. Загальна декларація про ліквідацію голоду й недоїдання. Прийнята 16 листопада 1974 року Всесвітньою продовольчою конференцією, скликаною відповідно до резолюції 3180 (XXVIII) Генеральної Асамблеї від 17 грудня 1973 року та ухваленою резолюцією 3348 (XXIX) Генеральної Асамблеї від 17 грудня 1974 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/hunger.shtml
223. Декларація Всесвітнього саміту з продовольчої безпеки. Прийнята на Всесвітньому саміті з продовольчої безпеки (Рим, 16-18 листопада 2009 року). URL: https://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/Summit/Docs/Declaration/WSFS09_Draft_Declaration.pdf
224. Римська декларація про всесвітню продовольчу безпеку. Рим. Продовольча та сільськогосподарська організація. 13 листопада 1996 року. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/195568>
225. Алексеенко Н. В. Устойчивое развитие предприятия как фактор экономического роста. Економіка і організація управління. 2008. № 3. С. 59-65.
226. Ареф'єва О. В. Економічна стійкість підприємства: сутність, складові та заходи з її забезпечення. Актуальні проблеми економіки. 2008. № 8. С.83-90.
227. Бугай В. З. Аналіз та оцінка фінансової стійкості підприємства. Держава та регіони. 2008. № 1. С. 34-39.
228. Бурда А. І. Методичні підходи до оцінювання впливу складників тріади потенціалу на сталий розвиток підприємства. Вісник НЛТУ України. 2009. № 19(12). С. 141-153.
229. Василенко А. В. Менеджмент устойчивого развития предприятий: монография. К.: Центр учебной литературы. 2005. 648 с.
230. Видеке Б. Система рациональной организации металлургического производства. Х.: Изд-во "Основа". 1994. 174 с.
231. Еремейчук Р.А. Обоснование стратегии устойчивого развития предприятия. Економіка розвитку. 2002. № 2(22). С. 56-60.

232. Іванов В. Л. Управління економічною стійкістю промислових підприємств (на прикладі підприємств машинобудівного комплексу). Луганськ: СЛУ ім. В. Даля, 2005. 268 с.
233. Теорія і практика воєнної економіки: навч. посібник за ред. В. І. Кириленка. К.: ВГІ НАОУ. 2001. Ч. 1. 190 с.
234. Козловський С. В. Концепція стійкості економічної системи як фактор розвитку економіки держави. Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. 2013. Вип. 3(142). С.42-48.
235. Козловський С. В., Бурлака О. М. Індикативні методи забезпечення стійкості економіки України. Електронне фахове видання «Ефективна економіка». 2013. № 10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2373>
236. Павловський М. А. Стратегія розвитку суспільства. Україна і світ (економіка, політологія, соціологія). К.: «Техніка». 2001. 312 с.
237. Поліщук А. П. Теоретико-методологічні основи економічної стійкості сільськогосподарських підприємств. Економіка АПК. 2006. № 8. С. 109-113.
238. Попельнюхов Р. В. Теоретико-методичні засади макроекономічної стабільності. Економіка та держава. 2009. № 12. С. 58-61.
239. Сімех Ю. А. Визначення поняття конкурентостійкості підприємства. Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Серія «Економічні науки». Т. Х. 2007. № 1. С. 12-16.
240. Тарасова О. О., Цямрюк Ю. С. Розробка системи показників для оцінки фінансово-економічної стійкості підприємства. К.: НДЕІ, Зб. наук. праць «Формування ринкових відносин в Україні». 2008. № 5. С. 17-23.
241. Удовіченко М. О. Економічна стійкість аграрних підприємств: фактори, види, модель побудови. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2012. № 2. С.185-189.

ДОДАТКИ

Додаток А

Аналіз поняття продовольча безпека

Таблиця А.1

Аналіз поняття «продовольча безпека» в міжнародних офіційних документах

Нормативний акт	Визначення
1. Загальна декларація про ліквідацію голоду й недоїдання. Прийнята 16 листопада 1974 року Всесвітньою продовольчою конференцією, скликаною відповідно до резолюції 3180 (XXVIII) Генеральної Асамблеї від 17 грудня 1973 року та ухваленою резолюцією 3348 (XXIX) Генеральної Асамблеї від 17 грудня 1974 року [222]	Добробут народів світу значною мірою залежить від встановлення системи всесвітньої продовольчої безпеки, яка б забезпечувала наявність продовольства та розумні ціни на нього в будь-який час, незалежно від коливань і змін погодних умов, політичного та економічного тиску, а також мала б сприяти процесу розвитку країн, що розвиваються
2. Декларація Всесвітнього саміту з продовольчої безпеки. Прийнята на Всесвітньому саміті з продовольчої безпеки (Рим, 16–18 листопада 2009 року) [223]	Принцип 3: Прагнення до всеосяжного подвійного підходу до забезпечення продовольчої безпеки, який включає: 1) прямі заходи щодо негайного пом'якшення проблеми голоду в інтересах найбільш уразливих; 2) середньо- та довгострокові програми в галузі сталого сільського господарства, продовольчої безпеки, харчування і розвитку сільських територій для усунення першопричин голоду та бідності, включно з реалізацією права на достатнє харчування
3. Римська декларація про всесвітню продовольчу безпеку. Рим. Продовольча та сільськогосподарська організація. 13 листопада 1996 року [224]	Досягнення продовольчої безпеки є складним завданням, за яке основну відповідальність несуть окремі уряди. Вони повинні створювати сприятливе середовище та проводити політику, що забезпечує мир, соціальну, політичну й економічну стабільність, рівність і гендерну рівність. Ми висловлюємо глибоке занепокоєння збереженням голоду, який у таких масштабах становить загрозу як для національних суспільств, так і для стабільності міжнародної спільноти. У глобальних рамках уряди повинні активно співпрацювати між собою, з організаціями системи ООН, фінансовими установами, міжурядовими та неурядовими організаціями, а також державним і приватним секторами щодо програм, спрямованих на досягнення продовольчої безпеки для всіх

Складено на основі [222, 223, 224]

Додаток Б

Модель продовольчої безпеки держави

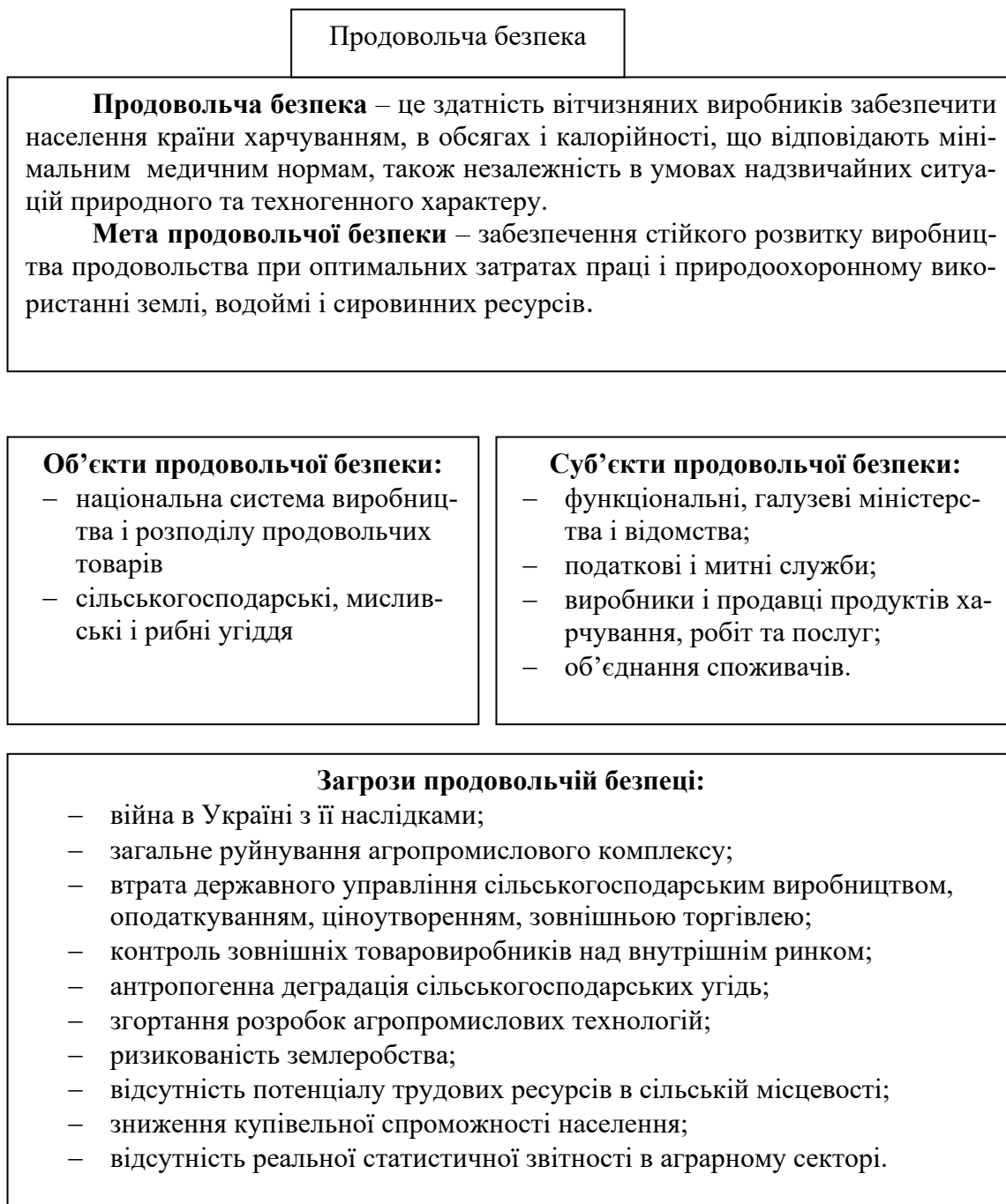


Рис. Б.1. Модель продовольчої безпеки держави

Розроблено з використанням [17, 22, 66]

Додаток В

Визначення економічної стійкості

Таблиця В.1

Інтерпретації поняття «економічної стійкості»

Джерело 1	Позиції авторів щодо трактування даного поняття 2
Алексєєнко Н. В. [225]	Стан матеріальних, економічних і трудових ресурсів, їх розподіл і використання, які забезпечують розвиток підприємства на основі зростання прибутку і капіталу при збереженні платоспроможності та кредитоспроможності в умовах допустимого рівня ризиків
Ареф'єва О. В., Городянська Д. М. [226]	Сукупність взаємообумовлених та взаємопов'язаних складових, які за будь-яких умов забезпечують здатність підприємства здійснювати свою діяльність
Бугай В. З. [227]	Здатність підприємства поглинати зовнішні й внутрішні дестабілізуючі фактори шляхом ефективного використання своїх ресурсів за рахунок вдосконалення економічного потенціалу
Бурда А. І. [228]	Системне явище, яке виступає індикатором відхилень від потенційно можливого конкурентного стану на певному етапі життєдіяльності підприємства
Василенко О. В. [229]	Здатність системи зберігати свій працездатний стан щодо досягнення запланованих результатів за наявності різних мінливих впливів
Відеке Б. [230]	Здатність системи зберігати рух за означеною траєкторією, тобто дотримуватись визначеного режиму функціонування
Єрмейчук Р. А. [231]	Така організація виробничо-господарської діяльності підприємства, що дає змогу забезпечити стабільні техніко-економічні показники з позитивною динамікою й ефективно адаптуватися до збурювань навколишнього й внутрішнього середовища
Іванов В. [232]	Здатність економічної системи не відхилятися від свого стану (статистичного або динамічного) при різних внутрішніх і зовнішніх дестабілізуючих впливах за рахунок ефективного формування і використання фінансових, виробничих і організаційних механізмів
Кириленко В.І. [233]	Здатність економіки вистояти в умовах військового протистояння, забезпечити надійне задоволення військово-економічних потреб збройних сил і потреб господарства країни в інтересах досягнення перемоги
Козловський С. В. [91, 234, 235]	Здатність економічної системи після деякого збурення (зміни параметрів економічної системи, її показників) швидко повертатися у стан не гірший попереднього, зберігати свій стан як завгодно довго, а також поліпшувати свій стан, що існував до збурення, за умови позитивної зміни економічних параметрів системи
Павловський М. А. [236]	Певна властивість економічної системи відображати її динаміку, яка залежить від множини факторів
Поліщук О.П. [237]	Здатність системи оптимально використовувати свій потенціал, що дає їй можливість швидко адаптуватися до динамічних змін зовнішнього середовища, задовольняючи потреби всіх учасників господарської діяльності

Продовження таблиці В.1

1	2
Попельнюхов Р. В. [238]	Відображає здатність системи ефективно протидіяти несприятливим внутрішнім і зовнішнім впливам, адекватно і швидко змінювати свою внутрішню структуру відповідно до різних умов
Сімех Ю. А. [239]	Це потенційні можливості підприємства повернутися у стан рівноваги, в якому підприємство має позитивну динаміку функціонування або не виходить за межі встановлених кордонів
Тарасова О. О. [240]	Здатність економічної системи, що вийшла за межі її допустимого стану, повернутися у стан рівноваги за рахунок власних і запозичених ресурсів
Удовіченко М. О. [241]	Така зміна рівноважних станів, яка гарантує досягнення стратегічних і тактичних цілей системи у конкретні проміжки часу і забезпечує відповідність параметрів і результатів перебігу внутрішньогосподарських процесів змінним вимогам внутрішнього середовища

Складено на основі [225-241]

Додаток Д

Глобальний індекс продовольчої безпеки

Таблиця Д.1

Глобальний індекс продовольчої безпеки за 2021 рік (GFSI)

Rank / 113	Country	Score / 100	Rank / 113	Country	Score / 100	Rank / 113	Country	Score / 100
1	Ireland	84.0	39	Malaysia	70.1	77	Sri Lanka	54.1
2	Austria	81.3	40	Oman	70.0	78	Uzbekistan	53.8
3	United Kingdom	81.0	41	Kazakhstan	69.2	79	Nepal	53.7
4	Finland	80.9	42	Slovakia	68.7	80	Guatemala	53.5
5	Switzerland	80.4	43	Bahrain	68.5	81	Cambodia	53.0
6	Netherlands	79.9	44	Saudi Arabia	68.1	82	Ghana	52.0
7	Canada	79.8	45	Uruguay	68.0	83	Tajikistan	51.6
8	Japan	79.3	46	Mexico	66.9	84	Bangladesh	49.1
9	France	79.1	47	Dominican Republic	65.4	85	Burkina Faso	48.1
9	United States	79.1	48	Turkey	65.1	86	Côte d'Ivoire	48.0
11	Germany	78.7	49	Jordan	64.6	86	Tanzania	48.0
12	Israel	78.0	49	Peru	64.6	88	Niger	47.6
13	Sweden	77.9	51	Thailand	64.5	89	Senegal	47.4
14	Czech Republic	77.8	52	Colombia	64.4	90	Kenya	46.8
15	Singapore	77.4	53	Argentina	64.2	91	Laos	46.4
16	New Zealand	76.8	54	Algeria	63.9	92	Cameroon	45.5
17	Denmark	76.5	55	Tunisia	62.7	93	Benin	45.2
18	Italy	76.4	56	Azerbaijan	62.6	94	Togo	44.2
19	Belgium	76.1	57	Morocco	62.5	95	Uganda	43.9
20	Norway	76.0	58	Ukraine	62.0	96	Guinea	43.0
21	Portugal	75.2	59	Paraguay	61.6	97	Nigeria	41.3
22	Poland	74.9	60	Serbia	61.4	98	Angola	41.1
23	Russia	74.8	61	Vietnam	61.1	99	Chad	40.6
24	Costa Rica	73.6	62	Egypt	60.8	100	Madagascar	40.4
24	Qatar	73.6	63	Brazil	60.6	101	Rwanda	40.3
24	Spain	73.6	64	Philippines	60.0	102	Venezuela	39.4
27	Greece	73.3	65	Bolivia	59.9	103	Congo (Dem. Rep.)	39.1
28	Chile	73.2	66	Ecuador	59.6	104	Sierra Leone	38.1
29	Romania	72.4	67	El Salvador	59.5	105	Zambia	38.0
30	Kuwait	72.2	68	Honduras	59.4	106	Haiti	37.8
31	Hungary	72.1	69	Indonesia	59.2	106	Syria	37.8
32	Australia	71.6	70	South Africa	57.8	108	Ethiopia	37.6
32	South Korea	71.6	71	India	57.2	109	Malawi	37.3
34	China	71.3	72	Myanmar	56.7	110	Sudan	37.1
35	United Arab Emirates	71.0	73	Nicaragua	56.0	111	Mozambique	35.9
36	Belarus	70.9	74	Botswana	55.5	112	Yemen	35.7
36	Panama	70.9	75	Pakistan	54.7	113	Burundi	34.7
38	Bulgaria	70.5	76	Mali	54.5			

За даними [95]

Таблиця Д.2

Глобальний індекс продовольчої безпеки за 2022 рік (GFSI)

Rank (113 countries)	Overall score				
	Affordability	Availability	Quality and Safety	Sustainability and Adaptation	
1 st Finland	83.7	91.9	70.5	88.4	82.6
2 nd Ireland	81.7	92.6	70.5	86.1	75.1
3 rd Norway	80.5	87.2	60.4	86.8	87.4
4 th France	80.2	91.3	69.0	87.7	70.3
5 th Netherlands	80.1	92.7	70.7	84.7	69.2
6 th Japan	79.5	89.8	81.2	77.4	66.1
=7 th Sweden	79.1	91.9	68.3	85.0	68.3
=7 th Canada	79.1	88.3	75.7	89.5	60.1
9 th United Kingdom	78.8	91.5	71.6	77.6	71.1
10 th Portugal	78.7	90.0	77.0	79.8	64.5
11 th Switzerland	78.2	89.2	76.8	73.5	69.5
12 th Austria	78.1	91.3	67.1	81.2	69.7
13 th United States	78.0	87.1	65.1	88.8	69.4
=14 th Denmark	77.8	92.1	63.2	89.1	63.8
=14 th New Zealand	77.8	91.6	67.7	73.1	75.1
16 th Czech Republic	77.7	91.3	69.4	76.3	70.3
17 th Belgium	77.5	92.6	64.6	88.4	61.0
18 th Costa Rica	77.4	83.0	73.0	79.2	73.3
19 th Germany	77.0	87.9	67.0	79.9	70.8
20 th Spain	75.7	89.0	63.1	81.2	66.4
21 st Poland	75.5	87.4	63.8	81.5	66.7
22 nd Australia	75.4	93.3	61.1	84.0	58.8
23 rd United Arab Emirates	75.2	86.7	73.8	81.3	55.2
24 th Israel	74.8	88.6	67.2	87.4	52.2
=25 th Chile	74.2	82.4	68.8	77.0	66.6
=25 th China	74.2	86.4	79.2	72.0	54.5
27 th Italy	74.0	89.5	68.7	75.9	57.3
28 th Singapore	73.1	93.2	77.8	69.7	44.3
29 th Bulgaria	73.0	85.8	66.5	79.5	56.6
30 th Qatar	72.4	88.6	72.9	71.7	51.0
31 st Greece	72.2	88.5	58.3	80.8	57.3
32 nd Kazakhstan	72.1	78.0	67.2	76.3	65.4
33 rd Uruguay	71.8	80.0	65.6	73.8	65.8
34 th Hungary	71.4	86.7	63.3	74.4	57.0
35 th Oman	71.2	88.6	64.3	73.2	53.6
36 th Slovakia	71.1	89.1	55.3	77.9	57.6
37 th Peru	70.8	79.7	58.6	75.2	68.1
38 th Bahrain	70.3	91.3	60.1	76.3	47.3
39 th South Korea	70.2	76.8	71.5	71.5	58.5
40 th Panama	70.0	84.4	63.3	69.7	58.3
=41 st Saudi Arabia	69.9	83.2	67.2	71.6	53.7
=41 st Malaysia	69.9	87.0	59.5	74.7	53.7
=43 rd Russia	69.1	77.8	61.4	78.7	56.6
=43 rd Mexico	69.1	76.0	60.0	78.9	60.2
45 th Romania	68.8	85.1	60.6	77.9	47.1

Продовження таблиці Д.2

Rank (113 countries)		Overall score	Affordability	Availability	Quality and Safety	Sustainability and Adaptation
46 th	Vietnam	67.9	84.0	60.7	70.2	52.2
47 th	Jordan	66.2	85.3	59.8	55.4	58.9
48 th	Ecuador	65.6	70.8	59.3	69.4	62.0
49 th	Turkey	65.3	58.4	65.3	78.5	61.2
50 th	Kuwait	65.2	80.0	62.9	67.8	45.5
51 st	Brazil	65.1	63.0	58.6	83.9	56.3
=52 nd	Dominican Rep.	65.0	73.4	65.0	65.3	53.5
=52 nd	Bolivia	65.0	71.6	61.6	71.7	53.2
54 th	Argentina	64.8	62.0	63.4	85.5	49.4
55 th	Belarus	64.5	67.8	61.9	69.0	58.5
56 th	El Salvador	64.2	72.5	71.2	71.5	38.1
57 th	Morocco	63.0	74.6	42.9	73.1	60.0
58 th	Guatemala	62.8	65.2	56.7	61.3	67.9
59 th	South Africa	61.7	63.4	60.1	66.1	56.9
60 th	Honduras	61.5	59.8	61.9	64.9	60.0
61 st	Serbia	61.4	81.5	49.3	72.6	37.0
62 nd	Tunisia	60.3	74.5	54.1	58.8	49.7
63 rd	Indonesia	60.2	81.4	50.9	56.2	46.3
=64 th	Thailand	60.1	83.7	52.9	45.3	51.6
=64 th	Colombia	60.1	64.6	54.6	63.3	56.9
66 th	Azerbaijan	59.8	78.1	56.2	54.5	44.6
67 th	Philippines	59.3	71.5	55.2	65.3	41.8
=68 th	Algeria	58.9	66.8	57.3	54.7	54.2
=68 th	India	58.9	59.3	62.3	62.1	51.2
70 th	Paraguay	58.6	74.3	47.0	76.3	32.8
71 st	Ukraine	57.9	66.6	48.1	71.3	43.5
72 nd	Myanmar	57.6	62.1	53.5	64.4	49.0
73 rd	Uzbekistan	57.5	52.7	56.4	64.6	57.9
74 th	Nepal	56.9	52.7	70.9	57.8	46.2
75 th	Tajikistan	56.7	59.8	56.3	56.5	53.1
76 th	Nicaragua	56.6	64.4	50.2	57.5	52.7
77 th	Egypt	56.0	65.2	54.2	45.9	55.8
78 th	Cambodia	55.7	74.3	54.5	54.0	33.9
79 th	Sri Lanka	55.2	61.0	57.2	55.0	45.3
80 th	Bangladesh	54.0	52.1	61.5	58.4	43.9
81 st	Laos	53.1	59.7	51.8	51.7	47.0
82 nd	Kenya	53.0	41.7	52.5	68.8	52.6
83 rd	Ghana	52.6	59.9	52.4	50.5	45.1
84 th	Pakistan	52.2	59.9	58.3	49.4	37.7
85 th	Mali	51.9	53.4	48.7	56.8	48.8
86 th	Senegal	51.2	57.9	47.8	53.9	43.5
87 th	Botswana	51.1	69.0	40.5	57.3	32.9
88 th	Rwanda	50.6	48.4	51.8	50.3	52.7
89 th	Burkina Faso	49.6	49.5	49.8	52.8	46.4
90 th	Tanzania	49.1	45.8	58.7	50.2	41.7
=91 st	Benin	48.1	50.5	53.6	48.1	38.9
=91 st	Malawi	48.1	33.6	52.9	52.0	58.2
93 rd	Uganda	47.7	48.3	41.0	45.1	57.0
94 th	Mozambique	47.3	42.6	49.4	41.8	56.5
95 th	Côte d'Ivoire	46.5	54.2	42.1	44.1	43.2

Продовження таблиці Д.2

Rank (113 countries)	Overall score	Affordability	Availability	Quality and Safety	Sustainability and Adaptation
96 th Cameroon	46.4	50.4	31.9	56.5	47.0
97 th Niger	46.3	42.8	41.7	47.0	55.5
98 th Togo	46.2	45.7	51.0	42.3	45.4
99 th Guinea	45.1	37.0	49.0	39.8	56.9
100 th Ethiopia	44.5	32.9	44.7	59.3	44.9
101 st Angola	43.7	35.5	43.5	43.9	54.6
102 nd Zambia	43.5	26.8	46.7	54.2	51.6
103 rd Chad	43.2	50.1	40.0	44.7	35.9
104 th Congo (Dem. Rep.)	43.0	46.9	40.6	43.5	40.1
105 th Sudan	42.8	35.2	48.2	53.9	35.7
106 th Venezuela	42.6	41.8	36.7	51.5	41.4
107 th Nigeria	42.0	25.0	39.5	55.6	53.7
=108 th Burundi	40.6	32.5	41.4	52.4	38.6
=108 th Madagascar	40.6	39.5	43.0	34.9	44.9
110 th Sierra Leone	40.5	36.6	35.5	41.8	49.8
111 th Yemen	40.1	46.4	26.9	48.7	37.8
112 th Haiti	38.5	32.8	49.6	37.9	34.2
113 th Syria	36.3	32.0	26.6	50.8	38.4

За даними [96]

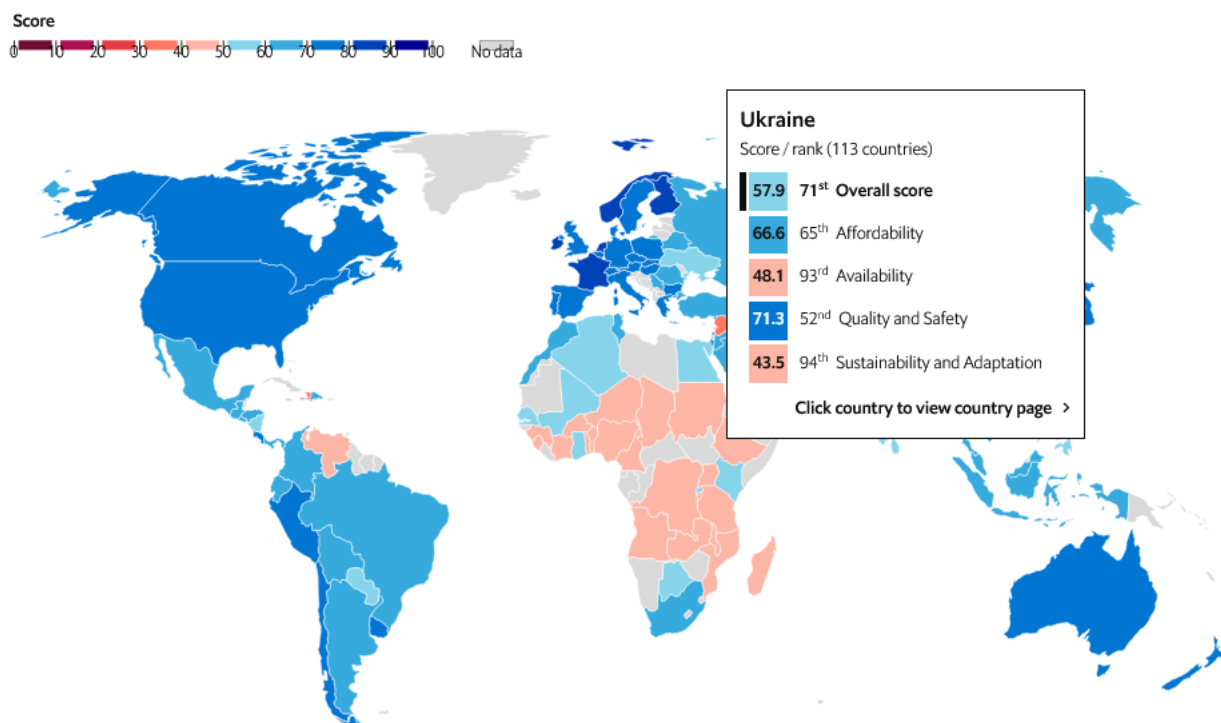


Рис. Д.1. Огляд глобального індексу продовольчої безпеки за країнами світу, 2022 рік

За даними [96]

Ukraine

Europe | Lower middle income

2.8%

Prevalence of
undernourishment

15.9%

Percentage of children
stunted

4.1%

Percentage of children
underweight

26.1%

Prevalence of Obesity

0.78

Human Development Index

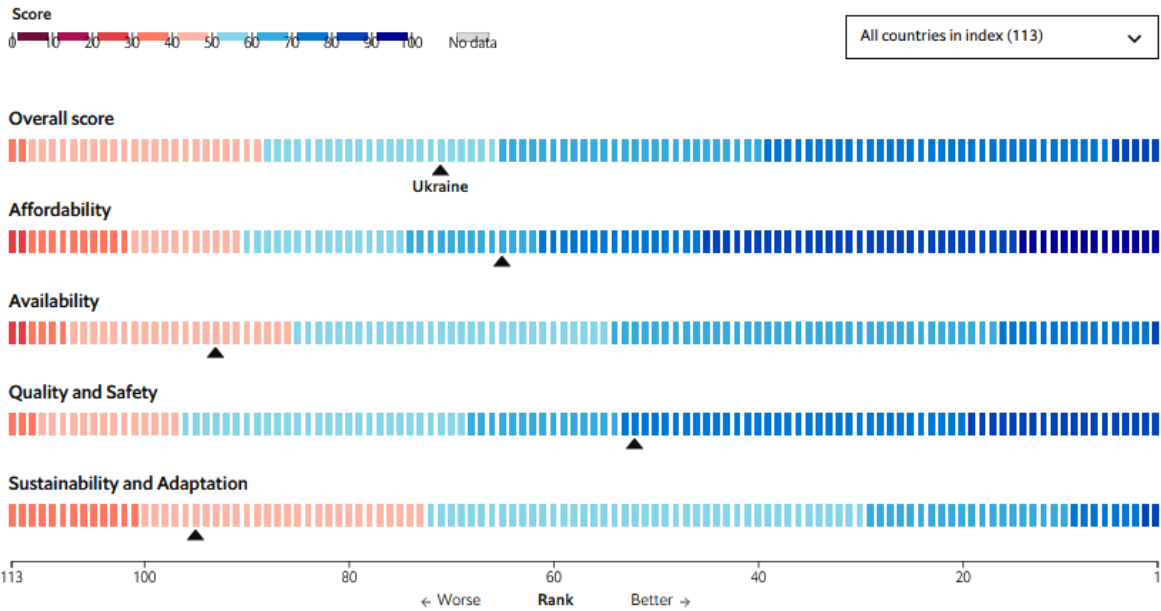


Рис. Д.2. Показники глобального індексу
продовольчої безпеки України, 2022 рік

За даними [96]

Додаток Е

Індикатори Цілі сталого розвитку № 2 Програми ООН

Таблиця Е.1

Індикатори Цілі сталого розвитку № 2 Програми ООН зі сталого розвитку на період до 2030 року

№ індикатора	Індикатор	Використання в Україні у сфері продовольчої безпеки
2.2.1	Поширеність затримки росту серед дітей віком до п'яти років (середньоквадратичне відхилення від медіанного показника зросту до віку дитини згідно з нормами ВООЗ, < -2)	-
2.2.2	Поширеність неповноцінного харчування серед дітей віком до п'яти років з розподілом за видами (виснаження або ожиріння) (середньоквадратичне відхилення від медіанного показника ваги до віку згідно з нормами ВООЗ, > +2 або < -2)	-
2.3.1	Обсяг виробництва на одиницю виробництва з розподілом за класами розміру фермерських/тваринницьких/лісових господарств	-
2.3.2	Середній дохід дрібних виробників продуктів харчування з розподілом за статтю та належністю до корінного населення	-
2.4.1	Частка площі сільськогосподарських угідь, на яких застосовуються відповідальні методи ведення сільського господарства	-
2.5.1	Кількість генетичних ресурсів рослинного та тваринного походження, призначених для виробництва продовольства та сільського господарства, що зберігаються на спеціалізованих об'єктах середньо- або довгострокового зберігання	-
2.a.1	Індекс орієнтованості на сільське господарство, визначений за структурою державних витрат	-
2.a.2	Сукупний приплив офіційних коштів (офіційна допомога у цілях розвитку плюс інші офіційні потоки) у сектор сільського господарства	+
2.b.1	Оціночний показник фінансової підтримки	-
2.b.2	Субсидування експорту сільськогосподарської продукції	-
2.c.1	Показник цінових аномалій на продовольство	-

За даними [125]

Додаток Ж

Показники продовольчої безпеки України

Таблиця Ж.1

Посівні площі культур сільськогосподарських (тис. га)

Рік	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Культури сільськогосподарські	27173	26044	26952	26902	27699	28001	28147	28581	23405	22809
Культури зернові та зернобобові	13646	15005	15090	14739	14839	15318	15392	15995	12171	10985
Озимі	6324	7289	7904	7904	7435	7386	7600	8226	6153	5170
у тому числі пшениця	5316	6185	6137	6696	6417	6650	6429	6908	5217	4472
жито	668	622	258	180	149	115	137	171	101	79
ячмінь	340	374	489	265	190	202	188	243	192	208
Ярі	7322	7716	6783	6835	7404	7482	7792	7769	6018	5815
у тому числі пшениця	303	480	314	171	197	167	167	188	218	193
ячмінь	3645	4018	3024	1768	1618	1555	1370	1327	947	882
овес	521	468	326	213	197	183	200	178	154	165
кукурудза	1364	1771	4079	4123	4580	5005	5432	5522	4325	4113
просо	437	141	95	112	55	92	159	83	51	89
гречка	574	426	225	133	112	69	84	90	121	148
рис	26	21	13	12	13	11	11	10	1	2
культури зернобобові	408	422	429	250	956	348	315	314	180	206
Культури технічні	4187	5260	7296	8350	9266	9130	9224	9244	8292	8910
у тому числі буряк цукровий фабричний	856	652	501	237	276	222	220	227	184	250
соняшник	2943	3743	4572	5105	6117	5928	6457	6622	5293	5220
ріпак і кольза	214	807	1270	682	1284	1127	1062	1017	945	856
соя	65	438	1076	2158	1716	1609	1351	1311	1559	1842
льон-довгунець	23	25	1	2	1	1	к	к	1	2
Картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	2277	2041	1967	1823	1825	1828	1854	1807	1620	1642
у тому числі картопля	1629	1514	1408	1291	1319	1309	1325	1283	1208	1210
культури овочеві відкритого ґрунту (без насінників)	538	465	462	440	433	446	457	454	372	393
Культури кормові	7063	7388	2599	1990	1769	1725	1677	1535	1322	1272
у тому числі коренеплоди кормові	285	294	244	213	203	192	191	177	163	157
кукурудза кормова	1920	774	473	389	258	243	262	214	195	194
трави однорічні	1765	891	583	393	338	312	302	269	195	197
трави багаторічні	2985	1702	1238	1027	920	921	869	819	724	698

За даними [155]

Таблиця Ж.2

Виробництво культур сільськогосподарських (тис. т)

Рік	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Культури зернові та зернобобові	24459	38016	39271	60126	70057	75143	64933	86010	53864	59772
Озимі	11348	19744	19899	29605	27268	31917	28038	38642	22905	23593
у тому числі пшениця	9775	17683	16217	25937	23907	27664	24259	31369	19907	20856
жито	966	1053	463	387	393	333	455	591	230	230
ячмінь	607	1008	1219	1281	968	929	891	1682	768	487
Ярі	13111	18272	19372	30521	42789	43226	36895	49460	30959	36179
у тому числі пшениця	422	1016	634	595	699	664	618	782	822	769
ячмінь	6265	7967	5266	5007	4426	3062	4345	9523	3455	3526
овес	881	791	459	489	412	419	510	468	379	427
кукурудза	3848	7167	11953	23328	35801	35880	30290	42110	26187	31030
просо	426	141	117	213	81	170	256	95	101	203
гречка	481	275	134	128	137	85	78	146	108	46
рис	90	93	66	63	69	55	61	49	3	11
культури зернобобові	652	758	592	502	955	710	600	681	334	461
Буряк цукровий фаб-ричний	13199	15468	13749	10331	13968	10204	9150	10854	9941	13130
Соняшник	3457	4706	6772	11128	14515	15254	16130	16392	13249	12760
Ріпак та кольза	132	285	1470	1738	2751	3260	2557	2935	3829	4184
Соя	64	613	1680	3931	4461	4669	2798	3439	3444	4736
Картопля	19838	19462	18705	20839	22504	20692	20383	21356	20899	21359
Культури овочеві	8252	9705	9301	9838	9688	9888	9653	9251	7512	8297
Коренеплоди кормові	6672	8015	6771	6184	6194	5890	5521	5021	4845	985
Кукурудза кормова	24183	12509	7511	6843	6955	6373	6621	6938	5894	6466
Трави однорічні на сіно	647	942	953	810	940	904	719	795	556	537
Трави багаторічні на сіно	2572	2969	3238	3134	3206	3423	2983	2953	2576	2461
Культури плодові та ягідні	1453	1690	1747	2153	2571	2119	2024	2235	1995	1996
Виноград	514	443	408	386	468	366	281	264	258	245

За даними [155]

Таблиця Ж.3

Урожайність сільськогосподарських культур в Україні

Рік	Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га зібраної площі					
	культури зернові та зернобобові	буряк цукровий фабричний	соняшник	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
1991	26,5	234	14,6	95	128	23,0
1992	27,9	194	13,0	119	110	32,2
1993	32,1	222	12,7	137	130	43,2
1994	26,8	192	9,1	105	115	18,0
1995	24,3	205	14,2	96	120	29,8
1996	19,6	183	10,5	119	112	30,6
1997	24,5	176	11,5	106	114	44,5
1998	20,8	174	9,3	102	123	28,6
1999	19,7	156	10,0	82	111	19,2
2000	19,4	177	12,2	122	112	38,4
2001	27,1	183	9,4	108	123	30,5
2002	27,3	189	12,0	104	124	36,5
2003	18,2	201	11,2	116	139	56,0
2004	28,3	238	8,9	133	149	58,1
2005	26,0	248	12,8	128	157	63,7
2006	24,1	285	13,6	133	171	45,0
2007	21,8	294	12,2	131	152	61,7
2008	34,6	356	15,3	139	174	64,4
2009	29,8	315	15,2	139	183	70,7
2010	26,9	279	15,0	132	174	78,2
2011	37,0	363	18,4	168	195	84,9
2012	31,2	411	16,5	161	199	89,9
2013	39,9	399	21,7	160	200	103,5
2014	43,7	477	19,4	176	208	95,2
2015	41,1	436	21,6	161	206	104,5
2016	46,1	482	22,4	166	211	101,9
2017	42,5	475	20,2	168	208	103,1
2018	47,4	509	23,0	171	214	128,4
2019	49,1	461	25,6	155	214	108,1
2020	42,5	416	20,2	157	207	105,6
2021	53,9	479	24,6	166	215	117,3
2022	45,8	541	21,6	174	200	116,1
2023	55,2	525	24,5	177	209	119,0

За даними [155]

Таблиця Ж.4

Кількість сільськогосподарських тварин в (на кінець року; тис. голів)

Рік	Велика рогата худоба		Свині	Вівці та кози		Коні	Птиця, млн. голів
	усього	у т.ч. корови		усього	у т.ч. вівці		
1915	9132	4116	6469	6904	6849	6454	-
1940	10996	5965	9186	7325	6700	4674	-
1950	11812	4812	7766	6740	5425	2025	-
1955	12424	6299	11736	9261	5465	2119	95.8
1960	17652	7814	18194	10631	10062	1840	129.6
1965	21324	8481	18920	10361	8646	1537	120.5
1970	21352	8563	20746	8971	8642	1322	155.2
1975	24180	8978	16847	9115	8863	1057	168.3
1980	25368	9271	19783	9051	8815	837	233.6
1985	26638	8681	20088	9222	8879	827	252.6
1990	24623	8378	19427	8419	7896	738	246.1
1995	17557	7531	13144	4099	3209	756	149.8
2000	9424	4958	7652	1875	963	701	123.7
2005	6514	3635	7053	1630	872	555	162.0
2010	4494	2631	7960	1732	1101	414	203.8
2015	3750	2167	7079	1325	744	306	204.0
2016	3682	2109	6669	1315	719	292	201.7
2017	3531	2018	6110	1309	727	265	204.8
2018	3333	1919	6025	1269	699	244	211.7
2019	3092	1789	5727	1205	659	224	220.5
2020	2874	1673	5876	1140	621	202	200.6
2021	2644	1544	5609	1094	607	181	202.2
2022	2307	1353	4948	941	519	159	180.5
2023	2156	1263	5094	906	488	145	184.7

За даними [155]

Таблиця Ж.5

Виробництво продукції тваринництва в Україні у 1940-2023 роках

Рік	М'ясо (у забійній масі), тис.т	Молоко, тис.т	Яйця, млн.шт	Вовна, т
1940	1127	7114	3273	13454
1950	1195	6804	3490	11884
1955	1351	9670	4292	17980
1960	2068	13995	7187	27583
1965	2221	16629	6941	22063
1970	2839	19163	9020	24837
1975	3516	21287	12429	28773
1980	3500	21112	14606	27243
1985	3918	23039	16645	28701
1990	4358	24508	16287	29804
1995	2294	17274	9404	13926
2000	1663	12658	8809	3400
2005	1597	13714	13046	3195
2010	2059	11249	17052	4192
2015	2323	10615	16783	2270
2016	2324	10382	15100	2072
2017	2318	10281	15506	1967
2018	2355	10064	16132	1908
2019	2492	9663	16678	1734
2020	2478	9264	16167	1573
2021	2438	8714	14071	1497
2022	2207	7768	11922	1237
2023	2240	7430	11379	1187

За даними [155]

Таблиця Ж.6

Продуктивність сільськогосподарських тварин в Україні

Середній надій молока від однієї корови, кг										
Категорія	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Господарства усіх категорій	2359	3487	4082	4644	4922	4976	5129	5155	5119	5476
Підприємства	1588	2952	3975	5352	6190	6101	6634	6863	6611	7568
Господарства населення	2960	3643	4110	4437	4559	4630	4666	4604	4599	4664
Середній настриг вовни від однієї вівці, кг										
Категорія	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Господарства усіх категорій	3.0	3.5	3.4	2.9	2.7	2.6	2.7	2.9	2.7	2.8
Підприємства	2.4	2.6	2.3	1.7	1.5	1.5	1.6	1.6	1.2	1.2
Господарства населення	3.8	3.8	3.8	3.3	2.9	2.9	3.0	3.3	3.0	3.3

За даними [155]

Таблиця Ж.7

Добування водних біоресурсів в Україні

Категорія	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Водні біоресурси	350087	265585	218681	88552	86223	92628	76508	69873	31597	35490
Риба	346699	234185	215017	73963	64738	58096	48229	41816	22536	23493

За даними [155]

Таблиця Ж.8

Основні показники діяльності підприємств галузі сільського господарства

Рік	Чистий прибуток (збиток), млн. грн	Підприємства, які одержали чистий прибуток, %	Чистий прибуток, млн. грн	Підприємства, які одержали чистий збиток, %	Чистий збиток, млн. грн
2012	26 728,4	78,6	33 570,1	21,4	6 841,7
2013	14 925,7	80,3	26 186,6	19,7	11 260,9
2014	20 262,9	84,8	50 949,8	15,2	30 686,9
2015	102 279,0	88,9	127 360,1	11,1	25 081,1
2016	89 330,0	88,3	102 230,4	11,7	12 899,6
2017	105 240,0	89,0	115 400,0	11,0	10 160,0
2018	98 750,0	87,5	120 500,0	12,5	21 750,0
2019	112 400,0	90,1	130 800,0	9,9	18 400,0
2020	140 320,0	91,2	145 600,0	8,8	15 280,0
2021	123 500,0	89,8	138 400,0	10,2	14 900,0
2022	85 760,0	85,0	90 200,0	15,0	4 440,0
2023	92 500,0	87,0	100 400,0	13,0	7 900,0

За даними [155]

Додаток К
Доступність продовольства для населення України

Таблиця К.1

Доходи і витрати населення України (млн. грн)

	2005	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022
Доходи	381404	1101175	1772016	3248730	3764400	4045191	4863519	5257066
у тому числі								
заробітна плата	160621	495535	709590	1529367	1758885	1832294	2211790	2672032
прибуток та змішаний дохід	50400	269255	336555	578125	678217	704347	912581	892652
доходи від власності	11072	67856	80385	111626	117048	110348	107951	68226
одержані соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	153107	412371	658885	1051613	1190252	1367527	1570797	1754157
Витрати та заощадження	381404	1101175	1772016	3248730	3748040	4045191	4863519	5257066
у тому числі								
придбання товарів та послуг	306769	882313	1512870	2839787	3355993	3520643	4051425	4349224
доходи від власності, сплачені	3523	28884	18583	29795	39259	45798	46986	39499
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	25461	72251	145187	302327	416295	429534	503486	731380
нагромування нефінансових активів	4444	3552	-2178	-2880	-4353	-4339	-36771	...
приріст фінансових активів	11207	14175	39983	43545	28074	10885	42415	...
Наявний дохід	298275	847795	1395929	2539455	2932051	3117887	3752428	3874067
Реальний наявний дохід, відношення до попереднього року	123,9	117,6	93,6	110,9	109,0	104,5	109,2	85,9

За даними [155]

Таблиця К.2

**Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників
за видами економічної діяльності (грн)**

Вид економічної діяльності	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023	від- сот- ків до 2022
Усього	2239	4195	8865	10497	11591	14014	14847	17442	117,5
Сільське, лісове та рибне господарство	1472	3309	7557	8856	9577	12287	13061	14625	112,0
у тому числі сільське господарство	1430	3140	7166	8738	9734	11733	12243	14348	115,9
Промисловість	2570	4789	9633	11788	12579	14920	15176	18390	121,2
Будівництво	1758	3551	7845	9356	9832	11289	9781	12634	129,2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1877	4692	9404	10975	11286	13488	15103	20630	136,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2658	4653	9800	11704	11951	13837	13731	17184	125,1
Діяльність транспорту	2555	4560	10010	11750	11943	14007	...	...	...
Складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	2939	5538	10884	12594	13961	14961	14763	19056	129,1
Поштова та кур'єрська діяльність	1535	2832	5878	6528	6738	8439	7538	10387	137,7
Тимчасове розміщення й організація харчування	1356	2850	5489	7078	8038	9354	9697	13320	137,3
Інформація та телекомунікації	3161	7111	14276	17543	19888	25530	30829	37925	123,1
Фінансова та страхова діяльність	4638	8603	16161	19132	20379	23975	27986	34393	122,9
Операції з нерухомим майном	3655	7392	8626	8961	11142	11596	15940	17564	110,2
Професійна, наукова та технічна діяльність	2869	6736	12144	14550	16613	19369	20497	23413	114,2
у тому числі наукові дослідження та розробки	2972	4972	10259	11649	12882	15179	16360	19359	118,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1839	3114	7228	8700	9878	11186	12291	14395	117,1
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	2722	4381	12698	14785	16493	19408	20764	23395	112,7
у тому числі державне управління	1905	3132	7041	8135	9271	11817	11999	12439	103,7
Освіта	1862	2829	5853	7020	8848	11616	13738	14688	106,9
у тому числі охорона здоров'я	1637	2853	5698	7087	8995	11825	14002	14970	106,9
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1928	4134	7612	8685	9624	12508	11567	13336	115,3
у тому числі діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	1883	3150	6801	7834	8564	11315	11050	11345	102,7
Функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	1911	3049	6381	7519	8024	10462	10469	10990	105,0
Надання інших видів послуг	1717	3634	8132	9096	11998	13279	14554	18332	126,0

За даними [155]

Таблиця К.3

Середній розмір місячної пенсії в Україні (грн)

Категорія	2001	2006	2011	2016	2020	2021	2022	2023	2024
Середній розмір призначеної місячної пенсії	83.7	406.8	1151.9	1699.5	3083.0	3507.5	3991.5	4622.6	5385.3
За віком	85.4	417.7	1156.0	1693.2	3064.8	3539.5	3948.4	4523.0	5247.9
По інвалідності	94.5	393.2	1033.8	1545.2	2641.1	2859.5	3269.8	3790.7	4407.5
Від нещасного випадку на виробництві та проф. захворювання	89.7	280.5	824.7	1193.0	1730.0	1822.0	1986.3	2127.3	2424.0
I групи	99.8	290.2	771.7	1102.2	1675.0	1805.0	1928.6	2125.0	2509.1
II групи	98.3	290.3	796.4	1131.5	1636.2	1783.3	1934.1	2120.9	2335.7
III групи	88.7	277.8	831.8	1206.4	1747.6	1830.2	1999.6	2128.7	2438.3
У зв'язку з втратою годувальника	61.0	302.8	940.0	1640.3	2916.5	3249.9	3730.7	4416.9	5209.6
Сім'ям робітників, службовців та працівників с/г підприємств	58.8	299.1	912.2	1417.8	2618.7	2927.0	3308.4	3898.2	4545.5
За вислугу років	105.8	443.9	1719.1	2282.4	4500.5	4763.3	6442.9	8104.9	9313.9
Отримують соціальну пенсію	43.7	339.6	744.8	1099.0	1644.3	1786.1	1955.7	2140.0	2451.5

За даними [155]

Таблиця К.4

Індекси споживчих цін на харчову групу товар (у відсотках)

Групи товарів і послуг	2010	2015	2020	2022	2023	2010	2015	2020	2022	2023
	грудень до грудня року					до попереднього року				
Продукти харчування та безалкогольні напої	110.6	141.5	104.9	134.4	104.0	110.9	149.5	102.7	126.6	114.7
Продукти харчування	110.7	141.7	104.9	134.5	104.1	110.7	149.4	102.9	127.1	114.3
хліб і хлібопродукти	111.6	144.6	103.9	130.7	97.3	112.3	152.6	106.8	127.6	114.3
хліб	111.3	143.5	102.5	122.1	100.7	110.2	154.8	102.4	119.2	111.2
макаронні вироби	113.2	147.5	108.7	125.9	97.9	111.0	150.9	122.9	122.4	112.4
м'ясо	104.1	122.5	108.4	138.4	105.2	104.9	133.1	99.9	118.8	119.4
м'ясопродукти	101.4	122.3	108.2	138.5	105.1	102.9	133.1	99.8	118.9	119.3
риба та продукти з риби	112.4	155.5	112.3	141.0	105.4	113.9	160.2	104.4	127.3	117.0
молоко, сир та яйця	106.5	145.4	112.5	138.8	95.6	106.9	154.3	105.6	121.6	110.5
молоко	108.1	145.5	112.8	139.5	92.0	109.1	154.5	105.3	122.3	109.9
сир та м'який сир (творог)	109.6	141.5	109.8	138.9	98.9	109.3	150.5	102.3	121.3	109.8
яйця	98.8	153.4	128.6	135.9	101.9	99.0	158.2	126.6	120.6	119.9
олії та жири	108.3	144.5	113.9	129.9	89.8	109.5	152.5	122.3	116.3	109.9
олія	106.8	141.5	113.6	128.8	89.9	108.2	149.4	122.6	115.2	109.8
жири	115.0	156.3	115.1	134.8	88.9	114.9	165.4	121.2	120.6	110.6
фрукти	109.5	111.4	119.2	137.4	97.9	109.1	124.5	112.6	122.6	119.0
овочі	112.2	145.5	95.6	127.7	92.9	111.4	146.2	97.8	118.6	119.3
цукор	118.1	154.0	115.9	131.9	90.0	116.9	152.6	112.9	123.2	111.0
Безалкогольні напої	105.6	157.2	102.4	127.4	106.7	105.9	161.1	101.1	122.7	112.4
Алкогольні напої, тютюнові вироби	122.1	122.7	109.2	123.2	109.2	125.6	123.2	110.7	117.4	114.6

За даними [155]

Таблиця К.5

Структура сукупних витрат домогосподарств
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

Показники	9 місяців 2020					9 місяців 2021				
	усі домогосподарства	у т.ч. проживають		домогосподарства з дітьми	домогосподарства без дітей	усі домогосподарства/	у т.ч. проживають		домогосподарства з дітьми	домогосподарства без дітей
		у міській місцевості	у сільській місцевості				у міській місцевості	у сільській місцевості		
Усього сукупних витрат, грн	9339.7	9642.6	8706.3	11690.6	7915.6	11003.3	11364.0	10245.6	14049.7	9155.1
Споживчі сукупні витрати	91.0	91.6	89.4	92.6	89.5	91.2	92.0	89.2	92.1	90.3
у тому числі										
продукти харчування та безалкогольні напої	48.4	46.5	52.9	48.3	48.8	46.0	44.4	49.5	45.3	46.6
алкогольні напої	1.2	1.3	0.7	1.1	1.2	1.0	1.1	0.8	1.1	0.9
тютюнові вироби	2.3	2.3	2.2	2.3	2.3	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0
одяг і взуття	4.6	4.6	4.8	5.6	3.6	4.6	4.5	4.8	5.5	3.7
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	13.8	15.0	11.0	13.4	14.2	15.0	16.2	12.5	13.7	16.3
Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг	12.3	14.0	8.3	12.0	12.6	13.7	15.3	9.9	12.5	14.7
з них сума пільг та субсидій	0.1	0.1	0.1	0.1	0.2	0.1	0.1	0.1	0.1	0.2
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2.2	2.1	2.4	2.2	2.2	2.2	2.3	2.1	2.3	2.0
охорона здоров'я	4.3	4.3	4.2	3.5	5.0	4.8	4.9	4.4	3.8	5.7
з них сума пільг та дотацій на товари і послуги з охорони здоров'я	0.1	0.2	0.1	0.1	0.2	0.2	0.2	0.1	0.1	0.2
транспорт	4.0	4.1	3.8	4.4	3.6	4.5	4.3	4.8	5.2	3.9
з них сума пільг на проїзд в транспорті	0.2	0.2	0.0	0.1	0.2	0.2	0.2	0.0	0.1	0.2
зв'язок	3.4	3.5	3.2	3.6	3.2	3.4	3.4	3.3	3.5	3.2
відпочинок і культура	1.5	1.8	0.6	1.8	1.2	1.6	2.0	0.8	2.1	1.2
з них сума пільг на оплату туристичних послуг	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
освіта	0.8	1.0	0.5	1.3	0.4	1.0	1.3	0.4	1.7	0.5
ресторани та готелі	1.7	2.1	0.8	2.1	1.3	2.0	2.3	1.2	2.5	1.5
з них харчування поза домом	1.1	1.4	0.6	1.3	0.9	1.2	1.4	0.9	1.5	0.9
різні товари та послуги	2.8	3.0	2.3	3.0	2.5	3.1	3.3	2.6	3.4	2.8
Розподіл споживчих сукупних витрат										
продовольчі товари	51.9	50.1	55.8	51.7	52.3	49.0	47.5	52.3	48.4	49.5
непродовольчі товари	24.0	23.6	24.6	24.4	23.2	25.6	25.1	27.0	25.6	25.6
послуги	15.1	17.9	9.0	16.5	14.0	16.6	19.4	9.9	18.1	15.2
Довідково: послуги (без витрат на харчування поза домом)	14.0	16.5	8.4	15.2	13.1	15.4	18.0	9.0	16.6	14.3
витрати на харчування (включаючи харчування поза домом)	49.5	47.9	53.5	49.6	49.7	47.2	45.8	50.4	46.8	47.5
Неспоживчі сукупні витрати (допомога родичам та іншим особам, купівля акцій, сертифікатів, вклади до банків, аліменти, будівництво та капітальний ремонт житла тощо)	9.0	8.4	10.6	7.4	10.5	8.8	8.0	10.8	7.9	9.7

За даними [132]

Таблиця К.6

Структура сукупних витрат домогосподарств

Показники	2010.0	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3073.3	3458.0	3592.1	3820.3	4048.9	4952.0	5720.4	7139.4	8308.6	9670.2	9523.6	11243.4
Структура сукупних витрат домогосподарств	відсотків/percent											
Споживчі сукупні витрати	89.9	90.1	90.8	90.2	91.6	92.9	93.2	92.9	92.0	91.3	91.4	91.3
продукти харчування та безалкогольні напої	51.6	51.3	50.1	50.1	51.9	53.1	49.8	47.9	47.7	46.6	48.1	45.9
алкогольні напої, тютюнові вироби	3.4	3.4	3.5	3.5	3.4	3.3	2.9	3.1	3.4	3.2	3.5	3.0
непродовольчі товари та послуги	34.9	35.4	37.2	36.6	36.3	36.5	40.5	41.9	40.9	41.5	39.8	42.4
в тому числі												
одяг і взуття	6.0	5.7	6.1	5.9	6.0	5.7	5.6	5.5	5.4	5.5	4.8	4.8
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9.2	9.6	9.9	9.5	9.4	11.7	16.0	17.0	15.2	14.6	14.4	15.2
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2.3	2.2	2.3	2.3	2.3	2.0	1.7	2.0	2.1	1.8	2.2	2.2
охорона здоров'я	3.2	3.2	3.4	3.4	3.6	3.7	4.2	3.8	4.0	4.1	4.3	4.7
транспорт	3.7	4.0	4.3	4.3	4.3	3.7	3.6	3.7	3.7	4.8	4.0	4.5
зв'язок	2.7	2.6	2.8	2.8	2.8	2.4	2.3	2.4	2.6	2.8	3.4	3.4
відпочинок і культура	1.8	1.9	2.0	2.1	1.8	1.5	1.4	1.6	1.8	1.6	1.5	1.7
освіта	1.3	1.3	1.3	1.2	1.1	1.1	1.0	1.1	1.0	1.1	0.9	1.0
ресторани та готелі	2.4	2.5	2.5	2.5	2.3	2.0	2.2	2.3	2.4	2.6	1.6	1.8
різні товари і послуги	2.3	2.4	2.6	2.6	2.7	2.7	2.5	2.5	2.7	2.6	2.7	3.1
Неспоживчі сукупні витрати	10.1	9.9	9.2	9.8	8.4	7.1	6.8	7.1	8.0	8.7	8.6	8.7
Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг	7.6	8.0	8.3	8.0	8.1	10.2	14.7	15.4	13.9	13.0	12.9	13.8

За даними [132]

Додаток Л

Комплекс дій із забезпечення продовольчої безпеки в Україні

Таблиця Л.1

Перспективні напрямки розвитку агробізнесу в умовах війни

Напрямок	Роботи
1	2
Будівництво та відновлення аграрної інфраструктури для зберігання продукції	– ремонт та будівництво потужностей для зберігання зерна (елеватори, зерносховища), овочів, фруктів, ягід; – поставка, виробництво та ремонт обладнання для зберігання овочів, фруктів та ягід (вентиляційні системи, сортувальне обладнання, системи охолодження, тощо), зберігання та кондиціювання зерна (рукави, зерносушарки, транспортери, норії, тощо); – поставка, ремонт та монтаж інфраструктури електропостачання для зерно- та овочесховищ.
Будівництво та реконструкція тваринницьких ферм	– ремонт та будівництво молочних ферм; – поставка та монтаж обладнання для утримання, годування та напування худоби (бокси, огорожі, підлоги, бункери, годівниці), вентиляції ферм (установка вентиляційних завіс, світових та вентиляційних коників), тощо; – поставка та монтаж доїльного обладнання (установки машинного доїння, молокопроводи, доїльні апарати, колектори) тимчасового зберігання (холодильники) та транспортування молока (молоковози); – поставка генетичного матеріалу.
Реконструкція, будівництво та модернізація теплиць	– будівництво та реконструкція скляних та плівкових тунельних теплиць; – виробництво, поставка та монтаж обладнання для теплиць (монтажні конструкції, плівки, скляне покриття, системи опалення, крапельного зрошування та освітлення, автоматизовані системи управління технологічними процесами, тощо); – модернізація та впровадження нових енергозберігаючих технологій для зменшення залежності від природного газу; технологій вирощування в теплицях.
Реконструкція та будівництво малих і середніх переробних комплексів	– для переробки овочевої продукції (виробництво соків, паст, концентратів, тощо), технічних конопель, м'ясомолочної продукції (виробництво кінцевої продукції, замороження, консервування); – для швидкої заморозки овочів, фруктів, ягід.
Вирощування та переробка нішевих культур	– лохини, малини, ожини, арніки, лікарських рослин.
Вирощування еко-продукції	– впровадження технологій вирощування еко-продукції та поставка насіннєвого матеріалу.
Відновлення та створення багаторічних насаджень	– впровадження нових технологій вирощування; – поставка саджанців.

Продовження таблиці Л.1

1	2
Консалтингові послуги	– консалтинг та навчання у галузі агро-, управлінських технологій, управління, ведення бізнесу та маркетингу; юридичний консалтинг; інжиніринг; – приведення технологій та продукції у відповідність до вимог ринків ЄС
Надання послуг	– рефрижератори, перевезення рідких та сипучих харчових продуктів
Відновлення систем меліорації земель	– розчищення меліоративних каналів; – будівництво насосних станцій та встановлення водонасосного обладнання; – поставка та монтаж обладнання для зрошення та доставки води на поля.
Послуги та роботи, спрямовані на подо	– розмінування полів; – демонтаж форт
Будівництво логістичних хабів та транспортної інфраструктури	
Поставки сільськогосподарської техніки та запчастин, в тому числі на умовах лізингу	
Очистка водойм та водозаборів, будівництво очисних споруд та систем очистки води на територіях, які зазнали забруднення	

Власна розробка [177]

Таблиця Л.2

Система забезпечення продовольчої безпеки України

Національні інтереси України у сфері продовольчої безпеки	Ризики та загрози продовольчій безпеці	Основні заходи з організації та управління забезпеченням продовольчої безпеки	Організаційні структури забезпечення продовольчої безпеки
1	2	3	4
1. Підвищення якості життя громадян України шляхом належного продовольчого забезпечення. 2. Забезпечення населення якісною та безпечною продукцією харчування. 3. Стійкий розвиток аграрного комплексу та модернізація інфраструктури внутрішнього ринку.	1. Економічні ризики: зниження темпів зростання економіки, інфляція, кризи в банківській системі, падіння інвестпривабливості агросектору. 2. Технологічні ризики: технологічне відставання виробництва, незаконне використання ветеринарних препаратів.	1. Удосконалення нормативно-правового регулювання у сфері харчової безпеки. 2. Захист життя і здоров'я споживача через аграрну політику. 3. Стимулювання модернізації технічної бази агропідприємств.	1. Рада національної безпеки і оборони України. 2. Міністерство аграрної політики та продовольства України. 3. Регіональні органи виконавчої влади. 4. Міністерство економіки України. 5. Комітети Верховної Ради України з аграрних питань.

Продовження таблиці Л.2

1	2	3	4
4. Забезпечення екологічної, санітарної, ветеринарної відповідності продукції. 5. Розвиток конкурентного сільського господарства. 6. Розвиток селекції, тваринництва, насінництва, рибного господарства. 7. Впровадження вітчизняних конкурентних технологій. 8. Заборона вирощування і розведення ГМО в Україні, контроль імпорту ГМО-продукції. 9. Створення високопродуктивного сільського господарства з використанням інновацій і науки. 10. Відновлення та підвищення родючості сільськогосподарських земель, захист від ерозії. 11. Заборона використання синтетичних біологічних агентів без державного контролю. 12. Удосконалення технічного регулювання, санітарного, ветеринарного й фітосанітарного нагляду. 13. Створення високопродуктивного аграрного сектору, забезпеченого наукою та фахівцями.	3. Кліматичні та агроекологічні ризики: зміни клімату, деградація земель, зниження родючості, надзвичайні ситуації природного й техногенного характеру. 4. Зовнішньополітичні ризики: коливання ринкової кон'юнктури, державні субсидії інших країн, що спотворюють міжнародну торгівлю. 5. Ветеринарні та фітосанітарні загрози: спалахи нових захворювань тварин, шкідників рослин. 6. Санітарно-епідеміологічні загрози: поширення інфекційних захворювань через порушення стандартів безпеки продуктів. 7. Соціальні загрози: зниження привабливості сільського способу життя.	4. Підвищення ефективності держпідтримки агровиробників і переробників. 5. Моніторинг кліматичних ризиків. 6. Відновлення та збереження родючості земель, запобігання ерозії та опустелюванню. 7. Забезпечення продовольчого суверенітету та незалежності шляхом зменшення залежності від імпорту. 8. Посилення ветеринарного, фітосанітарного та санітарного контролю. 9. Розвиток науководослідних установ аграрного профілю. 10. Посилення державного контролю за біобезпекою та санітарним наглядом. 11. Створення сприятливих умов для життя і роботи в сільській місцевості. 12. Підготовка кадрів для аграрного, рибного та переробного секторів через профільну освіту.	6. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. 7. Держпродспоживслужба України. 8. Митна служба України. 9. Служба безпеки України (у частині біобезпеки). 10. Національна академія аграрних наук України. 11. Державні профільні інститути та освітні заклади. 12. Державна служба з надзвичайних ситуацій. 13. Освітні заклади аграрного спрямування. 14. Міністерство освіти і науки України.

Власна розробка

Таблиця Л.3

Комплекс ітерацій з координації національної продовольчої безпеки

Пріоритетна область	1 ітерація	2 ітерація	3 ітерація
1	2	3	4
Забезпечення стратегічних і оперативних завдань продовольчої безпеки	Інтегрувати питання продовольчої безпеки у національну стратегію для повернення уваги.	Інтегрувати питання продовольчої безпеки у національні стратегії управління продовольчою безпекою.	Інтегрувати питання безпеки харчових продуктів у національні стратегії управління витратами на забезпечення продовольчої безпеки та продовольчої забезпеченості.
	Формування законодавчої бази продовольчої безпеки.	Узгодити санітарні та фітосанітарні стандарти з можливостями торгівлі продуктами харчування.	Посилювати регулятивну конвергенцію з торговельними партнерами.
	Оновити правила використання засобів захисту рослин та ветеринарних препаратів.	Розробити національну міжсекторальну стратегію продовольчої безпеки, яка визначає пріоритети, спрямовані на зміцнення інституційної бази та координації, а також окреслює підходи до співпраці з приватним сектором і залучення споживачів.	Провести аналіз витрат і результатів запропонованих заходів регулювання та включити оцінку ефективності до стратегії.
Система оцінки ризиків	Розробити методику якісної оцінки та кількісного ранжування ризиків для виявлення найбільш значних загроз для здоров'я населення.	Розробити програму моніторингу моделей споживання продуктів харчування та оцінки безпечності раціону.	Сформувати національний план досліджень безпечності харчових продуктів із залученням представників харчової промисловості та АПК.

Продовження таблиці Л.3

1	2	3	4
	Включення інформації з систем звітності про стан здоров'я у стратегію продовольчої безпеки.	Розробити систему епіднагляду за хворобами харчового походження та звітності.	Зниження рівня продовольчих екологічних ризиків.
	Розробка методики оцінки ймовірності фальсифікації при використанні сільськогосподарських ресурсів.	Оцінка ризиків біо-небезпек.	Оцінка впливу нових технологій, зоонозів і генетично модифікованих продуктів харчування на продовольчу безпеку.
	Проведення оцінки виробничо-збутового ланцюга для визначення місцезнаходження та характеру ризиків, пов'язаних з експортом.	Розробка програм моніторингу небезпек, що становлять ризик для здоров'я населення, з доповненням даними епіднагляду.	Розширення мережі лабораторних випробувань для забезпечення якості продовольства.
Управління ризиками	Забезпечити синергію між ініціативами у сфері водопостачання та санітарії та програмами харчової гігієни.	Розробити реєстр продовольчих підприємств і здійснити профілювання ризиків. Запровадити програми гігієнічної класифікації харчових приміщень.	Створюйте відносини та стимули для поєднання надійного правозастосування з конструктивною підтримкою дотримання вимог для бізнесу.
	Поліпшення санітарно-гігієнічних умов та підвищення професійності контролю.	Підвищення професіоналізму інспекторів харчових продуктів і впровадження планів перевірок з урахуванням ризиків.	Стимулювати впровадження систем управління безпечністю харчових продуктів малими та середніми підприємствами й міжнародних стандартів великими компаніями

Продовження таблиці Л.3

1	2	3	4
	Підтримувати суспільні та рівноправні механізми підвищення безпеки харчових продуктів у дрібномасштабному сільському господарстві та неформальному продовольчому секторі, пов'язані з ініціативами у сфері розвитку.	Використовуйте обізнаність споживачів і попит на більш безпечні продукти харчування.	Зміцнити повністю задокументовані національні системи відкликання та відстеження харчових продуктів.
Інформація, освіта та комунікація	Навчання споживачів основам харчової гігієни та запобіганню ризикам.	Впровадження національної програми підвищення обізнаності щодо безпечності харчових продуктів для всіх груп населення.	Створити механізм систематичного моніторингу громадської думки для підтримки інформаційних і освітніх програм щодо безпеки продуктів харчування.
	Підвищити обізнаність щодо синергії та компромісів між безпекою харчових продуктів, харчуванням і справедливістю; безпекою харчових продуктів та цілями у сфері сталого розвитку.	Розробити та впровадити різні елементи програми інформування про ризики, включно з посібниками для різних зацікавлених сторін та використанням електронних платформ.	Використовувати методологію емпіричного тестування для розробки програм, що впливають на поведінку споживачів і продавців харчових продуктів.

Власна розробка

Додаток М

Фактори впливу на стан продовольчої безпеки України

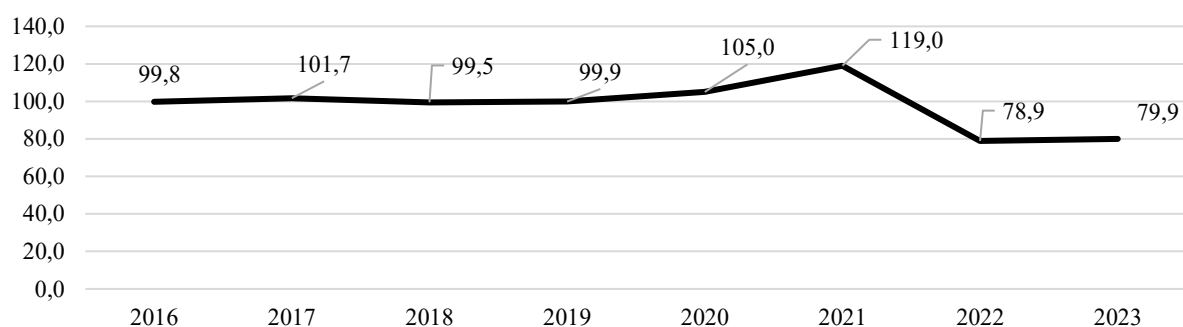


Рис. М.1. Рівень цінового індексу умов торгівлі в Україні за період 2016-2023 років, %

За даними [132]

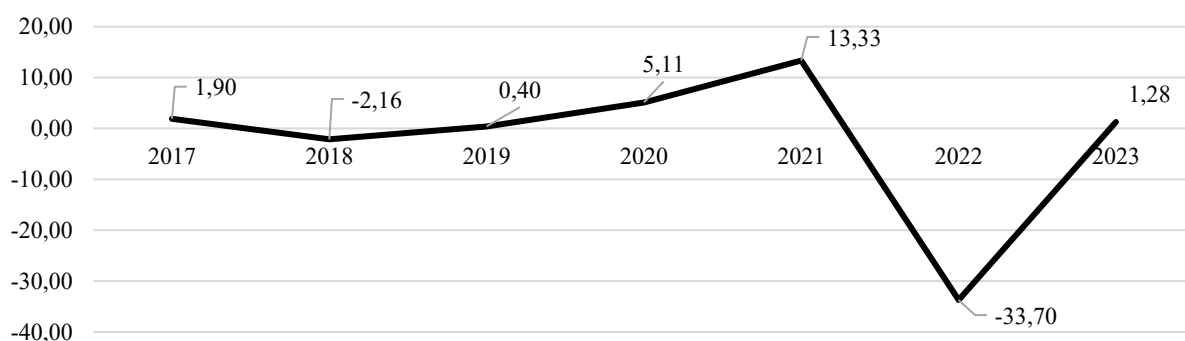


Рис. М.2. Зміна цінового індексу умов торгівлі в Україні порівняно з попереднім роком, %

За даними [132]

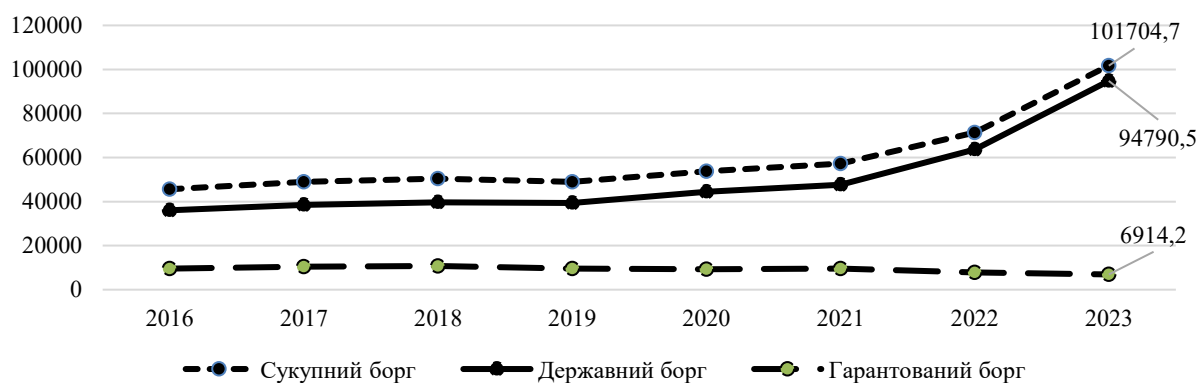


Рис. М.3. Динаміка обсягів зовнішнього державного та гарантованого державою боргу України в 2016-2023 роках, млн. дол. США

За даними [132]

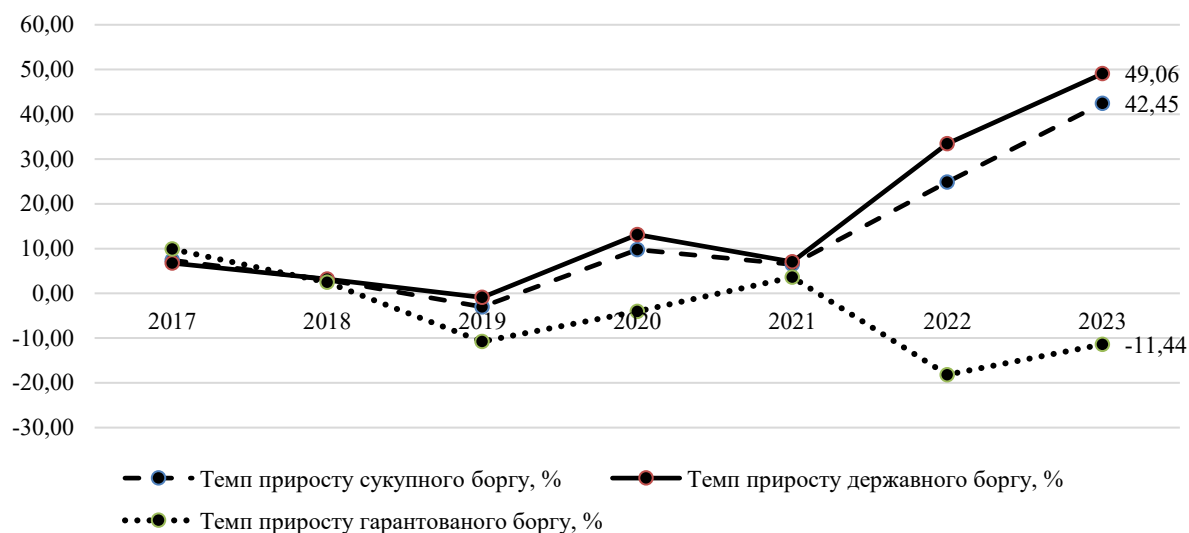


Рис. М.4. Темпи приросту сукупного боргу, державного боргу та гарантованого боргу порівняно із попереднім роком, %

За даними [132]



Рис. М.5. Динаміка структури зовнішнього державного та гарантованого державного боргу в 2016-2023 роках в сукупному боргу України, %

За даними [132]

Додаток Н

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Козловський С. В., Гнідова Б. О., Скомаровський В. В., Мохар Д. О. Проблеми розвитку аграрної галузі в умовах війни в Україні. *Агросвіт*. 2024. № 11. С. 83-93. URL: <http://dx.doi.org/10.32702/2306-6792.2024.11.83>.
2. Козловський С. В., Скомаровський В. В., Солоненко Ю. В., Довгалюк Ю. С. Оцінка стійкості економічного розвитку України в умовах війни. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 9. С. 78-82. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.9.78>.
3. Козловський С. В., Скомаровський В. В. Продовольча безпека як основа економічної безпеки держави в умовах війни. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 15. С. 87-94. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.15.86>.
4. Скомаровський В. В. Оцінка стану продовольчої безпеки України. *Ефективна економіка*. 2025. № 10. URL: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.10.129>.
5. Козловський С. В., Скомаровський В. В. Моделювання оцінки факторів впливу на стан продовольчої безпеки та досягнень Цілей сталого розвитку. *Економіка і організація управління*. 2025. № 4(60). С. 84-95. URL: <http://doi.org/10.31558/2307-2318.2025.4.8>.
6. Скомаровський В. В. Державне регулювання системи продовольчої безпеки в аспекті економічно стійкої моделі розвитку. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2026. № 1(19). С. 109-123. URL: <https://doi.org/10.32750/2026-0110>.
7. Скомаровський В. В., Чеботок В. В., Пушненко А. С. Підходи визначення сутності стійкості економічних систем // *Сталий розвиток економіки, підприємств та суспільства* [Електронний ресурс]: матеріали II Між-нар.наук.-практ. конф., Івано-Франківськ, 10-11 квітня 2025 р. Львів: Видавець Кошовий Б.-П.О., 2025. 1023 с. С. 122-124. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15383186>

8. Скомаровський В. В. Структурно-логічна схема забезпечення продовольчої безпеки в умовах глобальної нестабільності // *Наука, освіта і суспільство в умовах змін: виклики та інновації*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Кременчук: ЦФЕНД, 2025. 256 с., С. 128-132. URL: <https://www.economics.in.ua/2025/10/10.html>
9. Скомаровський В. В. Державне регулювання системи продовольчої безпеки держави в аспекті економічно стійкої моделі розвитку // *Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір*: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції, 12 грудня 2025 р. Київ: МДУ, 2025. 118 с., С. 25-29.
10. Скомаровський В. В. Стан фізичної доступності продовольства для населення України // *Економіка, фінанси, облік та право в умовах глобалізації: сучасний стан, тенденції та перспективи*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції. 24 лютого 2026 р. Житомир: ЦФЕНД, 2026. 129 с. С. 31-34. <https://www.economics.in.ua/2026/02/24.html>
11. Скомаровський В. В. Принципи забезпечення продовольчої безпеки у контексті реалізації цілей сталого розвитку // *Економіка України в умовах війни: виклики, ризики та можливості*: збірник матеріалів круглого столу. 05 червня 2026 р. Чернігів: НУ «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2026, 80 с. С. 35-38.

Додаток П

Довідки про впровадження результатів дисертації



УКРАЇНА
ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

21036, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 7, тел. (0432) 66-14-38, факс (0432) 53-09-59
<http://www.vin.gov.ua> E-mail: ums@vin.gov.ua

на № 16.10.2025 № 1579/0-1
від

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
СКОМАРОВСЬКОГО ВЛАДИСЛАВА ВОЛОДИМИРОВИЧА
на тему: «**Забезпечення продовольчої безпеки як базису
економічної стійкості України**»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю С1 – Економіка та міжнародні економічні
відносини (051 «Економіка»)

У дисертаційній роботі Скомаровського В. В. обґрунтовано теоретико-методологічні засади та розроблено практичні рекомендації щодо підвищення ефективності продовольчої політики як основи економічної стійкості держави. Запропоновано інституційно-економічний механізм забезпечення продовольчої безпеки, який включає: формування цілісної системи державного моніторингу продовольчої безпеки за методологією FAO та GFSI; удосконалення ризик-менеджменту та системи швидкого реагування на продовольчі кризи; підвищення стійкості логістичної та критичної інфраструктури аграрного сектору; підтримку розвитку інновацій, цифровізації, зрошення та «зелених» технологій у сільському господарстві; гармонізацію національної політики із стандартами ЄС у частині продовольчої якості, кіберзахисту, управління запасами й енергетичної безпеки.

Отримані результати використано при розробленні рекомендацій для регіональних програм продовольчої безпеки та стратегій сталого розвитку сільських територій у Вінницькій області, зокрема в частині: підвищення рівня продовольчого самозабезпечення регіону; удосконалення моніторингу ризиків у сфері аграрного виробництва; сприяння розвитку кооперації та державно-приватного партнерства в аграрній сфері.

Результати дисертаційного дослідження рекомендовані до використання у практичній діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та профільних департаментів обласних військових адміністрацій для вдосконалення стратегічного управління продовольчою безпекою, особливо в умовах воєнних ризиків і повоєнного відновлення.

Застосування положень дисертаційної роботи сприятиме підвищенню ефективності управління продовольчими ресурсами області, зменшенню імпортозалежності, стабілізації регіонального ринку продовольства, зростанню рівня продовольчої безпеки населення та посиленню економічної стійкості регіону.

Директор Департаменту



Ігор Цехановський



УКРАЇНА
ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«ВІННИЦЬКА АКАДЕМІЯ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»

вул. Грушевського, 13, м. Вінниця, Вінницька область, 21050
 тел. (0432) 55-65-60, e-mail: bil@mail.vinnica.ua, web: https://academia.vinnica.ua/
 Код ЄДРПОУ 02139682

31.10.2015 № 01/21-451

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
СКОМАРОВСЬКОГО ВЛАДИСЛАВА ВОЛОДИМИРОВИЧА
 на тему: **«Забезпечення продовольчої безпеки як базису
 економічної стійкості України»**,
 поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
 за спеціальністю С1 – Економіка та міжнародні економічні
 відносини (051 «Економіка»)

Дисертаційна робота Скомаровського В.В. вирішує наукову проблему забезпечення продовольчої безпеки України в умовах інституціональних, глобалізаційних змін та воєнного стану.

Запропоновано Скомаровським В.В. у дисертації нове операційне визначення «продовольчої стійкості держави» як цільового стану забезпечення харчовими продуктами за рахунок комбінації внутрішнього виробництва та імпорту з країн із узгодженою аграрною політикою, а також уведено індикатор «продовольча напруженість» як співвідношення імпорту до внутрішнього споживання з розподілом за джерелами постачання було впроваджено у навчальній діяльності КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти».

Практично значимим є методичний підхід розроблений Скомаровським В.В. до аналізу еволюції теоретичних засад продовольчої безпеки, який інтегрує історичний, соціально-економічний та політичний аспекти формування цієї категорії. Запропонований двоаспектний підхід до визначення продовольчої безпеки дозволяє краще враховувати фізіологічні потреби населення, економічні можливості країни, а також вплив глобальних ризиків, включаючи воєнні та інформаційно-цифрові загрози. Здобувачем обґрунтовано перехід до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку аграрного сектору України та необхідність інтеграції сучасних технологічних рішень і державно-приватного партнерства для зміцнення національної продовольчої безпеки в умовах глобальної нестабільності;

Висновки і пропозиції, надані в дисертаційній роботі, були використані в освітньому процесі КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти».

Проректор з науково-педагогічної
 роботи та моніторингу якості освіти,
 доктор наук з державного
 управління, доцент



О.О. БЛИК



**БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
ТЕРИТОРІАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ БЕБ У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ**

вул. Привокзальна, 36, м. Вінниця, 21001,
тел. (0432) 550242, e-mail: vinnytsia@esbu.gov.ua.,
Код ЄДРПОУ 45303399

від 18.12.2025 № 23.1/09/11-60/2000-25 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
СКОМАРОВСЬКОГО ВЛАДИСЛАВА ВОЛОДИМИРОВИЧА
на тему: «Забезпечення продовольчої безпеки як базису
економічної стійкості України»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю С1 – Економіка та міжнародні економічні
відносини (051 «Економіка»)

У науковій праці Скомаровського В. В. «Забезпечення продовольчої безпеки як базису економічної стійкості України» обґрунтовано теоретико-методичні засади розуміння продовольчої безпеки як інтегральної складової економічної та національної безпеки держави, сформовано підхід до оцінювання продовольчої стійкості на основі поєднання зовнішньоторговельних, боргових та інституційно-доходних чинників, а також запропоновано категорію «продовольча стійкість держави» та індикатор «продовольча напруженість».

Отримані результати були частково впроваджені в аналітичну та експертну діяльність Бюро економічної безпеки України у 2024–2025 рр. Концептуальне трактування продовольчої безпеки як базису економічної стійкості держави, запропоноване у праці, використано під час підготовки аналітичних матеріалів БЕБ щодо оцінки ризиків у стратегічно важливих секторах економіки, насамперед агропродовольчому комплексі. Положення автора про роль продовольчого самозабезпечення, стійкість логістики, функціонування критичної інфраструктури та необхідність переходу від доктрини «самодостатності» до концепції «продовольчої стійкості» враховано при формуванні експертних висновків щодо впливу війни та зовнішніх шоків на економічну безпеку України.

Емпіричні результати дослідження щодо взаємозв'язку умов торгівлі, боргової динаміки, доходів населення, інституційної стабільності та рівня продовольчої безпеки були використані як науково-методичне підґрунтя при підготовці Бюро пропозицій до державної політики в частині збалансування експортної орієнтації аграрного сектору з внутрішніми потребами, формування

стратегічних резервів, посилення соціального захисту вразливих груп населення та інтеграції цілей продовольчої безпеки в загальноекономічну політику.

Впровадження результатів роботи Скомаровського В. В. сприяло підвищенню якості аналітичних продуктів Бюро економічної безпеки України, посиленню ризик-орієнтованого підходу до оцінювання загроз економічній стійкості та вдосконаленню методичного забезпечення прийняття управлінських рішень у сфері продовольчої та економічної безпеки держави.

Т. в. о. керівника



Олег ОЛІЙНИК

Донецький національний
університет імені Василя Стуса



АКТ

«15» 04

2026 № 34-26/12.0-24

м. Вінниця

**Про впровадження результатів
дисертаційного дослідження
у навчальний процес
ДонНУ імені Василя Стуса**

Складено комісією:

Голова: Олена АРТЕМЕНКОВА, завідувач навчальної лабораторії
«Бізнес-клініка»;
Члени комісії: Світлана КНИЩ, завідувач навчального відділу;
Ганна ПЕТРЕНКО, завідувач відділу аспірантури та
докторантури «Докторська школа»

Комісія у період з 02.03.2026 р. по 06.03.2026 р. розглянула матеріали впровадження результатів дисертаційної роботи Скомаровського Владислава Володимировича «Забезпечення продовольчої безпеки як базису економічної стійкості України» (спеціальність 051 «Економіка») у навчальний процес кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження було впроваджено в освітній процес шляхом використання викладачами кафедр основних положень дисертації, щодо обґрунтування інституційно-економічних засад державного регулювання системи продовольчої безпеки України в контексті економічно стійкої моделі розвитку з розробкою інструментарію її посилення, що сприяє поглибленню теоретичних знань здобувачів, розвитку їх аналітичного мислення та формуванню практичних навичок під час викладання наступних освітніх компонентів:

1. «Національна економіка» (ОС «Бакалавр», 2 курс, 2 години лекцій);
2. «Економіка та організація інноваційної діяльності» (ОС «Бакалавр», 4 курс, 2 години лекцій).

Позитивний вплив упровадження результатів дисертаційного дослідження Скомаровського В.В. «Забезпечення продовольчої безпеки як базису економічної стійкості України» обговорено на засіданні кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки (протокол № 14 від 06 березня 2026 р.) економічного факультету.

Складений в 2-х примірниках:

1-й прим. Науково-дослідна частина

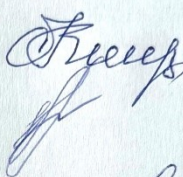
2-й прим. Економічний факультет

Голова



Олена АРТЕМЕНКОВА

Члени комісії

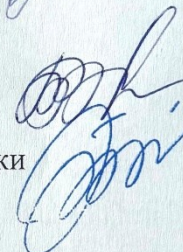


Світлана КНИШ

Ганна ПЕТРЕНКО

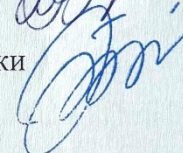
З актом ознайомлені:

Декан економічного факультету



Тетяна ОРСХОВА

Завідувач кафедри підприємництва,
корпоративної та просторової економіки



Олександр ТРЕГУБОВ